

Tarihin Adı: Urfa

Misbah Hicri

Tarihin Adı Urfa

**MEHMET HULUSİ ÖCAL KİTAPLIĞINDAN
ŞURKAV KÜTÜPHANESİNE
AYŞE ÖCAL TARAFINDAN
2017 YILINDA BAĞIŞLANMIŞTIR. No:**

Kent Yayınları No: 19

Tarihin Adı Urfa (Şehir Yazıları)
Misbah HİCRİ

İç fotoğraflar
Abdi DEMİRTAŞ

Baskı ve cilt:
Kilim Matbaacılık

Birinci baskı:
2006

ISBN 9944-360-88-0

Pak Ajans Yayıncılık Ltd. Şti.
Büyük Reşitpaşa Cad.
Yümni İş Merkezi No: 22/29
Vezneciler - İstanbul
Tel&Faks: 0212 519 00 09

Tarihin Adı Urfa

~ Şehir Yazıları ~

deneme, araştırma, gezi, anı,
mitoloji, tarih, çevre, turizm

Sg M. Halusi Ağabeyime
Tarih insancığın sevgisini
tasıyan bir kervandadır. 11.12.2008

Misbah HİCRİ

Misbah HİCRİ

MİSBAH HİCRİ 1952 yılında Urfa'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Urfa'da bitirdi. Urfa Eğitim Enstitüsünden mezun olduktan sonra öğretmenliğe başladı. Uzun bir öğretmenlik hizmetinin ardından 1999 yılında emekli oldu.

Emekli olduktan sonra, öğrencilik yıllarından beri yakından ilgilendiği yazı ve şiire tam olarak yöneldi. Urfa'da yayımlanan *Reha* gazetesinde ve haftalık yayımlanan *Yenidoğuş* gazetesinde bir süre yazdı. Halen *GAP Ekspres* ve *Halkın Sesi* gazetelerinde Urfa'nın tarihini, mimarisini, folklorünü, örf ve adetlerini araştıran inceleme yazılarına devam etmektedir. Bunun yanı sıra Urfa'da bir grup şair ve yazarın katılımıyla Şair ve Yazarlar Platformu'nun kuruculuğunu ve sorumluluğunu yürütmektedir.

Yazı ve şiirleri *Başkent*, *Berfin Bahar*, *Harran*, *Şiiri Özlüyorum*, *Aykırı Sanat*, *Nisan Yağmuru*, *Eyvan*, vb dergi ve gazetelerde yayımlandı.

Yayınlanmış eserleri: Mutluluk Uğruna (Şiir), Harran şiirleri I (Antoloji), Harran şiirleri II (Antoloji)

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Tarihin Adı Aşağı Çarşı	11
Him Komşuluğu	18
Azizlerin Sesi Senem Manastırı	24
Yaşamın Sırrı Mutfaklar	36
Kapıların Ardından	42
Nerede O Ayran Satıcıları	48
Hanların Hüznü	53
O ki Hayali Cihana Değer	62
Göbeklitepe'nin Gizemi	65
Eyvandaki Güzelliğın Sırrı	75
Hey Gidi Hamamlar	81
Bir Gelenek: "Sıra Geceleri"	89
Darlog ve Karatan	97
İğneyle Kazılan Kuyular	101
Meydanların Dinmeyen Sesi	116
Kasteller ve Suyun Hasreti	123
Tektek Dağları ve Kaybolan Güzellikler	131
Top Attı	140
Dayşan Deresi'nin Hasreti	146

Mağara Numaranı Söyle	154
Kolcu Kaçakçı Oyunu	165
Yolların Dinmeyen Sesi: Kervansaraylar.....	172

ÖNSÖZ

Her kentin kendine has bir; kimliği var. Bazıları doğal güzellikleri, tabiat varlıklarıyla kimileri de yetiştirdiği ünlü değerleriyle bilinir, tanınırlar. Urfa ise tarihsel varlıklarla, taş yapının mimariye, sanata dönüştüğü, otantik yapılarıyla tanındığı gibi, medeniyetlerin, uygarlıkların ve dinlerin harmanlandığı bir kent merkezi olarak da bu kimliğini elinde dünden bu güne taşımaktadır.

Gözümüzü açtığımız zaman, taşı, toprağı, mimari yapısı, sarısıcığı ile kucaklaştığımız, bize onur ve şahsiyet kazandıran, özel bir sevgi, özgün bir bakışla sahiplendiğimiz Urfa... Geçmişi ile övündüğümüz, bu gününe sahip çıktığımız, gelecekte de bu kimliği ile yaşaması için verilecek çabaların layığı Urfa... Bir tutkuyla bağlandığımız, gerçek kimliğini kazandırmak için uğraş verdiğimiz Urfa...

Tarihi, doğal güzelliğı ile Urfa'yı sevdim, tanıdım, gezerek, görerek yaşadım. Tüm bunları sizlerle paylaşmak için kendime özgü bir şekilde sunmaya çalıştım. Bu yazıları okuyanların çok canlı fikirlere sahip olacağı inancındayım. Çünkü ölü birinin ardından değil; hayatta olan biri-

nin yaşadıkları, anı, tarih, mitoloji, efsane, gezi, gözlem, araştırma ve incelemelerini sizlerle paylaşmak için kaleme alınmış olmasının güzelliğini fark edeceksiniz.

Çocukluk ve gençlik yıllarımın o güzelliklerini, o insani yaklaşımını bulmak mümkün olmadığını biliyorum. Ancak tarihi mekanlar, bizi ve yaşadığımız yöreyi farklı kılmakta. Bir sandık gibi kilit vurulmuş, suskunluğa itilmiş o tarihi mekanları özellikleriyle tanımak, onlar hakkında bilgi edinmek, kimliğimize zenginlik katmak ve onu tanıtmak bizim için bir ayrıcalık olsa gerek. Bu vesileyle yaşadıklarımı, gördüklerimi sizlerle paylaşmak beni mutlu edecektir.

Çocukluk yıllarımın büyüdü yaşama, geceleri renklendiren efsunlu anlatımlar... Şehri çevreleyen, insan bedeniyile özdeşleştirilen surların tüm görkemiyle yıllara meydan okuması hayatımızın bir parçasıydı. Çoğu kimseler, bu değerlerin farkında değillerdi. Günlük menfaatler uğruna yok ettikleri tarihin, yaşamlarındaki kimlik olduğunu bilmemekteydiler.. Kapılar, hanlar, hamamlar, meydanlar, kervansaraylar ve mağaralar hepsi hayatımızın birer parçasıydı. Bizden duygular, bizden sesler, bizden bir ruh taşıdığına inandım hep. Bu hayranlığımı daha nice yıllara taşımanın mutluluk ve heyecanını yaşıyorum.

Adem'le bu topraklarda başlayan çift sürme serüveni, Hz. Nuh'un kuruluşuna tanıklık ettiği, Hz. İbrahim ve Eyyup'le sürdürülen dinsel izdüşümler, bu güne kadar dolu dolu efsaneleriyle çağımızı aydınlatmaktadırlar.

Neolitik çağdan bu güne önemli bulgulara rastlamamız, Urfa için önemli bir dönüm noktası olduğunu bilmeliyiz. Sümerler, Huri-Mitaniler, Gutiler, Medlerle süre gelen uygarlıklar yaşanmış, bin yıllar boyu örf adet geleneklerle beraber Helen ve Roma dönemlerine ait eserler, Emeviler, Selçuklular, Eyyubiler ve Osmanlılarla yoğrularak günü-

müze kadar gelmiş mimari yapılar, bu yapılarda yaşayan milletler, diller, dinler bu kenti kent yapan önemli öğelerdir.

Bu anlatılar, belgeler, fotoğraflar, anılar demeti çoğu çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Tarihe, efsaneye, turizme, çevreye olan sevgiyi, kentli olmanın gerekliliğine inanarak büyük bir emek, gezi ve çaba sonucu, yurtseverlik duyguları ile kaleme alınmış olan, bu yazıları beğeni ve sevgiyle sizlere sunmanın mutluluğunu yaşıyorum.

Dünyaya uygarlıkların göçüne öncülük etmiş, ilklerle kendinden söz ettirmiş, İpek yolu ile dünyaya bağlantılarını sürdürmüş, yolların kavşak noktasında bulunan Urfa; beyinlere, düşlere renklilik katmış, görkemli bir tarihe ev sahipliği yapmasının kıvancı ve mutluluğunu yaşıyorum. Bu satırlar arasında, canlanacak anılarla her okuyucunun kendini bulacağından eminim. Günümüzde olduğu gibi geleceğe de kaynak olursa ne mutlu bana ve bunu okuyacak olanlara...

Misbah Hicri

Aşağı çarşı

TARİHİN ADI: AŞAĞI ÇARŞI

Aşağı Çarşı ya da Haşimiye denilince, hemen Urfa'nın en eski yapıları ile tarihi ve mimarisinin tüm güzelliklerinin sergilendiği otantik çarşılar akla gelir. Haşimiye Meydanı'ndan çarşıya dalınca, girift sokaklar birbirine bağlı olarak, her köşe büyüğü bir çarşıya açılır. Bedesten, Kazaz Pazarı, Sipahi Pazarı, İsoçu, Kınacı, Kürkçü, Kazancı, Eskici, Kalaycı çarşıları yan yana, sıra sıra uzanır; göğüs göğse bakışırlar...

Kent dışından gelen insanlar için ilk gezilecek yerler buralardır. Çocukluk günlerimi adım adım arşınladığım buralar en güzel anılarla doludur. Bu daracık sokaklarda hıncahınç insan seli hiç eksilmez. Köylüsü, kentlisi her dilden, her dinden insan... Nereye gider, ne alır bilinmez. İnsanlar birbirlerinin omuzlarına bazen sürtünerek bazen çarparak geçerler. Bir şeylere dalmışken bir de bakarsın bir başkasiyla burun buruna gelmişsin. Sıcak bir merhaba, tatlı gülüşlerle yürür gidersin. İlk uğrayacağınız yer Aktar (Attar) Pazarı... Kabaltılar altında kurulmuş küçücük, göz göz, bir insanın sığabileceği dükkanlardan baharatların, otların nefis kokusunu ister istemez solursunuz.

Neler yok ki, neler alınmaz ki buralarda; her türlü nesnenin satıldığı yerlerdir buralar. Şabi, şekeri, nazar boncuğu mu dersin... Neler satılmaz ki buralarda, sevdalıları kendine hasret bırakan, bahtları gibi kara sürme satılır, sürmedanlıklar içinde... Güzel günlerde, düğünlerde, bayramlarda, billur parmaklarda, boğum boğum ellerde, ak saçlarda, kırmızı, mor rengiyle, insana haz veren kokusu ile dükkanların önünde çuval çuval dizili kınalar, görüntüsüyle, kokusuyla çarşıya bir başkalık katar.

İnsanın o çarşıdan geçip de alacağı bir şey bulamaması mümkün mü? O çarşılardan geçen biri eli boş çıkamaz. Kalabalığın arasında yol bulmak bir mesele... İnsanlar harıl harıl bir şeyler alma derdinde... Bir koşuşturma sürüp gitmekte, bir acelesi var herkesin kendine göre. Tarihsel bir gezinin yolcusuyum şimdi... Kaybolmamak için annemin ellerini tuttuğum günleri tebessümle anmak ne güzel...

Adım adım ilerlerken, rengarenk yazmalar, sırmalı abalar, kepenklere çakılı çivilere asılı puşular, tülbentler, marhamalar insanların yüzünü okşayarak "hoş geldiniz" der gibidirler. Erkekler, kadınlar, kızlar, yaşlılar, gençler hep buralardan edinirler güzelliklerine simgeleri. Yazın sıcağına gölge, kışın soğuşundan korunmak için başa sarılan neçeği, sevgiliye uzatılan oyalı yazmayı, göz yaşında eskiyen mendilleri, bir ağıt, bir yas gereği alınan siyah başörtülerin yeridir buralar.

Dükkanların üstünden aşağıya sarkıtılmış gözleri kamaştıran renklere sahip, sarı, yeşil, kırmızı, desen desen mavili, beyazlı eşarplar... Gökkuşluğu renklerinin asılı olduğu dükkan sundurmalarında hafif bir meltemle nazlı bir kız gibi sallanır, seyretmeye doyamazsınız. Başınızı kaldırıp bakınca, tarihi mimarisi ile yılların eskitemediği, doğal afetlerin yıpratamadığı, çarşı kemerlerinin tüm heybeti ile asırlara meydan okuduğunu görürsünüz. Hanlar, hamam-

lar, çarşılar, taştan sütunlar, dantel dantel işlenmiş yapılar, antik yapısı ile sizleri selamlar. Kemerlerin tepesinde havalandırma için bırakılan baca gibi oyuklardan aşağıya loş bir ışık huzmesi sarkar; gönlünüze, gözünüze bir serinlik düşer...

Hangi dükkan önünde olursa olsun, durup sağa sola renk cümbüşlerine bakınca, tarihi dokusunu kaybetmemiş taş mimarisinin tüm güzelliklerinin sergilendiği bu mekanlarda, nerden geldiğini bilmediğin bir selam, içten bir merhaba, ardı sıra kelam, hasret dolu hal-hatır sormalar devam ederken (mevsimi fark etmez) sıcak bir çay ikramına "yok" diyemezsin. Zaten çaylar tepside, çaycının şingirtisi hemen yanı başınızda, sanki önceden söylenmiş gibi hemen uzatılır. Tatlı bir sohbet, güler bir yüz, zaman su gibi akıp gider.

Çarşılar, yüzyıllardır insanlığa sahiplik etmişler; insanlara durup bakmışlar; soğuktan, sıcaktan, kıtlık kıranlardan onları korumuşlar. Nice insanlar gelip geçmiş, nicesine göğsünü açmış, nicesini yedirmiş, giydirmiş ve daha nicesini bağrında yaşatacak bir güç olduğunu, duruşu, ihtişamı, görkemiyle kanıtlamışlar.

Labirent gibi sokakları dolaşmaktan yorulduunuz, buraya da yabancısınız, kimseyi de tanımadınız diyelim, bir han içine çekinmeden dalın. Bedestan'ın içinden geçip bulduğunuz Gümrük hanı, yaşam dolu, tarihten gelen sesiyle çıkar karşınıza. Asırları bağrında eritmiş, çivileri, tahtası sac kaplaması ile dimdik ayakta bir kapı, bu kapıdan içeri girince asırlık çınarların altında, küçücük, tahta kürsüler üstünde, koyu bir sohbeta dalmış nice insanlar görürsünüz... Çınarlardaki kuş cıvıltıları bir bayram yerindeki şenlik gibi rahatlatır yüreğinizi.

Tüm hanlarda oturacak yer, serin içecekler ve taze buğulu bir çay istemesen de indirilir önüne... Gümrük hanının mimari güzelliği, insanları gölgesinde himaye eden çı-

narlarıyla hanın avlusunu ikiye bölen Anzılha suyu sessizce akıp gider. Urfa'ya hayat kaynağı olmak için yoluna devam eder. Fırat gibi yaşam, Dicle gibi tarihtir akar, akar Anzılha.

Tükenmeyen serin bir gölgelikte avlunun ortasında suyun sessiz akışına insan dalıp gider. Nice zaman dedelerimizi, babalarımızı, (gerek alışveriş, gerek sohbet için) ağırlayan Gümrük hanı tüm görkemiyle kucaklar sizi. Atnalı kemerler, taş sütunlarla iki katı üst üste yapılmış göz göz dükkanlar, taş merdivenlerle çıkılan ikinci kat, eyvanlı kemerler, revaklar büyüler seni. Korkuluk olarak konulmuş taş işçiliğinin tüm estetiği göz doldurmakta...

Çarşılara verilen isimler, o çarşının işlevine bağlıdır. İsoççular çarşısında, evlerde yaprak yaprak temizlenmiş saplarından ayrılmış, kurutulmuş, itina ile hazırlanmış, kırmızı pul biberleri, yöre dilinde isotu bulabilirsiniz. İso denince aklımıza çiğköfte gelir. Derken ardından damağımıza verdiği tadı anımsarız.

Pamukçuların olduğu sokakta tüm pamuk mamullerinin yanında yünden yapılmış el işlemeli çorap, kazak, eldiven, renk renk desenleri ile insanın içini ısıtır. Soğuk kış gecelerinde dedelerimizin, babalarımızın sarıldığı kürkçülerce itina ile hazırlanan kürklerin olduğu çarşı gelir önünüze; derken sipahi çarşısı, atarlar (aktar), manifaturacılar, kuyumcular, halıcılar çarşısı sürüp gider. Dükkan önlerine serilmiş kök boyasından yapılmış el işi Kürt kilimleri ilmek ilmek, motif motif güler insanların yüzüne. Kafafhane (Kavafhane) çarşısında kafaflardan bir iz yok. Eski köhne yapı aynı, ama yerlerini hep terziler doldurmuş. Boyahane de aynı minval, adı verildiği çarşıda boyama işi değil eski giyim eşyaları satılmakta...

Bir zamanlar buralar buram buram halkların dostluğu kokarmış. Bütün buradaki insanlar gül gibi geçinir, kardeş-

çesine yaşar, geçinir giderlermiş. Her dinden her ırktan insan kaynarmış buralarda. Türk'ü, Arap'ı, Kürt'ü Ermeni'si, Süryani'si, Yahudi'si, kurduğu pazarlarla, Bağdat'a Musul'a, Halep'e, Şam'a, dahası binbir gece masallarındaki Çin'u Maçine, İpek Yol'u ile dünya pazarlarına açılırlarmış. Bu ticaret el değiştirmiş göç edenler, muhacirliğe çıkanlar yerine, yeni ticaret merkezleri, yeni pazarlar ve yeni eşyalar çarşıları doldurmuş. Çarşıda Ortadoğu ve Uzakdoğu'dan getirilen kumaşlar, elbiselik kadifelere dokunulurken yumuşaklığı insanın ruhunu okşuyor, renkleri göz dolduruyor. Eski el işlemeli "bindallı" elbiselikleri hatırlıyor insan. Gelinler için çeyiz, kızlara sevinç çığılığı attıran fistanlık, zubunluk (zıbın) için elbiselikler... Dükkan önlerinde rulo rulo sahibini bekler, desen desen güler.

Biraz yürüyünce açılmış sandıklardan torbalara, seylani, barut, güllü çay doldurulur. İçimine doyamadığımız, bir tutkuya dönüşmüş cam bardaklarda, tatlı bir renkle bizlere gülen "tavşan kanı" denilerek kırmızılığı anlatılan çay, damak tadımız... Bir zamanlar kaçaktı, onu Suriye'den getirmenin zorluğu yanında bir de zulada satmanın apayrı bir çilesi, ekmek uğruna dayanılabilecek gibi olmayan bir zahmeti vardı. Nice babayiğitler ve daha kimler, kimler... Hudut boyunda can vermedi ki; nice gelinler dul, çocuklar öksüz kaldı. Töre gereği nice ağabeyi kendinden on yaş küçük kardeş hanımıyla, nice kardeşler de kendinden on yaş büyük ağabey hanımları ile evlendirilmedi mi? Şimdi ithal edilmesine rağmen yine de adı "kaçak çay", öyle de kalacak. Onu, o şekilde söylemek bile insanlara ayrı bir haz, ayrı bir tat vermekte, geçmişte yaşanan acıların hatırlattığından olsa gerek.

Sokakları, çarşıları dolaşırken bir de bakarsın karşında torba torba tütün, deste deste sigara kağıdı. Kimler, neler çekmedi ki; tütünün elinden. Ölümüne yapılan bir iş, ço-

luk çocuk için bir rızık kapısı. Tütüne, gerek getirilişindeki zorluk, gerekse satımındaki gizliliğinden dolayı “kaçak tütün” adı verilirdi. Yoksa, ülke sınırları içinde dahası komşu bir ilde ekilen ve üretilen tütünün adı niçin “kaçak tütün” diye anılsın. Tütünün içimini anlamak için torbaların etrafında çömelip tütünü kağıda sarmalayıp içenler, tütünün sertliğini, yumuşaklığını, tadını yılların verdiği bir uzmanlık içinde dumanını ciğerlerine doldururlar. Ona kimileri “kız saçığı”, kimisi “yol arkadaşı,” kimisi hala “kötü bir arkadaştan iyidir” der

Tiryakisi tütünü kız saçını okşar gibi elleri ile ovalar, koklar, doymaz kokusuna, rengine, bir daha, bir daha koklar. Tütünün ipek gibi ince kıyılmışı, saçaklısı hep makbul... Nice hastalığa neden, ciğerlere düşman ve dahası ölümüne içilen tütün. Ona olan bağlılığını gerek severek, gerek mecburiyetten sürdüren sürdürene. Sararmış parmaklar arasından çıkan dumanı ciğerlerine çekerken zehirlenmenin mutluluğundan nasıl da memnundurlar.

Çıkıp dolaşınca kimlere rastlamazsınız ki, mevsime göre yiyecek ve içecek satanlar. Ayrancısı, biyanbalı (meyan şerbeti) satıcısı, güğümleriyle salep satıcıları, dürümü dürüm yiyecek satanlar. Daracık sokaklarda yanınızdan her geçenin ter kokusunu almadan geçemezsiniz. Çeşit çeşit meyve, sebze yüklü seyyar satıcılar, ayakkabı boyacıları ve daha kimler neler neler... Ben “bu sokaklarda ayakta durmayı, yaşama karşı mücadele olarak yorumlarım. Kulaktan kulağa gezinir sesler, gürültüler arasında sınır tanımayan, yasakları delen “Mem û Zini, Derweşê Evdi’yi, Aşşana Ali’yi, Teyyari” duyarsınız. Ağıtlı havalar gözlerinize bulut bulut çökerken, coşkulu bir Arap müziği Ortadoğu’yu seslendirirken, kimi zaman yürekleri halaya çağırın türkülerle şenlenirsiniz.

Çarşıdan çıkmak için yol aramaya gerek yok. Bir bakar-

sın bir çarşıdan mistik havanın teneffüs edildiği Dergah ve Balıklıgöl'e uğrar yolunuz. Kuzeye doğru yürüyünce, vitrinleri süslü bir caddede bulursunuz kendinizi. Doğuya dönünce yüzünüzü, içinden çıkılmaz el işi tezgahların, kunduracıların, dabbakların, kuşçu dükkanlarının sıralandığı kabaltılı sokaklar çıkar karşınıza. Biraz daha ilerlediğinizde yüksek bedenli Urfa Eyleri kapılarının açıldığı tetirbelerde şaşırır kalırsınız...

HİM KOMŞULUĞU

Biliyorum yazıyı okumadan “Him” kelimesi nedir deyip, çevrenize veya kendi kendinize sorma gereği duyacaksınız. Belki de yıllardır unutmuş olduğunuz bu kelimeyi yeniden hatırlayacak, “him” kelimesinin komşuluğu en iyi şekilde ifade ettiğini ve “ah nerede o eski komşuluklar” diye hayıflanacaksınız. Kırıldı, sırrı döküldü dersem yeridir o bakıştıgımız aynanın...

Bir çok değer gibi “him” kelimesinin anlamını unuttuğumuz gibi, işlevini de unutmuşuz. Atalarımız her ne kadar “komşu komşunun külüne muhtaç” demişse de o günler çoktan gerilerde kaldı. Şimdi komşu komşunun selamına bile muhtaç olmuş. Him komşuluğu muhtaçlıktan ziyade dostluğun, dayanışmanın, sosyal toplumun gereğiydi. İnsan ilişkilerini tanımlayan, aynı zamanda sınıflayıcı bir niteliği de içinde barındırmaktadır. Him komşuluğu denince bir akrabalık bir kan bağının ifadesi gibiydi...

Şimdilerde hasret kaldığımız, kaybettiğimiz değerlerden biridir artık. Hak, hukuk, adalet, dayanışma, toplumsal

sevgi, kaynaşmanın özverisi komşulukla başlar. Him komşuluğu yaşamın tüm evrelerinde kendinden söz ettirendir. Kelime anlamıyla iki komşu arasına avlu duvarı yapılırken, yer derinliğine kazılarak, kocaman taşların indirildiği “temel, esas” olduğu ifade edilirse de, bana bu tanımlama çok yavan gelir. Him’in anlamını yeterince ifade etmeye yetmez. “Temel” kelimesi üzerine geliştirilen komşuluk, him kelimesinin yüklendiği misyon yanında yetersiz ve soğuk kalır. Temelin bir sınırı var, oysa “him komşuluğu”nun sınırı yoktur. Him komşuluğu öyle sıradan bir komşuluk değil; sağlam bir duvarla yükselen, asırlardan beri evrensel değerleri içinde barındırır. Bölüşmenin, yardımseverliğin, sahiplenilmenin ifadesidir. Uzun bir geçmişi ve bedeli vardır. Kan bağı kadar yakın, aile ilişkileri derinlemesine süren, sevginin, barışın ta kendisidir.

Halen ilimizde mevcut eski taş evlerin avlusu arasında bir duvar yükselir. Sırt sırta veren iki insanın dayanışması gibi. İnsanî eğilimleri en güzel şekilde içeren “him” komşuluğu bu gün yerini çelişkiler yumağına bırakmış. İnsanlar birbirilerini tanımadığı gibi, ne yazık ki sabahları günaydından, akşamları selamdan yoksun, bayramlarda dahi hal hatır sormayı bilmez hale gelmişler.

Sosyal ve toplumsal bir olgu olan him kelimesine yüklenen anlama, göreve, ilişkilere insanlar büyük değer verirlerdi. Him komşuları bir aile gibiydiler. Bu aile ilişkileri de “güçlü bağ” olarak da ifade edilen “him” üzerinden yükselmesinden kaynaklanmaktaydı. Çocukları beraber büyür, kışa hazırlıkları beraber sürdürülürdü. İmecenin en güzel örnekleri verilir, yardımlaşmanın, dayanışmanın eşi benzeri bulunmazdı. Yaz işleri beraber yapılır, kışlık yiyecekler beraber hazırlanırdı. Hamama beraber gidilir, baharda piknik birlikteliğine diyecek olmazdı.

Derin bir sevgi ve dostluk ifadesinin yıllara hükmeden

anlamını taşır içinde. İnsanlar “him” komşuluğuna büyük değer verir, saygı ve sevgide kusur etmezlerdi. “Komşuda pişer, bize de düşer” misali kimi zaman kapıdan kapıya değil; sokağa dahi çıkmadan kapı çalmadan rahatsız etmemek için, bir seslenme ile him’in üstünde yükselen duvarın üzerinden yemek tabağı uzatılırdı. Apartman hayatı ile bu değerler tüketildi. Çünkü hiç kimse birbiriyle him komşusu değil; halkımızın tabiriyle “bereket versin bir kapıdan gidiyoruz da bunun hatırına biraz saygı ve sevgi göstermeye mecbur kalıyoruz” denmesinin nedeni de dönüp mazi-den bakmaktan gelir.

Öz güvene dayanan him komşuluğu, kuyu ve daha bir çok ortak değer kullanılarak pekişen dostluklar, akrabalıklar insanlara mutluluk verirdi. Himin bedeni altında yücelen ayrı bir değerdir kuyu. İnsan ilişkilerinin belirgin bir şekilde boyutlanmasına kuyular ayrıca vesile olurlardı... Kuyu him komşuluğu yanında yorumlanması gereken günümüzde değerini kaybeden komşuluk ilişkilerine en iyi örnektir. İki komşu arası istikrarı sürdüren bir duvar altında, aynı kuyudan su içmek kadar güzel bir şey var mı acaba? Kuyunun üzerine lahit (tek) dediğimiz uzunca bir taş konulmuş, bu taş üzerinde duvar yükselirdi. Yan yana iki komşu bu kuyulardan su ihtiyaçlarını giderirlerdi. Halen eski evlerimizde bu ortak kuyular var, ancak su şebekesinin yaygınlaştırılmasından sonra kimse kuyu suyu içmediğinden, ortak kuyu ilişkisi de böylece bitmiş oldu.

Him kelimesinin etimolojik olarak tarihi geçmişini incelediğimizde; Hz. İbrahim’in öyküsü karşımıza çıkmakta. Urfa’da Nemrut adında zalim bir hükümdar yaşamış. İlah olduğunu iddia eden Nemrut; aynı zamanda sarayında putlar yaptırır insanların putlara tapmasını emrederdi.

Bir gün bir kahin gördüğü rüyayı yıldızlara bakarak yorumlar ve rüyasını Nemrut’a söyler. “Bir çocuk doğacak ve

senin ilahlığına son verecek. Putlarını yıkacak tek tanrıya inanmaya insanları çağırarak.” Nemrut’ta o günden sonra doğan bütün erkek çocukların öldürülmesini emreder. Nemrut’un puthanesinin baş danışmanı Azer’in hanımı Nuna* hamiledir. Çocuğunun çıkan ölüm fermanından kurtarmak için, Nemrut’un sarayının yakınlarındaki, ağzı sazlık, kocaman ağaçlarla, çalı çırpıyla kapalı, içinde su bulunan kimsenin inip çıkmadığı bir mağarada bir erkek çocuk dünyaya getirir. Çocuğunu bırakıp saraya dönen anne bu durumu kocasına açıklar. Kocası da bu duruma ses çıkarmaz. Annesi bir gün ona süt vermek için mağaraya indiğinde onu bir ceylanın süt verdiğini görür. Buna fazlasıyla sevinir. Çünkü onun her gün saraydan çıkıp oraya gelip gitmesini uygun olmadığını o da bilmektedir. Dikkat çekip çocuğunun ölümüne sebep olabilirdi.

Gün geçtikçe büyüyüp gelişen ve çevre halkı tarafından *bıra him* (temelin kardeşi) bazıları ise ondan bahsederken “*ê ber him*” (temelin önündeki) şeklinde isimlendirilir. Bira-him yada “e ber him” önce güneşe, sonra aya, ardından yıldızlara tapar. Ancak bunların hiçbirinin ilah olmadığını anladıkça yeni arayışlara girer. Mutlaka bu düzenin bir yaratıcısı olduğunu söyleyerek kendini sorgular. Ateşin de, rüzgarın da, taşın da ve hayvanların da ilah olmadığını, bunlarında bir yaratıcısı olduğunu her fırsatta dile getirir. Büyüyünce babası Azer’in sayesinde saraya girer. İnsanların kendi elleriyle yaptıkları putlara tapmasına bir anlam vermez. Bir gün tüm saray halkının bir eğlenceye katılmasını fırsat bilip putların hepsini kırar ve baltayı büyük putun boynuna takar.

Eğlenceden, kutlamadan, panayırdan dönen halk, putları ziyareti sırasında olanları görünce şok olurlar. Bira-him’in eğlenceye katılmadığını bu olayı onun yaptığını çünkü putun cansız olduğunu söylerler. Bira-him’in de bunu fırsat bu-

lur ve “niçin bunlar cansız taşlara taparlar, hepimizi yaratan bir tanrı olduğunu” söyleyince onlar da sorgular. Bu düşüncenin kendisinin sonu olduğunu anlayan Nemrut, bunu kabullenmediği gibi Brahim’i en büyük şekilde cezalandırmak ister. Kuyuya atmak, astırmak, mızrak ve oklarla öldürmek yerine, “ibreti alem olsun” diye onu yakmayı uygun görür. Kale büyüklüğünde odunlar yığılır ve Brahim mancınıkla ateşe atılır. Ancak ilahi sesle; “*Ey ateş dedik, İbrahim’e karşı serin ve zararlız ol*” emriyle bir gül bahçesine indirilir.**

Bu isim bu gün bölgemizde hala yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Daha sonra bu isme, İbraniler tarafından Abraham denilmiş ve Arapça’da İbrahim olarak telaffuz edilmiştir... Mağaraların derinliklerine, toprağın kaya ile birlikte derinlemesine indiği yere him denildiğinden, dolayısıyla bu anlamın Hz. İbrahim’in ismiyle özdeşleşmesi bunun en güzel kanıtıdır. Ayrıca “him” kelimesinin Urfa’nın dışında, sadece Kürtler arasında kullanılması olayın doğruluğunun belgesel niteliğindedir.

Ayrıca Hz. İbrahim’in sofrasına misafirsiz oturmadığı, bu güne kadar halkımız arasında yaygınlaşan misafirperverliğinin en güzel örneklerinin yaşanmasına neden olmaktadır. Komşuların, yemeği yalnız yemeyip komşularına “bir tabakta olsa” gönderilmesinin bir sebebi de bu olsa gerek. Yine buna ilintili olarak bölgemizde sehaniye dediğimiz komşular arasında yemek gönderilmesinin de Hz. İbrahim’e dayandığını söyleyebiliriz. Nedenine gelince; Nemrut’un zulmünden korkan insanlar gizliden gizleye Hz. İbrahim mağarada kaldığı süre zarfında kendisine tabak içinde yemek götürdüğünden günümüze yansıması böyle olduğu diye yorumlanır.

Bölüm notları

Him; Kürtçe’de temel, esas.. Duvarın derinlemesine dip kısmı...

Cemel: Arapça isim. İki komşu arasındaki duvar. Kelime anlamıyla deve anlamı taşıyan bu kelime duvarın yüksekliğini ifade etmektedir.

* İbrahim'in annesinin ismi kaynaklara ve yorumculara göre değişmekte. Nuna, Yuşai Şani, Emile bilinin isimlerdir.. İbrahim'in babası Tevrat'ta Terah olarak geçerken Kuran'da Azer olarak zikredilmekte. Azer; ateş anlamına gelirken Kürtler arasında Azer sarışın olarak telafuz edilmekte.

** Enbiya Suresi 69. ayet.

Faydalanılan eserler:

Tevrat, Sabri Yazar, Ayetler ışığında Haliürrahman

İbrahim (A.S) ve Urfa Tarihçesi.

Muazzez ilmiye Çığ, İbrahim Peygamber.

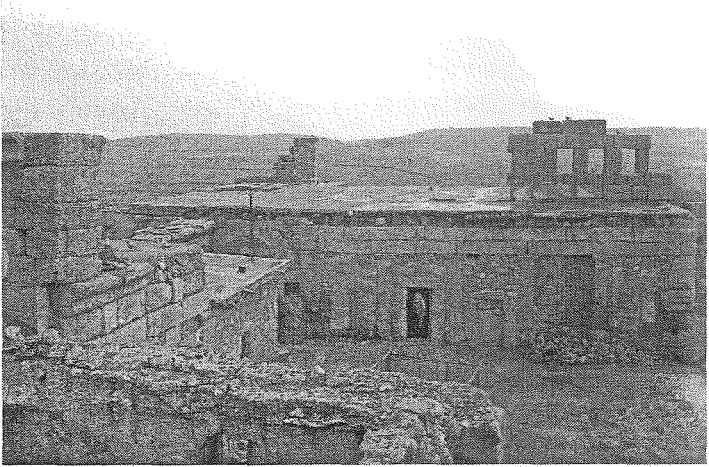
AZİZLERİN SESİ: SENEM MANASTIRI

Biz gezi deyince, suya ve yeşile hasret olduğumuz için, hep deniz ve ormanları düşler, gezilerin bu doğal güzelliklerden ibaret olduğunu sanırız. Gittiğimiz yerlerde bulmuşken tarihi yapılar da varsa, gezmeyi ihmal etmeyiz. Gezdiğimiz, gördüğümüz ören yerleri de ballandıra ballandıra anlatırız.

Oysa yanı başımızda dünyanın akın ettiği Harran gibi, Tektek dağları gibi nice tarihi kalıntılar var. Şimdiye kadar envanteri çıkarılmamış, adı sanı dahi bilinmeyen anıtlar, kayda değer mozaikler, mimari şaheserler, kutsallaşmış efsanelerle dolu mekanlar... Bu tarihi eserler hakkında yeterince bilgiye sahip olmadığımız gibi, gereken önemi de vermemişiz. Bu yerleri çoğumuz bilmediğimiz gibi görmemişiz de... Bir turizm kitapçığında yada bir katalogun içinde çoğu zaman dikkatimizi bile çekmeyen birer mahzun fotoğraf gibi dururlar karşımızda.

Nice medeniyetlerin gelip geçtiği, muhteşem birer manzara teşkil eden tarihi abideler, höyükler define arayıcıları tarafından darmadağın edildiği yetmezmiş gibi geri

kalanlar da tezek ve samanla doldurulmuş, ahır yapılmış. Kimileri de tarihi değerinden habersiz bu abideleri yıkıp taşlarını ev, avlu ve ahır yapımında kullanmış. Bu kadar taşı kesip üst üste indirmek için insanlar, nice emek vermiş, zahmet çekmiş ter dökmüşler. Düşündükçe bu çirkin görünümler karşısında kahroluyor insan! Harcını gözyaşı ile yoğuran, kanla renklendiren bu insanların, bir gün kalık yaptıkları eserlerin durumunu görseler, herhalde bizler yaptığımızdan utanır, onlar da bu eserleri bıraktıklarına bin pişman olurlar.

Senem Manastırı

Urfa'yı Viranşehir İlçesi'ne bağlayan yolun ellinci kilometresinden dönüp stabilize bir yoldan Güneye inildikçe, bu tarihi mekanlar boynu bükük "merhaba" demek için ziyaretçilerin yollarını bekler dururlar. Yayvan tepeler üze-

rinde sararmış kıraçlar ağaçlara hasret tepelerden ve derelerden geçiyoruz. Halkın “Çem’ê Tofan’ê” dediği Tufan deresi tarihteki adı ile *Med deresi* (Culap deresi) ne paralel akar. Dağlardan gelen yağmur ve suları ve derelerle beslenerek devam eder. Sonbahar, kış ve ilkbahar’da yağın yağmurla coşar. Tarlalardan geçerken kırmızı bir renge boyanarak kıvrıla kıvrıla dağların, tepelerin, kıraçların arasından geçerek Harran Ovasına varır. Burada tarlaları yarararak yoluna devam eden dere, çizilmiş devlet sınırlarının ötesine akarak kaybolur. Bu dere şimdi unutulmuş da olsa izi hala dipdiri. Üzerine kurulan köprülerden geçerken, yağmurun alıp götürdüğü menfezleri gördükçe Tufan deresinin tarihte ne kadar haşin olduğu çevresine ne kadar zarar verdiği, felaketlere dönüşüp can aldığını anlamak mümkündür.

Mevsim İlkbaharın sonu olmasına karşın, yaz mevsimi yaşanmakta. Arpalar biçime hazır. Otlar sararmış, şimdiye kadar tarlaları, kırları renklendiren çiçekler dikene durmuştu. Yol boyunca homurdayan biçerdöverler geride yığın yığın sap kümeleri bırakmakta... Bir biçerdöver traktöre yanaşmış, biçmiş olduğu arpayı boşaltıyor. Serçeler cvıl-daşırken insanlar kendi uğraşında.

Yıllar önce köylülerin elle, orakla, arpa, buğday ve mercimek biçerken çektiği çileleri ve kimi yerde gördüğüm yaşamı anımsadım. Toplanan arpa, buğday, mercimek gibi saplı tahıl ürünleri yığın yapılıdır. Bu yığınlar önceleri develere, “şelle” yapılıdır, at ve eşeklere “şığra” olarak yüklenir ve harman yerine taşınırdı. Devenin nesli tükendi. Elle biçenler varsa da, at arabası ve traktörlerle işler daha da kolaylaşmış.

Yollar greyderle düzeltilmiş. Derelerin üstüne kurulu menfez, köprü olmadığı için yağmur sularının çıkardığı taşlar, yolları geçilmez duruma sokmuş. Arabamız tozlu, top-

raklı yolda adeta seke seke ilerliyor. Kıraç ve taşlı tarlalarda elle biçim yapan birkaç kişiye rastlıyoruz. Avuç avuç biçtiği buğday desteleri, toplanacak, taşınacak, harmanlanacak, dövülecek, savrulacak. Bu emek ve zahmetin karşılığı ne olur bilmem. Bu düşüncelerle onların bize bakmalarını fırsat bilip el sallıyoruz. Onlar da biçtikleri, ellerindeki arpa destesi ile bizlere cevap veriyorlar, hem de ayağa kalkarak. Sesimiz ulaşmadığı gibi, onların sesleri de duyulmuyor, zaten. Bir el hareketi bir işaret yetiyor, gönül bağına kurmaya.

Senem Manastırı

Yolda bir köy düğününe rastlıyoruz. “Davulun sesi uzaktan hoş gelir” sözüne katılmamak mümkün mü? Bizi kendine çeken sese doğru gidiyoruz. Arabayı bir yana bırakıp iniyoruz. Erkekler bayramlık, seyranlık kıyafetleri ile ken-

dilerine çeki-düzen vermişler. Şalvarları, gömlekleri, yelekleri, ceketleri davulun ritmine uyarak kıvrak figürlerle bedenleriyle birlikte sallanıyordular. Başlarındaki beyaz *puşuları*, *egalları*, adeta güneşin yakıcılığına meydan okuyorlardı. Alınlarında akan damla damla ter mutluluğun belirtisiydi. Kadınlar rengarenk, çiçek desenli fistan ve zıbınları ile kurumakta olan çiçeklere nispet giysileriyle, üzerlerine düşen bakışlara baharı yeniden yaşatıyorlardı. Davul zurnanın coşkusu içinde el ele govende (halaya) duran, alınları dövme, burunları hizmalı kadınlar, genç kızlar, gelinler, davulun ritmiyle sergilenen figürler, zılgıt sesleri arasında yaşama sevinci veriyordu yüreklere...

Düğün sahipleri bizleri karşılayıp bize yer gösteriyorlar. Oturuyoruz. Mırra'nın buğulu fincanları elimize tutuşturuyor. Damağımıza inip boğaza acı bir tat bırakan kahvenin tadını aldıktan sonra peşi sıra çaylar geliyor. Biraz etrafı seyre daldıktan sonra "bakışlarla yola" devam diyoruz. Gidilecek gezilecek çok yer var. "Eyvallah" deyip tokalaşıyoruz. El sallayıp vedalaşırken, birkaç kişi arabanın yanına kadar gelip bizi uğurluyorlar. Boşlukta utangaç bakışların çarpıştığı, sevda için gülen, süzülen gözlerin beyaz puşu altında saklandığı düğün *govendini* tilili sesleri arasında taddında bırakıp uzaklaşıyoruz.

Senem manastırı

Önce “Bettik” diye küçük bir tarihi yapının bulunduğu köye uğruyoruz. Çok iri taşlardan yapılmış, üzeri taş lentolarla kapatılmış. İnsanların bu taşlara gücü yetmediği için sökemedikleri her halinden belli. Çünkü bunun dışında hiçbir şey kalmamış. Dikdörtgen olan bu yapı ortadan iki kemerle ayrılmış iki dar koridoru tarihin anlaşılmaz yüzü gibi bize de garip gelmekte. Köylü tarihi yapının altındaki mağarayı toprakla doldurmuş, tarihi abideyi de tuvalet olarak kullandıkları her halinden belli. Kokudan içeri girilmeyecek derecede çirkinleştirilmiş, ruhu alınmış. Tarihin çığlıklarının yankısını duyuyor gibiyim. Bizler tarihin acı dağlanmış sesini duyma ve onca sahip çıkma uğruna bunlara katlanıyoruz.

Tanıdık bir eve konuk oluyoruz. Yayık ayranının ardından bize çay ikram ediliyor. Tarihi yapı hakkında elimizde

yeterince belge, bulgu, bilgi, kanıt yok. Tarih araştırmacılarına göre “bir han, ya da tahıl ambarı” denmekte ise de; bir kule mezar ya da bir gözetleme kulesine benzetiyorum. Kimisi “burç” olarak isimlendirmekte... Köylüler de bu tarihi yapı hakkında bizim bilgimize baş vuruyorlar. Onlar çok sonraları bu topraklara gelmişler. Tamamıyla kayalar-dan oluşan kıraçları sahiplenerek kendilerine topraktan, moloz taşlardan birer ev yapıp sığınmışlar... Yapının bir kısmının tahrip edildiğini, tarihi anıtın yanında bulunan mağara ve su deposu görevi gören sarnıçların da, toprakla, taşla doldurulduğunu görmemiz dışında bir şey öğrenemiyoruz. Buranın etrafının kayalık oluşu, yağmur sularının toplanması için önemli bir yer olduğu, ayrıca gelen geçen kervanların dinlenmesi ve ihtiyaçlarını giderilmesi için “su hayratı” olma özelliği taşıması kanaati de hani bende pekişmiyor değil.

Konuk olduğumuz odada sohbet koyulaşılıyor. Biz farkında olmadan, bizim için yapılan yemek hazırlığı bitmiş, oturduğumuz odanın ortasına sofraya kurulmağa başlamıştı bile. Yufka ekmek, yanına yeşil biber, bembeyaz soğan insanın iştahını nasıl da kabartıyor. Sofranın ortasına içinde su olan bir leğen indiriliyor. Bunun üzerine, içinde et olan ve yöremizde “saç kavurması” olarak adlandırılan iki kulp lu demir saçtan yapılmış bir kap, içinde su bulunan leğenin üstüne indiriliyor. Sacın üzerine indirilen leğenin, yemeğin sıcaklığını aldığı, ayrıca sıcak kabın sofraya zarar vermesini önlediği, dahası altı oval olan sacın düzgün durmasını sağladığını biliyorum. Sacın içinde kavrulmuş etin içine yeşil biber atılmış. Sacın etrafına dizilen domates parçaları, saca yapışık bir şekilde pişmiş olması hem damağa, hem göze hitap ediyordu.

Sofraya kurulan sacın etrafına toplanıyoruz. Ev sahibinin “buyurun” sesiyle yemeğe başlıyoruz. Yemekten sonra,

ibrikten dökülen suyla ellerimizi yıkıyoruz. Köyde su sorunundan, tuvalete kadar her türlü konu konuşuluyor. Konuştuğumuz her insan, ağıt yüklü bir sesle çözüm mercii olmamamıza rağmen, topraksızlığın verdiği sıkıntı ve yoksulluklarını dile getirmeden edemiyorlar. Köy yerindeki o yaşıntıdan sonra, buraya “oy” avcılığına gelen politikacıların neler söylediğini doğrusu merak ediyorum. Yemek arkası içtiğimiz çayın son yudumundan sonra “yolcu yolunda gerek” deyip ayrılıyor. Konukseverliğin önemini; ilgileri, güler yüzleri ve yemekleri ile göstermenin mutluluğu içindeydiler. Geride tatlı bir muhabbet ve geleceğe açılan bir dostlukla ayrılıyor.

Taşlı topraklı yolda daha önce kararlaştırdığımız Sanem (Senem) Manastırı'na doğru ilerlerken gördüğümüz olay bizi hayli etkiliyor. Yerden bir iki karış yükseklikte bir serçenin uçuşması ve cıyıklaması, yürek yakan acıklı bir şeylerin ifadesi olduğunu anlıyoruz. Serçenin uçtuğu hizaya bakıyoruz. Bir yılan, ağzına aldığı serçenin yavrusu ile tarlada süzülüyor. İnip peşinden koşuyoruz, belki serçe yavrusunu bırakır diye. Yılan bir arpa tarlasına dalıyor. Arkadaşlar koşuyor ama ulaşamıyorlar. Serçe bizim o yöne koşmamızdan olacak ki serçe uçup havalanıyor. Ama halen gözü yerde, yılanı kolaçan ediyor. Biz oradan ayrılınca yine takibe başladı ama boşuna. Yavrusunu kurtarmak için çırpınan serçenin hali hepimizi üzüyor. Üstelik bu bir serçe, bir kuş... Ya yavrusunu faili meçhullerde kaybeden anaların hali nicedir, derken anaların ağıtları, yakarışları direnmeleri gelip oturuyor yüreğime.

Gösterilen yola girip köye yaklaştıkça karşımıza tüm ihtişamı ile bir tarihi abide çıkıyor. Höyüğün önüne arabamızı park edip tepeye tırmanıyoruz. Köye yaklaştığımızı gören iki köpek havlamaya başlıyor. Köpeklerin havlamasından biri çıkıp kapıdan bizi gözetliyor. Biz köpeğe taraf de-

ğil de; tarihi harabenin yanına gelecek şekilde tırmanıyoruz. Köpeğin olası saldırısından korunmak için de pür dikkat kesilmişiz. Tam çıkıp seslenecekken demin bize kapıdan bakan genç geliyor. Sert bir tavır takınarak kuşkulu davranıyor. Aramızda geçen konuşmadan sonra o da ses çıkarmıyor ancak bizim gelmemizden dolayı rahatsızlığını da dile getirmekten çekinmiyor.

Biz; tarihi yapıların hemen ardında çökmüş kayaları görünce hayretimizi gizleyemiyoruz. Taşlardaki süslemelere bakarken yanımıza gelen genç fotoğraf çekmenin yasak olduğunu söylüyorsa da çekmeye devam ediyoruz. Ziyaretçilere kapalı, meraklısının gezinmesine olanak sağlamayan bir tapınak... Devletin haberi bile yok diyebilirim. Çünkü olsaydı böyle bir tarihi mekana çoktan sahip çıkardı ve şahısların saldırısına izin verilmezdi herhalde.... Bu tür tarihi ören yerlerin toplumun ortak malı olduğu, kimsenin özel mülkiyetine giremeyeceğini de biliyorum.

Doğrusu görülmeye değer bir yer. Açık hava müzesinden bir bölüm gibi. Bu mimari kalıntılardaki izler Hıristiyanlığın birinci yüz yıllarında kurulmuş bir Süryani manastırı olduğunu gösteriyor. "Sanem Mağarası (put mağarası)" olarak adlandırılan yerin, kayalara oyulmuş bir manastır ve önünde üç katlı bir saray kalıntısı mevcut. Büyük bir hüner, marifet ve ustalıkla sabır ve umudun birleştiği bir yer. Kocaman bir yapı. Etrafı surlarla çevrili olmasına rağmen şimdi bundan çok az iz kalmış. Depremle harabeye döndüğüne kendimi inandırıyorum. Ancak duyumların oranın yıllar önce dinamitle tahrip edildiği doğrultusunda. Her şeye rağmen tüm görkemiyle ayakta duran bir tarihi mekan halk adına "Senem Mağara" derken baktığımız duvarlar, gezdiğimiz odalar, mahzen, hamam her tarafta azizlerin ilahilerini, şairlerin gizemli dünyasını, bilginlerin haykırışlarını duyuyoruz. Göreli bir karan-

lığa mahkum edilen bu mekanların özgür olacak günlerini düşünüyorum.

Kayadan oyma nakışları ve yine kayalardan kesilerek çıkarılmış her birini tabuta benzeterek ancak tarif edebileceğim kesme taşlarla manastırın önündeki saray yapılmış. Sarayın üçüncü katının son birkaç taşı mevcut. Diğer iki katın üstünü kapatan taş lentoların kırılıp düşmesi sonucu, tavanı ağaç direkler ve tahtalarla, üzeri beton dökülerek kapatılmış. Yapının tavanları ve duvarları isli çiraların, yakacak olarak kullanılan tezek dumanlarının bıraktıkları isten kapkara.

Manastırın kapısının oymalı taş kemerleri, işlemeleriyle bir saray kapısını andırmakta. Kapıdan avlu gibi bir yere giriyoruz. İhtişamıyla göz dolduran yapının, tapınağın öyküsünü anlatacak birileri yok. Bir belgesi varsa da oda kaybolmuş veya yok edilmiş. Ancak uzmanların söyleyecek sözleri vardır elbette. Bu gibi tarihi mekanları görmek, tanımak, onlara sahip çıkmak bir kültür meselesidir. Buranın halini gördükçe neler kaybettiğimin sıkıntısını, acısını duymamak mümkün mü?

Taşlara baktıkça taşlar konuşuyor desem şaşırırsınız. Çünkü onları kayalardan oyan ve büyük bir ustalikle üst üste indiren insanlar onlara bir dil vermiş. O yetmezmiş gibi bir de özenle dizmiş. Ona baktığımızda taşlar konuşuyor ve biz susuyoruz. Bu taşlar ki adem peygamberden önce var olmuş, suyu göl etmiş, tarih olmuş, beraberinde medeniyeti alıp getirmiş. Hani insanlara "taş kafalı" adam deriz ya... Bir de şu "taş yürekli" benzetmesini hatırladıkça, utandım doğrusu...

Binlerce yıl yaptıkları oymacılıkla, taşlara koydukları nakışla çağımıza ışık tutarken, biz medeniler, onların çağlarına nice yakışsız isimler takıyoruz. Halen onların külleri arasında günümüze gelen ısı, ışık ve dönen tekerlek

üzerinde yaşıyoruz. Üstelik tarihe, kültüre bilime saygısızlık içinde.

Ön tarafta taşın estetiğinin yansıtan, sırtını dağa yaslayan muhteşem yapılar. Arka kısmında taş oymacılığının sanata dönüşmüş güzelliğinden geriye bir yıkıntı. İsmi şimdi sadece mağara... Ahır olarak kullanılması da tarihe olan saygısızlık ve ihanetin görünen yüzü. Tüm yaratıklar-dan üstün ve farklı kılınan insanın geçmişine bu kadar gaddarca davranması, günlük yaşamı; tarihten, kültürden, mimari eserlerden üstün tutma düşüncesi, tarihi mekanların bu hallere düşmesine neden olmuş.

Tarihi abideleri hep define arayıcıları gezip dolaşmış. Onun için bu tarihi yeri koruması altına almış olan ve burada oturan insanlara, bu taşların birer hazine olduğunu anlatıyorum. Ancak ne insanımız ne de devletimiz bu tarihi yapıları sahiplenmemekte, onlara gereken önemi vermemektedir. Bir dini merkez olan Sanem Manastırı'nın etrafındaki surlar yok edilmiş, kuyular, su sarnıçları tahrip edilmiş. Bunları gördükçe tarihin bağrına bir hançerin daha saplandığını görüyor ve ölmek için çırpınan feryatlarını duyuyorum.

Bizans sanat özellikleri taşıyan, düğümler, hayat ağacı, üzüm salkımlı, kenarları işlemeli, motifli saçığın altından, açılan bir oyuktan, bir dehlizden yıkılan mağaranın içine değil de; tarihin derinliğine adım adım ilerliyoruz, kendinizi zaman tüneline hissediyorsunuz. Anıtsal yapının yıkılan kısmının ardından yer altında bir dünyaya inmiş gibiyiz. Bir kilise, yanı başında kayalardan oyulmuş hamam... İç içe odalar, kaya mezarlar, su kanalları ve bu kanalların bağlandığı su sarnıçları, mahzenlerin tamamı bir dağ parçası olan kaya oyularak yapılmış. Taş oymacılığın en güzel örnekleri sergilenmiş.

İnsan bir an düşünüp etrafına bakınca bazı şeylerin far-

kına varıyor. Doğanın hoyrat davranışlarının baş edemediği saray, insanlar tarafından talan edilmiş. Taşları höyüğün önündeki bahçeye bend, avlulara koruma duvarı olarak kullanılmış. Diğer kısmı işlerine yarıyor diye dokunmuyorlar. Yoksa orası da çoktan yok olmuştu. Mabetsel anıt, çöküşüne rağmen görkemi insanı etkiliyor. Tarihi bir destanı ölümsüzleştiren yapıda azizlerin inzivaya çekildiği yer, bir dilim ekmekle nefisini terbiye ederken direnişini yüzyıllarca sürdüren sesler yankılıyor kulaklarımda.

Büyülenmiş bir şekilde mağaradan çıkıyoruz. Süryanilerin bir merkezi olan manastırdan çıkarken kayaların dışında yapılmış sarayın önünde birer fotoğraf çektikten sonra ayrılacakken bizimle beraber gezen genç bizi çaya davet ediyor. Köylülüğün verdiği ilk sert tavır dostluğa dönüşüyor. Ancak çok geç kaldık "bir daha görüşmek üzere" deyip ayrılıyoruz.

Evlerimizin iş yerlerimizin duvarlarını süsleyen çerçeve içinde mahzun duran bu fotoğraflarda gördüğümüz yerlerin korunması başlı başına bir bilinç, bilgi ve sevgi işi. Anlatmak ve anlamak....

Notlar:

Şelle: Tarladan toplanmış, tahılların başaklı halleri ile develere yüklenen yük.

Şıgra: Tarladan toplanan tahılların başaklı halleri ile at ve eşek yükü...

Dövme: Dak, yüze ve ellere yapılan işaretler.

Govend: Halay

Puş: Neçek, başa sarılan işlenmiş çeşitli renklerde tül bent.

Egal, agal: Puşu ve neçeğin üzerine konulan siyah ve kahverengi yünden yapılan erkek süsü.

Kaynakça

J.Benzion Segel, *Edessa (Urfa) Kutsal Şehir*.

YAŞAMIN SIRRI: MUTFAKLAR

Mutfaklar; insanların yeme kültürünü, sofraya verdiği değeri yansıttığı gibi yaşam biçimini de düzenler. Sofranın birleştiriciliği, kutsallığı aile bağlarının önemi sofrada kendini belirlemede etkindir. Sağlıklı bir yaşam için insanoğlu doğada faydalı bulduğu, damağa tat veren her çeşit bitkiyi aramış bulmuş, mutfağına taşımış. İnsanoğlunun araştırmacı, keşfedici ruhu, yaratıcılığı mutfaklardaki yemeklerin, tat ve lezzetlerinin sürekli değişmesine çeşitlenmesine neden olmuş.

Beslenme alışkanlığı, yemekler, içecekler, her dönemde insanların mutfağına gereken ilgiyi göstermesine neden olduğu gibi, yeni yemek çeşitleri geliştirme ruhu da unutulmamalı. Onun için öteden beri milletler hep mutfaklarından çıkan yemek çeşitliliği ile övünmüşler. Hatta zaman zaman kimi milletlerin yemek çeşitleri geniş coğrafyaları tarafından beğenilmiş ve hep aranır olmuş.

Her milletin kültüründe, mutfaklarına has yemek zevkleri olduğu gibi, her mutfağın kendine özgü yaratıcı gücünü kullanarak yeni çeşitler, tatlar elde etmişlerdir. Onun için yemek ve içecekler özelliklerine göre mutfakla

rı, mutfaklar da milletleri birbirinden ayırır. Hatta bazı in-
celikler köyleri şehirlerin bile yemek çeşitlerini ortaya ko-
yar. Tüm bu ayrılmalara rağmen iç içe yaşamış aynı din-
den, aynı milletten olmasalar da, aynı dili konuşmasalar
da, mutfaklarını içselleşerek birbirinden etkilenir olmuş-
lar. Hatta öyle zamanlar olmuş ki; bazı yemek isimleri mil-
letlerin isimleri ile özdeşleşmiş.

Bu güne gelindiğinde, yemeklere özgü bir vatan belirle-
mek mümkün değil. Birbirleriyle iç içe ve ilişki içinde olan
milletlerin yemek çeşitleri sınırları aşmış durumda. Beğeni,
tat ve albenili olması insanların bu yemek çeşitlerin süre-
kli aramasına neden olmuş. Çok kültürlü bu coğrafyada yük-
selen bazı adet ve geleneklerin unutulmasının soframıza,
dolayısıyla mutfağımıza yansıdığını kabul ettiğimiz gibi, bu-
nun üzüntüsünü de hep beraber yaşıyoruz.

Yemekler o kadar renkli ve çeşitli ki, anlatmak hayli
zor. Sağlığımızı yakından ilgilendiren içecek ve yiyecekle-
rimize göz gezdirdiğimizde insanlarla birlikte yemeklerin
de göçüne tanık oluyoruz. Uzakdoğu'dan yola çıkan kahve-
nin "mırra" adını alarak içeceklerimizin arasına keyif veri-
ci olarak katılacağını kim düşünebilirdi. Çayın anayurdu
Sirilanka diğer adıyla Seylan adasından yola çıkıp burala-
ra kadar gelmiş.

Şu "biyanbalı" dediğimiz kimi yerde "meyan şerbeti"
olarak adlandırılan içeceğe bakın. O bodur ve "sus" adı ve-
rilen bitkinin kökünden soframıza gelen tadın yanında ya-
zın o sıcaklarında sokaklardaki seyyar satıcıların sırtındaki
güğümünden ayak üstü sunulan serinliğe kim yok diyebilir ki.

Uzun yıllar var ki bölgemizi terk eden Yahudilerden bi-
ze kalan "Yahudi Köftesi" yemeğinin tadına doyumuyor
ki. Hele şu Arap mutfağından çıkıp sofralarımızın vazgeçil-
mez yemeği olan lahmacuna (etli ekmek) bakınız. Nerede
ise pizza ile yarışır duruma geldi. Soğuduğunda yenilmeyen

Keşke'nin bu gün sofralarımızdan kalkmış olmasına bir anlam veremiyorum. Şu Acem Triti sünnet şölenlerimizin vazgeçilmez kahvaltısı oldu.

İtalyanların spagettilerinden önce kırsal alanlarımızda "hevırbır" (hamur kesme) denilen; yemeğin bu gün modernleşip çocukların vaz geçilmez tutkusu olan "makarna" olması elbette sevindirici. Ya şu Şılliki'nin "şıllık" olup ağzımızı tatlandırmasına hiç diyecek olur mu? Ve daha isminin nereden geldiğini bilmediğimiz ama zevkle ve iştahla yediğimiz yemeklerimiz... Yemekler sadece doymak özelliği ile değil; davetler, ziyafetlerle dostlukların akrabalıkların pekişmesine vesile olur. Helva'nın "hulu" Arapça tatlıdan geldiğini bileniniz vardır her halde. "Benim amcamoğulu yemedi ama, helvanın çok tatlı olduğunu söyledi." espriyi hala yaygın söylenir.

İlimizin çok kültürlü bir coğrafyada bulunması hesabıyla, değişik yemek çeşitlerine rastlanır. Bu da, bu topraklarda yaşamış halkların mutfığa ne derece önem verdiklerinin göstergesi. Mutfakların çeşitliliği orada harmanlanmış kültürlerin renkliliğini gösterir. Geçmişten günümüze kadar gelen Yahudi, Hıristiyan, Kürt, Arap ve Türk mutfaklarında pişen yemeklerin ortak tadını yanımızda, yöremizde bulmak mümkün.

Din, milliyet; komşu ilişkilerine hiçbir zaman engel olmamış bizzat fazlasıyla birbirlerine değer vermiş, gönülleri için uğraş vermişlerdir. Birbirlerine gidip gelmeseler bile "komşuda pişer bize de düşer. "misali, komşular her yemekten bir tabak komşusuna göndermeyi ihmal etmemiş. Bu geleneğin öteden beri sürdürülmesi, insanlar arasındaki manevi bağların pekişmesine neden olduğu gibi halkların birbirlerinin yemeklerini tanımalarına neden olmuş. Bazı yiyecekler var ki, bazı dinler tarafından haram kılınmış. Bu yemeği kendine helal kabul edenler bunu

komşularına göndermedikleri gibi onların bu anlayışlarını hep saygıyla karşılamışlardır.

Şehirde yaşayanların, boğazlarına düşkünlüklerinden olduğu gibi varlıklı olmaları da etkileyicidir. Daha çok yemek çeşitleri ile sofralarını renklendirmişlerdir. Hatta bu yemek çeşitlerinin mevsimlere göre değiştiğini görüyoruz. Kırsal alanda yaşayan insanların kış mevsimlerinde bulgur, mercimek, nohut, fasulye, pirinç, firik, gibi tahıl yemeklerine daha çok rastlanmaktadır.

Burada yaşanmış bir olayı anlatmadan geçemeyeceğim. Bir gün köyde yaşayan biri ameliyat için İstanbul'a gider. Hemşeri hasreti çeken bizim köylü orada bir Urfalı olduğunu duyunca görmek ister. Gelen doktor köylüye derki; "senin Urfalı olup olmadığını anlamak için sana bir soru." O da "sor" der. "Şimdi Urfa'da olsan ne yersin." Köylü bu soruya şaşırır ama hemen cevaplar. "Saçkavurması." Doktor aradığı cevabı bulamayınca "onu geç, başka başka" der. Bu kez köylü düşünür. "Etli pilav." Doktor "yok bilemedin başka." Köylünün bildiği misafiri ağırlayacak başkaca bir yemek türü bilmeyince susar. Mevsimlerden bahar. Doktor hemen atılır. "Şimdi Urfa'da Dede'nin Sarnıc'ında sarma ile peynirli helva yenir." der ve çekip gider. Bu yaşanmış olay da bize halkımızın ne kadar sofraya değer verdiği ve mevsimlere göre yemeklerin nasıl itinayla hazırlandığının göstergesidir.

Otların şifasına ve faydasına inanlar, baharın gelmesiyle daha çok doğadan beslenmeyi sürdürmüşler. Son dönemlerde kırsal alanda toplanarak şehirde pazarlanan yığınla ot çeşitlerini görüyoruz. Bunun nedeni köyden göç edenlerin yine ottan yapılan yemeklere ilgi duymaları, doğadan beslenme ve onun faydasına inanların sayılarının her gün artmasıdır.

Ot konusunda en zengin yerler bölgemizde Tektek ve

Karacadağ yöresidir. Yemek için kullanıldığı gibi halk hekimliğinde de bolca kullanılmaktadır. Bu otlardan bazıları; ağbandır, sirim, kenger, dejnik, tuzuk, bendik, kıniberk, çakırdiken vb. gibidir. Bu ot çeşitleri yemek yapılarak yenildiği gibi tatları ile damağımızı renklendirir, sofralarımızı süslerler. Zehter, dağ çayı, çoban döşeği, dağ nanesi, içecek olarak sıkça kullanılan otlardan bazılarıdır. Ancak tarım alanları açıldıkça yayla, kıraç ve meralar daraldıkça yetişen otların nesilleri her gün daha da tükenmekte. Elektrğin yaygınlaşması, ulaşım sorununun ortadan kalkmasından sonra, köy yemek çeşitleri yok denecek kadar azaldı. Şehir yemekleri köylere çok rahatlıkla taşınmakta veya ayısını yapma olanakları sağlanmış durumda.

Bir pazar günü mutfak ve yemekle ilgili çalışmalarımızı sürdürürken, köy düğünlerinde lahmacun yapıldığını düşünce merakla sorduk? "Lahmacun taneyle sayılabilen bir yemek, bereketi olmaz ama zorunlu kaldığımızdan yaptık." demeleri hayli düşündürücüydü. "Köy yemeği" diye adlandırılan öteden beri düğün ve davetlerde yapılan, pirinç ya da bulgur pilavı ile yanında sulu bir yemeğin yapılmasını uygun görenler bunun bereketli olduğuna inanırlar. Yemeklerin güzelliğini ve çeşitliliğini hayatın zenginliği ile bağdaştırabilirsiniz.

Bazı yemek çeşitlerimizde var ki, mitolojilerden esinlenip yapıldığı için büyük saygı görmektedir. Dünyanın kuruluşundan bu yana insanları tarıma bağlayan ve bir yaşam kaynağı olan buğday ve ondan yapılan ekmek, büyük saygı görmektedir. Bunun için insanlar özellikle ekmeklerin çöplere atılmamasına büyük özen gösterirler. Buğday dövülerek, kaynatılarak ya da öğütülerek mutfağımızdan çıkan tüm yemeklerde en önemli malzemedir. Mitolojik bir anlatımla sofralarımıza giren, damağımıza tat olan, türkülerdeki yerini alan "çiğ köfte" hakkında kitaplar yazılmış,

muhabbetlere konulmuş, her zaman arzulanan hem tadımlık hem doyumluk bir yemek. Yeme de yanında yat misali.

Eski toprak olarak tabir ettiğimiz ninelerimiz, giderken bir çok yemek çeşidini tanıtmadıklarından o yemek çeşitleri gizemi ve tadıyla kayboldular. Yaşamak için elbet yemek lazım, ancak babamın “zikê têr be, li qalikê dêr be “ (karın tok olsun ağacı kabuğundan olsun) sözünü hiç unuttamam.

KAPILARIN ARDINDAN

Kapılar var anahtar açar. Kapılar var, güzel bir söz ile açılır ardına kadar. Kapılar var umuda açılır. Kapılar var, karanlık mı karanlık. Kapılardır bizi hayata bağlayan, kapılardır aydınlık ufuklara yolumuzu açan. Kapılardır sevdiklerimizi ardında bıraktığımız. Kapılar var, ardında yolumuzu gözleyen gözlerin hasretle göz yaşı döktüğü.

Kapılar var şeffaf, kapılar var karanlığa dost, kapılar var ardında neler yapılmaz ki neler! Kapılar var dardır girilmez; kapılar var açılır, konukseverdir. Süvari atıyla, develer yüküyle ağırlanırdı bir zamanlar. Kapılar var ağır mı ağır, kapılar var rüzgara dayanmaz savrulur. Kapılar var yoksulluğu gizler, kapı var ayıpları örter...

Eskiden kapılar kocamandı, bir beden gibi. Bedende nasıl yumruk kadar bir yürek varsa, kocaman kapıların içinde de "enik" diye tabir edilen küçük kapılar bulunurdu. İnsanlar bu kapıdan geçerken eğilmek zorunda kalırlardı. Bu bir saygının ifadesi olarak algılanırdı. Baş eğme; hayatta, avluda bulunanları gözleriyle değil yüreğiyle selamlamaktı...

Her kapının kemeri, kemerdeki kilit taşı, kapıdaki taş

oymalar ayrı bir anlam ifade ederdi. Her kapının üstünde eksik olmayan, göğüslerinde gururla taşıdıkları, çeşitli hayvan şekillerinden esinlenmiş motiflerden bir kapı tokmağı vardı. Bir de her kapıda çakılı duran nal, uğurun ifadesiydi.

Bugün nasıl devletler sınırlarla çevrili ise, bir zamanlar şehirler de, surlarla çevriliydi. Bizler sur kelimesinden ziyade hep “*beden*” ismini kullanırdık, hatta bu bedenlere çok yakın yapıldığı için “*beden dibi*” diye bir de mahalle bilirim. Bu surlar kapılarla dış dünyaya açılırlardı. Evlerin muhafazası nasıl kapılar ise, şehirlerin de, sınırların da muhafazası kapılardır. Kapıların hem tarihte hem günümüzde, büyük ehemmiyeti olduğuna tanızız. Kent denildiğine iki şey akla gelir: Kapılar ve surlar.

İlimizi çevreleyen, yüksek surların, dünyaya açılan yedi kapısı olduğu söylenmekte ise de, bilinen dört önemli kapısı kendinden söz ettirir. Bu gün çoğu kimse bilmezse de, bu kapılar tarihe ve yaşayanlara sahiplik etmişler yüz yıllarca. Kapılar her dönemde her millete göre ayrı isimlerle anılmışlar. Urfa'nın güneyine açılan Harran kapısına; Şemeş kapısı, Barlağa kapısı ve Arapların buraya yerleşmesinden sonra kapı anlamına gelen “*bab*” eklenerek “*Bab Harran*” denilmiş.

Urfa'nın doğusunda Bey kapısı, kuzeyinde Samsat kapısı, batısında IV. Murat tarafından yapıldığı söylenen kapı var. Bu kapı yol çalışmaları sırasında gözünün yaşına, tarihi önemine bakılmadan yok edilmiştir. Bu çevrede suların bol olmasından olacak ki bu kapıların hemen yakınında birde “*Su kapısı*” veya “*Savaklar kapısı*” denilen bir kapının mevcudiyetinden bahsedilir. Ayrıca batıya açılan ikinci bir kapı daha vardı ki, buna “*Batı kapısı*” denildiği gibi “*Taklı veya Kemerli kapı*” da denirdi. Ancak buradaki yol çalışmalarından dolayı yok olmaktan kurtulamamışlardır.

Kapılar genelde, açıldığı komşu bir şehirden ismini alırlar. Harran kapısı, Harran'a, Samsat kapısı, Samsat'a, baktığı, bu yöne açıldığı için olsa gerek, bu isimleri almışlardır. Medeniyet ve uygarlıkların geçtiği bu kapılar aynı zamanda nice ticaret kervanları, askeri ulaşım için kimi zaman aşikar, kimi zaman gizli saklı, hep kendinden söz ettirirler. Bir kentin en önemli yapılarının kapıları olduğunu kabullenmemek mümkün mü?

Bey Kapısı Arap'ların Urfa'ya gelmelerinden sonra "Bab-ül Emir" olarak o günden bu güne anılmaktadır. Kimi zaman "Büyük Kapı"da denilmiş olan bu kapıya, kimi zaman da Kısas kapısı denmiştir. Bunun nedeni kapının Kısas'a taraf açılmış olmasından ileri gelmektedir. Bu kapılardan sağlam ve canlı kalan, tarihe tanıklık eden, tadilat ve tamirat görmüş olan sadece Harran kapısı kitabesiyle ayakta kalmayı başarmıştır.

Harran kapısının kitabesinin altında kapının her iki tarafında, boynunda ip takılı, ipleri bir insanın elinde bulunan aslan kabartması bulunmakta. Kapı üzerindeki bir satırlık kitabede yazılı olanlar. "*Bismillah Mimma emere bi'imaretihi Mevlana es-Sultan el-Melik, el-Mu'azzam, el-Alim el-Adil el-Mueyyid el-Mansur Şahab ed-dünya ve'd-din ebi'l-feth Şahgazi ibni Sultan el-Melik el-Adil Ebubekir ibni Eyyub bivilayeti li-fakir ila rahmetullah. Kafur el-adil şible'l-devleti'l-muzaffer. El Mülkü lillah Vahid el-kahhar*"

"Buranın yapımı, Eyyub oğlu Mevlana Melik Sultan El Adil, Muzaffer, Ebu Bekir oğlu Şahgazi tarafından yaptırılmış olduğu kitabede belirtilmekte. Harran kapı üzerine içten taraf, boydan boya iri harflerle yazılı bulunan bu kitabe halen mevcut. Kitabede adı geçen Gazi Ebubekir Bin Eyyub'un Salahaddin-i Eyubi'nin kardeşi olduğu rivayet edilir. Bu Melik, Meyafarrikin Eyyubilerinden olup 1200-1230 tarihlerinde hüküm sürmüştür. Kitabenin tarihi mev-

cut olmamasına rağmen, 1200 ile 1230 seneleri arasında yazıldığı anlaşılmaktadır. Urfa salnamesinde bu kitabede ismi geçen zatın Salahaddin-i Eyyubi'nin kardeşi Adil Seyfeddin olduğu kaydedilmiş ise de, kitabede bu isme rastlanmamaktadır.

Evimiz şehrin eski surları dışında Harran kapısının güneyindeydi. Ben, gerek okula gerek şehirdeki çeşitli alışverişler için bu kapıdan geçen yolu kullanırdım. Daha sonra hem yollar, hem de vasıtalar çoğaldı. Buradan vasıtalar geçemediği için bu yolu daha da kullanma fırsatım olmadı. Ancak sokaklardaki ayak izlerimizi tazelemek için kimi zaman oraları dolaşır anıları yad ederdim. Ne o kapılarda eski tat, ne sokaklarda eski yediveren gül, reyhan kokuları ve ne de duvarlardan sarkan arış (asma) dallarını bulabildim.

Yirmi yıla yakın Harran kapısından sabah geçer, akşam dönerdim. Sabah geçerken sanki bana "hoş geldin", akşam dönerken "haydi uğurlar olsun" der gibi bir hali vardı. Kapı kemerinin mat, nahit taşlarla örülü halini hiç unutamam. Yosun renkleriyle kirli koyu bir yeşile bürünmüş halde halen dipdiri durması tarihe tanıklık etmesi anlamında hayli sevindirici. Harran kapısının, çocukluğumun gelişmesinde, gençliğimin olgunlaşmasında büyük payı vardır. Her gün gelip geçerken bir ayna gibi kendimi içinde görürdüm.

Harran kapısının tonoz kemerli yapısına her baktığımda, bir zamanlar akşamları kapanıp, sabahları açılan kapıların bağlandığı uzun ve yüksek surlar, bedenlerle çevrili şehirler gelir aklıma. Korkuların, baskınların sindiği kadar; mutluluk ve özgürlüğünde dalgalandığı kapılar. Her nedense hep kirli demirden kocaman çivilerden işlenmiş gıcırdatılarak, zorla açılırlar. Açılışları gibi, büyük bir güç, zahmet ve emekle öyle de kapanırdı kapılar. Etrafındaki bakkal ve eskicileri birer nöbetçiye benzetirdim. Sabah er-

kenden gelirler, akşam olunca kepenklerini kapatıp gidince, nöbetlerini nöbetçilere değil de karanlığın sessizliğine terk ederler gibi gelirdi bana.

Kapılar odadan odaya, avludan sokağa, sokaktan caddeye açılır. İşte bu kapılar şehirleri örterken gece kapanır, gündüz dünyaya açılırdı. Bu gün sınırlarla kapıların dünyaya açılmasıydı adeta. Gündüz iş icabı, bahçelere, bağlara, tarlalara dağılan veya şehir dışında bulunan kimseler, şehrin kapıları kapanmadan yetişmeliydiler. Şehrin dış kapısında geceleme zorunda kalanların nice öyküsünü dinledik uzun kış gecelerinde.

Nice kuşatmalar görmüştü bu kapılar. İnsanlarla beraber direnir, onlarla beraber teslim olurlardı kimi zaman. Kimi zaman da kuşatmalara dayanamaz güçsüz kolların teslimiyeti gibi sırtlarını duvarlara yaslayarak açılır ya da kırılarak teslim olurlardı. Ardındaki yaşamı hep korumak adına direnirler; zulüm ve baskınlara göğüs gererlerdi, insanlığı yaşatma adına. Yıllarca direnmelerine ve binlerce yıl insanları korumalarına rağmen kimse onları koruyamadı. Onların kanadı gibi gerili duran, surlar, bedenler yavaş yavaş yok oldu. Ardından kapıların bir bir taşları söküldü ve yok oldu. İşte bunun içindir ki, şimdi ne Samsat kapısının, ne Bey kapısının ne de Halep kapısının izi bile kalmamış. Bir yol açma uğruna nice tarihi kalıntılar heba edildi bir bilseniz.

Şimdi kapılar olsaydı, yurdundan yuvasından köyünden, bağından bahçesinden toprağından kopup gelen insanların şehre akınlarına şahitlik ederdi. Belki de bunca göç karşısında irkilip artık ne şehirlere ne sınırlara kapı olmazlardı. Ya da; niçin geliyorsunuz? toprağınıza, yurdunuza, baba ocağına dönün, o kadar yüreksiz misiniz? Diyen soruları çınlardı gelen-giden insanların kulaklarında! Çoğumuza çok şey verirdi kapılar. Kapılar yaşatıldıkça daha

çok şeyler öğreneceğiz, anlamlar yükleyeceğiz onlara.

Büyük bir ustalıkla kapılara bağlanan bedenler tarihin, mimarının adı olarak hep yaşatılacaklardır.

Bölüm notları

Enik: Büyük kapıların içine konulan küçük kapı (enikli kapı)

Beden: Surlara verilen isim, beden dibi (surun dibi).

Kaynakça

- J.B.Segal, *Edessa(Urfa)Kutsal Şehir*, terc. A. Aslan.

- Mahmut Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerindeki Kitabeler*, Nisan 2001

NEREDE O AYRAN SATICILARI?

İnsanlar doğduğu yer ve mekan kadar; gördükleri, yaşadıkları çocukluk dönemini geçirdikleri zaman da önemlidir. O dönemde iz bırakan olayları, meslekleri yad ederek, birileriyle geçmişi paylaşırken, bir nebze de olsa, gülümseyerek yüzlerinde pembeliklerin oluşmasına neden olurlar. Bedenlerini mutlu bir sıcaklık sarmalarken geçmişin izleri kimi zaman onlara güç, kimi zaman da teselli verir. Zihin ve gönüllerde hep o zamanı yaşatırlar; titrek bir zaman tünelinden geçercesine, sitayişle, hüzünle...

İşte o günlerde iç içe olduğumuz, güzelliği kadar ilginçliği ile unutulmayan meslekler vardı. Düşündükçe yarım asır öncesi canlanıyor insanın usunda. Siyah-beyaz bir film şeridi geçer gözlerimizin önünden. Yaşıtım çoğu insan o dönemi tüm içselliğiyle görmüş ve hafızasında taşımaktadır. Kimi zaman nakışlı, işlemeli, kutsallığına inanılan içinde Arapça yazılar bulunan hac tasından; kimi zaman çiçek desenli, renkli cam bardaklardan ayranlarını içtiğimiz ayrancılar vardı. Bu gün artık eski rağbetini kaybeden ayran satıcıları; ya çarşıya açılan bir sokak başında, ya da bir meydanın en işlek yerinde kaldırımın üstünde onlara rastlarız. Ayak üstü kepçeyle bardağa doldurulan ayranlar içilir ve herkes yoluna devam ederdi.

Ayrancılık başlı başına bir meslekti. Fabrikasyon ayranlar çıkınca, tüm direnmelere rağmen ayakta duramadılar. Ne o insanlar fabrikasyon ayranını içebildiler ne sizler o ayranları... Bu gün artık şehir yaşamından silindikleri gibi beraberinde çok şeyleri de alıp gittiler. Çoğuna göre hiç yaşamadılar; çünkü onların yaşamında onlar yoktu.

“Ayrancı Şüke, Ayrancı Mihê, Ayrancı Avdê” diye insanlar arasında yaptıkları işten dolayı meslekleri ile anılırlardı. Kışın soğuşunda bile “ayran” diyen sesleri kulaklarımızda eksilmezdi. Ayrancılık satıcılığından dolayı ayrancı lakapları ile anılan bu satıcılar, kaldırımlar üzerinde, sokak köşelerinde rüzgarlar onların sesini alıp gittikçe, o renkli simalara karşı vefa borcumuzu yerine getirmek için bize de onları yad etmek düşer.

Bir zamanlar aşığı çarşı dediğimiz Haşimiye meydanının kalabalığının ilginç sözleri, hal ve hareketleri ayran satıcılığına renk katardı. Kaddare'nin oğlu lakabıyla tanınan Mehmet adındaki şahıs sattığı ayranları sınıflandırırdu. Gür sesi meydanın her tarafından duyulurdu. Sesini duyup bakmayan yoktu. “Ayrancılarımız sınıf sınıf begim... Söyle begim söyle, bunun ustası kim? İç beğenirsen para ver.” Bir müşteriye bir bardak ayran doldurup ikramdan sonra devam ederdi. “Hayret beğim... hayret... Bir ayran beş kuruş. Bu kadar olur mu demeyin?” diye bağırır ve konuşmalarıyla, kıvrak zekasıyla espriler yapar, insanların dikkatini çekmesini bilirdi. Onu çoğu insan tanıdı, ayranından içti. Çıraklık yaptığım şekerçi dükkanının önündeki bağışları hala kulaklarımda hoş bir seda... Beş kuruş, onbeş kuruş ve yirmibeş kuruşa ayran sattığı günleri anımsarım. “Al iç bu da benden.” deyip ardından “bu da sadakası beğim...” deyip zaman zaman tanıdıklarına veya oradan geçen herhangi birisini bedava ayran ikramında bulunurdu. Etrafının kalabalık olmasını sağlardı, gören, gelsin diye...

Esas görülmeyen ve halen çığlıkları ile kulağımızda duran mahalledeki ayran satıcılarıdır. Çoğu kimsenin bunlardan haberleri bile yoktur. Mahallede ve evlerde ayran satmak kimin aklına gelirdi ki; işte onun için en çok merak edilen ayran satıcılarıydı. Bu ayran satıcılarından tanıdığım, Bahri Toktarı, yedi-sekiz yaşlarında iken bu ayran işini yaptığını, hatta ayranı evde satılıp tüketilmediği zaman hamallık yaptığı eşeğin sırtına tuluk tuluk ayranı vurup sokaklarda gezdirdiğini söylemesi, o dönemdeki ayran satıcılığının yoksulluğun simgesi olması açısından etkileyici. “Sibe nan û dew, êvarê dan û dew.” (sabah, ayran ekmek, akşama; ayran çorbası yemek)

Sıcak yaz günlerinde doğadan gelen bir tazelik bizleri serinleten, yayığın hoş kokusu ile damağımıza tat veren yayık ayranı, şehir merkezine yakın köylerden, kenar mahallelerde, gecekonduların yoğun olduğu yerlerde, evlere “tuluk” içinde getirilirdi. Yayık ayranı beğenisinden dolayı tercih edildiği gibi bu çevrede yaşayanlar köyden yeni geldikleri için yayık ayranına büyük ilgi duyarlardı. Tas tas satılan ayran kimi zaman ele geçmezdi. Hangi aile iki tas alsa onlara yeterdi. Tası beş kuruş, on kuruş derken yirmibeş kuruşa yükseldiği günleri anımsarım. Ayranın tası elli kuruş olduğu zaman çoğu kimse ayran almayı protesto etmişti. “Aman hepsi su alınır mı?” diye... Bazen de ayran köylerden çok gelir, alacak kimse bulunmazdı. İnsanların ekmek, kör boğaz, nafaka uğruna ırgatlık yapmak için Çukurova’ya göç zamanına denk gelirdi. Sokakların mezar sessizliğine büründüğü zamanlarda ayranı rastgele açık bir kapı bulduklarında vermeden geçmezlerdi. “İnsanlar hayrımıza birer tas ayran içsinler.” deyip bırakır giderlerdi.

O yaz sıcaklığında ayran için bir de buz bulmak meseleydi. Çoğu evlerde buzdolabı yoktu. Köşe başlarında buz fabrikasından getirilen buz kalıpları bıçkı, testere ile kesilir öyle

satılırdı. O sıcak yaz gecelerinde serinlemek için ayranın içine atılırdı. Geç kalıp da bir parça buz bulamayanlar kapı kapı dolaşır buz ararlardı. Komşular arasındaki o dayanışma ve o samimi ilişkiyi günümüzde bulmak mümkün değil.

Ayranın satılması normal görülse de, esas mesele ayranın satılmasındaki ilginçlik ve güzellikti. Bu satıcıların en iyi çığırkanları kız çocukları idi. Tuluk tuluk ayranın taşındığı evlerdeki çocuklardan biri “dam” olarak tabir ettiğimiz evin üstüne, ya da yüksekçe bir yere çıkar ve ayranın geldiğini çığlıkları ile davetkar, ahenkli bir şekilde dile getirirdi. Sesi gür çıksın diye iki elini iki dizinin üstüne koyarak var gücüyle bağırlardı;

“Teze ayrana gelin,
Şirin ayrana gelin
Güzel ayrana gelin.

hop hop verne dew, *
dewê rind î şîrîn e...
zû werin gî dibîne
ji we ra namîne

ha ha werne dew ” şeklindeki davetkar bağırlar mahalle-ye yayılırdı. Nakarat şeklinde tekrar edilen bu sözler, bir müzik ahengi içerisinde makama uydurularak söylenirdi. Mahallelerde Arapça, Kürtçe, Türkçe konuşulduğu için ayrana satıcıları üç dilde de bağırmaı ihmal etmezlerdi.

Ayrana alacak olanlar, gidecek evleri öteden beri bilirler, komşularla birlikte oraya giderlerdi. Kollarına, sıtıllarını (bakraçlarını), kovalarını alanlar ayrana alma sırasına girerlerdi. Ayrana bittiğinde alamayanlar yarın almak umudu ile geri dönerlerdi. Alanların mutlaka evlerinde o gün taze yayık ayrana içildiği gibi onunla yapılan “lebeni” çorbası da olurdu. Yaşam tarzımızın bir parçasıydı aynı zaman-

da. Birlik beraberliğimizin sofradaki kutsallığını korudu hep. "Bunu bulamayan da var." sözü her şeyi ifade etmeye yeterdi. Şu lebeni; fakir, zengin demez herkesin sofrasında baş köşede dururdu, yaz-kış. Yemesinden bıktığımız lebeni için bir zamanlar "Çok güzel bir yemek olsa lokantalarda satılırdı." esprisi yaygındı. Şimdi artık lokanta masalarının üstündeki yerini almış durumda. "Lebeni ye beni." gel de yeme, deyimi bu yemeğin güzelliğini gösterdiği malumunuz.

Bu gün ilimizin birçok lokantalarında en önemli ikramların arasında yer alması bölgemizin mutfak kültüründe yaşatılan bir yemek olması anlamında sevindirici. Kışın ayrılan bulunmadığı için yazdan kurutulan yoğurttan, ayrılan geriye kalan "çökelek" eritilerek çorba yapılırdı. Onun için evlerde kış-yaz lebeni hiç eksik olmazdı.

Bölüm notları:

Şüke; İsim Şükrü

Mihe; İsim Mehmet

Avde; İsim. Abdurrahman

Leben; Arapça'da ayrılan

Lebeni; Döğme buğdayın ayrılan veya yoğurtla karıştırılarak yapılan çorbası.

* *hop hop ayrılan gelin*

ayran tatlı ve şirindir

tez gelin hepsini götürüyorlar

size kalmaz sonra.

ha..ha.. ayrılan gelin

HANLARIN HÜZNÜ

Kaç yaşında olduğumu bilmemekle birlikte, ilkokul çağındaki olduğum dönemler olduğu kesin. Karanlık ve puslu havaya sarılmış gibi duran o günleri zor seçiyorum. O anılar yumağını açtıkça, toz pembe hülyalar uçuşur gözlerimin önünden.

Aşağı çarşı denilen, Haşimiye meydanında şekerci çıracıydım. Evden iş yerine gidip gelirken gördüğüm; develerin, atların, eşeklerin yanlarında torumuları, tayları, sıpaları olduğu halde üzerlerinde yükleriyle girip çıktıkları bu yerleri hep merak ederdim. Kapılar hayvanların kolayca inip çıkması için yüksek, geniş ve ince basamaklardan yapılmıştı. O kocaman kapısından bakıp geçerdim.

İsminin "han" olduğunu öğrendiğimde yeni bir yer tanımanın, yeni bir yapı ismini öğrenmenin mutluluğu vardı bende. Geniş bir avlu, yüksek sütunlar, kemerlerle birbirine bağlı kemerlerin ardında göz göz odalar. İçerde gezip dolaşan insanlar, yemlenen hayvanlar, kocaman saman çuvaları, bendekeleler, haralar.

Bir gün bu kocaman kapılı, taş örmeli, yüksek bedenli hanları yakından görme, tanıma fırsatım doğdu. Şaban ayında bir film çevriliyordu. Beyaz perdeden tanıdığımız

jönleri, aktrisleri bu kez canlı olarak görecektim. Benim gibi onlarca kişi onları görmek için o hanın üstüne çıkma uğraşındaydı. İsimlerini sonradan öğrendiğim Sevda Ferdağ ile Eşref Kolçak'ı film çevirirlerken görmek nasıl bir şey!.. Hanın üstünde hayli kalabalık vardı. Çevrilen filmin kavga sahnesinde bir kişiyi döven birkaç kişiye kızan, bir çocuğun fırlattığı taş, bir bayan aktristin başına isabet etmiş, kafası hafifçe kanamıştı.

Hem film çekimini izleme, hem de böyle bir yapının üzerine çıkmanın büyük heyecanını yaşıyordum. Yine ilk defa iki katlı, çok odalı bir yer görüyordum. Kocaman taştan bir yapı. Onu ancak okulumla kıyaslayabilirdim. Aslında okulumdan da hayli büyüktü. Ondan sonra her önünden geçtiğim hanın içine merakla bakar geçerdim.

Bu hanlar ata yadigarı... Bizlere miras bırakılan birçok tarihi eser gibi bunların yarın yok olacağı, bir gün gelip kitap sayfalarında bunlara yaşama hakkı verileceği aklımın ucundan bile geçmezdi. Şimdi her biri metruk, misafirsiz, virane bir halde... Dostça, insanlara kucak açan hanlar, yüz yıllarca korudukları insan nesli şimdi onlara düşman.

Hanlar hakkında bilgi edinmek, tarihle aydınlanmak, gerçeğe varmak için tarihi içinde donatan bu muhteşem yapıların, yaşatılması olanağının sağlanması gerektiğine inanıyorum. Taş yapıların bu gün ilgiye, sahiplenilmeye hasret olduğunu görmezlikten gelmek ne kadar acı. Bu tarihi yapılara yabancılaşmak, medeniyetle, uygarlıkla, tarihle bağlarını kesmek demektir. Ne zaman bu hanların içine girsem derinliklerinde destanlar coşar, hikayeler dile gelir ve şairin kaleminden han duvarlarının derin ıstırabı düşer yüreğime.

“Bu handan / Kervan işler bu handan / Kes siyah zülfünü haraç eyle / Kurtar beni bu haldan” sevgilisinin aşkıyla yanıp tutuşmuş, gurbete düşmüş, hüzün sarkan hanın taş

duvarları arasında hasta, takatsiz düşmüş, kurtuluşu bekleyen sevdalının halini düşünürken, bir hoyratın tatlı nağmesi ile gözleriniz kayar, yolunuzu kesen hanların görke miyle şaşar kalırsınız. Yıllarca sayısız insanı, bu insanlara ait hayvanları, duvarları arasında barındırmış. Taştan sü tunları, işlemeli kemerleri, iki katlı odalarıyla yolculara güven vermiş, koynunda yatırmış, onları gecenin karanlığından, hırlıdan hırsızdan korumuş, kışın soğukunda yüreklerini ısıtırken, yazın sıcağından serin bir yel olmuş inmiş ba ğırlarına....

Gümrük hanı

Kimi zaman duvarlar o çizgiler kazılmış bir çakı ucuyla. Bazen bir tarihe, bazen bir isme rastlarsınız. Bazen belirgin çizgilerle yetenekli ellerden çıkmış saçları dalgalı, gülümseyen bir kızın kazılmış hatlarını görürsünüz. Şen kahkahaların çınladığı han duvarlarında, kimi zaman yolu mecburen buraya düşmüş ve hanların o loş odalarında hastalanıp nalanlarını bırakanların hüznünü yaşarsınız. Hasretler yumruk olur düğümlenir boğazınıza. Gözü açık gitmesinin nedeni bir bekleyeninin olduğudur. Taş tavana dikilen donuk bakışların, soğuyan bedeninin kara haberi tez elden nasıl da ulaşır.

Evle şehir arasında, çocukluk yıllarımızdan başlayıp, gençlik yıllarımıza kadar mekik dokuduğum, yolumun üzerindeki Harran kapının hemen yanında, kapıya bitişik diyebileceğim durumda olan hanı hep görürdüm. Kimsesizlerin, yoksulların, yolunu şaşırانların, gurbete çıkıp da geri dönemeyenlerin barınağı olduğu yılları hatırlamam, ama askeri kışla olarak kullanıldığı yılları ve ardından askeriye terk edince; hayli zaman ahır olarak kullanıldığı Harran kapı hanı ya da diğer adıyla Bêkesler (kimsesizler) hanını anımsarım. Daha sonra da "parçacı" dediğimiz manifaturacılar buraları bir nevi işgal etmiş ve hanın özelliğini yitirmesine neden olmuşlar. Harap edilmiş bunca tarihi varlığın yanında bunun sözü bile olmaz. Yer yokmuşçasına yıllar önce buradaki "askeri kışla" olarak kullanılan taş binalar, surlar ve hamamlar yıktırılıp yerine betonarme binalar yükseltilmiş. Ev edinme uğruna hala o güzelim taş yapının yıkımına devam edilmesi şinemize vurulan, karşı durmadığımız bir darbeden başka bir şey değildir.

Kentin diğer sokaklarındaki hanları fırsat buldukça gezer, onlar hakkında bilgi edinmeye çalışırdım. Şaban hanının yüz metre ilerisinde Yahudi hanı, şimdiki adıyla Barutçu hanı, bir gece yok edilmek üzereyken kurtarıldı. Tarihe

meraklı, duyarlı kimseler; o güzelim sütunlara, revaklara, hanın o görkemine kıyılmasını istemeyenler, yetkilileri zamanında uyarınca o gece yıkım durdurulmuş, kısmen de olsa han kurtarılmıştı.

Küçük bir han; adını Köroğlu Çarşısı ve Köroğlu Kahvesi'nden almış olsa gerek. Hiçbir tarihi kaynağı olmayan sadece duyumlara göre; Köroğlu'nun bu çarşıya geldiği bu handa kaldığı ve bu kahvede çay içtiği için bu ismi aldığı söylenir. Efsaneden ibaret bir anlatımdan başkaca bir şey değil. Bu han şimdi her ne kadar ayakta görünüyorsa da, harap bir vaziyette ve içine girilecek durumda değil. Biraz daha ilerleyip, dabbakların yoğun olduğu çarşıya geliyorsunuz. Şimdi önü camekanlarla kapatılmış olan "Kumlu hayat" olarak adlandırılan hanın otantik halinden eser bulamazsınız. Sadece kapının yağmurdan, güneşten sararmış, kararmış hali görkemiyle bakar size; melül ve mahzun...

Vakfiyelerde ismi geçen hanların; bu gün yeterince ilgiye mazhar olmadığı, bu işin sorumluların da yeterince alaka göstermediği meydandadır. Harrankapı (Bêkesler) hanı, Çukurhan (Hacı Kamil hanı), Keçeci hanı, Delilan (yol göstericiler, kılavuzlar) hanı. Mencek (Meçek) hanı, Gümrük hanı, Topçu hanı, Millet hanı, Şark hanı (Fesadî hanı), Samsat Kapısı hanı.

Gümrük hanı adıyla bilinen, anıtsal hana, almaşık taşlardan yapıldığı için "Alaca han" da denilmiş. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde bu handan "Yetmiş hanı" olarak da bahsetmesinin nedeni de; hanın yetmiş odadan ibaret olmasıdır. Gümrük hanın 1563 yılında Halhallı Behram Paşa tarafından yaptırıldığı tarihi vesikalar arasında. Gümrük hanın hemen karşısında bulunan Mencek hanı buranın bir parçası gibi görünse de kendi başına ayrı bir handır.

Mencek hanın kesin tarihi bilinmemekle birlikte 1716 tarihli Emir Mencek İbni Abdullah'ın vakfiyesinde ismine

rastlanıldığı için bu tarih düşülmüştür. İç kısmı gibi dış kısmı da dükkanlarla çevrili, başlı başına birer çarşı görevini görmektedir. Kuzeye bakan bir tek kapısı var. Çoğunlukla terzi ve manifaturacı esnafın kaldığı bir handır. Otantik yapısından bir şey kaybetmemekle birlikte kısmen bozulmuştur. Restore edilmesi tarih adına sevindirici...

Şehir merkezinde olduğu gibi şehir dışında da hanlar var. Bu hanların bazıları şehir kapılarının etrafına, bazıları yol boylarında, yolcuların yoğun gelip geçtiği yerlerde kurulmuşlardır. Şehir kapılarına yakın kurulan hanlardan, Samsat kapısının önünde bulunan Millet ve Topçu hanlarıdır. Geceleri şehrin kapılarının kapalı olduğu zamanlar kervanlar konaklar, yeni pazarlar bulma uğruna yorgunluklarını attıktan sonra yollarına devam ederlermiş. Kimi kervanlar da şehrin sıkıntılarına katlanmamak için surun dışında bulunan bu hanlarda konaklar, yüklerini kısım kısım şehrin alışveriş merkezine taşırlarmış.

Ticaret sürekli kentlerin ortaya çıkmasına neden olmuş. Ticaret olunca da şehrin önemini arttıran, şehre işlerlik kazandıran mekanlar meydana gelmiş. Hanlar, hamamlar, camiler, çeşmeler, çarşılar hep ticaretin meydana getirdiği kentin birer parçasıdır.

Bu hanlardan biri Samsat kapısının karşısında bulunan tahminen on dördüncü yüzyılda kurulduğu sanılan, eski adı bilinmeyen şimdiki adıyla Millet hanıdır. Millet hanı denmesindeki nedene gelince: Osmanlılar döneminde bu kelime Hıristiyan tebaa için kullanılmaktadır. Tehcirde Hıristiyanlar orada toplanıldığından dolayı Millet hanı denilmiştir. Uzun yıllar askeri kışla olarak da kullanıldı. Ayrıca Topçu Meydanı olarak anılan yerde Topçu hanı adıyla bilinen bir han var. Bu han önceleri topçu askerlerin kalmasından dolayı bu ismin aldığı söylenmektedir. Bu gün bu han demirci, marangoz, gibi esnafın işgalindedir.

Buradaki esnafın tahliye edilerek restorasyona tabi tutulması, hanın eski otantik konumunun kazandırılmasını amaçlayarak, kültür, sanat ve el işi çalışmalarına ayrılması oranın çehresini değiştirecek; onu tarihe mal edecektir.

Çevre illere ve ilçelere giden yollar üzerinde, eski görevini ifa etmemekle birlikte yıllara inat hala ayakta duran hanların olması, tarihi özelliğini taşıması sevindiricidir. Bunların bir kısmı Tarihi İpekyolu güzergahı üzerinde olduğu gibi, bir kısmı da şehirden şehre yolculuk eden insanların kalacağı yollar üzerinde kurulmuştur. Urfa'nın İpek Yolu üzerinde olması, Harran, Halep ve Bağdat'a açılan yollar üzerinde çeşitli tarihi yapıların kurulmasına neden olmuştur. Birer gözetleme kulesi olarak kurulan burçlar ve yanı başlarındaki hanlar kendilerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmişler. Adı sanı unutulmuş, yıkılan ve bugün daha pek çok kişi tarafından görülmemiş tarihi mekanlara, kimilerine burç, kimilerine han adı verilmektedir.

Urfa'nın doğusunda Viranşehir karayolu üstünde, "Mehmedi han" adıyla bilinen bu han, yıllarca doğal afetlere direnmiş; ancak insanların darbelerinden ve ilgisizliğinden nasibini almış. Buna rağmen ayakta kalmayı başarması bizim için bir mutluluk olmuştur. Ancak bu han da diğer hanlar gibi ahır olmaktan kurtulamamıştır.

Bu hanın yüklendiği önemli misyonlardan biri; Birinci Cihan Harbi sırasında doğudan gelen Ermenilerin Suriye'ye geçişi sırasında bir nevi toplama kapı görevini görmesidir. Yine Hilvan yolundaki Ağız hanının da tarihi kimliği bilinmemektedir. Bu hanı da kimse sahiplenmediği için akıbetini beklemektedir. Bu hanlar kervansaraydan farklı olarak, kısa süreli konaklamalar için olduğu, daha çok ilçelerden, köylerden şehre gelen köylüler tarafından kullanıldığını anlaşıyor.

Develerin, atların yükleri ile birlikte geçmesi için han-

ların kapıları yüksek kemerli ve geniş olarak yapılmış. Hatta halk arasında geniş kapıları belirtmek için “Maşallah han kapısı gibi...” deyimi ev sahibini “onure etme” anlamında sevgi ve saygı için kullanıldığı gibi, ev sahibinin misafirperverliğinin nişanesiydi.

Hanların kapılarında, gireni çıkanı tespit etmek için hanın korumalığını üstlenmiş birisi bulunurdu. Hanların tarihi kimliğini ve mimari şaheserliğinin yanında, halkımızın kültürü içinde derin yer edinmiştir. Bir gün hana gelen bir grup, hanın sahibi ile pazarlık yapar. Hanın sahibi eşeklerin onbeş kuruşa, insanların yirmi beş kuruşa kalabileceğini söyler. Handa kalmak isteyen köylülerden birisi; “Hancı kardeş bizi de eşekten saysan olmaz mı?” demesi halkımızın yüzünün gülmesine vesile olmaktadır.

Hanların kapısının önünde yıllarca rastladığım ve bu gün biz farkına varmadan yok olup giden bir meslek vardı: Nalbantlık. Nalbantların atlara, eşeklere nal çakmak için uğraşlarını hep izledim. Handa konaklayanlar hayvanlarını oraya bırakırlardı. Hayvanların dökülmüş kırılmış nallarının yenilenmesini o nalbantlar yapardı. Hanların alt katları hayvan barınağı olarak kullanılırdı. Üst katlarında da şehre gelen insanlar kalırdı. O zamanlar oteller yoktu. Hanlar hem mimari yapısı, hem işlevleri ile insanlığa hizmette bulunurlardı. Şimdi kaderlerine terk edilmesi ya da amaçları dışında kullanılması, onların gizem ve güzelliklerinin hiçe sayılması ne kadar da üzüntü verici...

Şehrin güzelliği içinde, derin bir yara gibi, hoyratça duran beton bloklardan bakışlarımı kurtarıp eski taş yapıların yürekleri ferahlatan görkemini gördükçe, o bal renkli taşlarda tarihi geçmişin derinliğine inmenin mutluluğunu yaşıyorum. Yıllarca önünden geçtiğim bu hanlara, şimdi farklı bir gözle bakmama sebep, geçmişimdir. Tarihi mimarinin efsunlu duruşu, el emeği ve göz nuruyla, mısra mısra dizil-

miş taşların işlenişleri hep düşündürür beni, sahip çıkma adına.

Bazıları bunların sözde yıkılmasını önlemek için beton ve briketten duvarlarla örmüşler. Üzerlerine sundurmalar, önlerine camekanlar yapıp taş yapısını bozmuşlar, demir cağlarla hanın özgür havasını bir mahpushaneye dönüştürmüş olmaları ne acı... Tuvalet olarak kullanılan kimi hanların duvarlarındaki sidik kokusu taşların çıgıkları tarihin sayfalarını karartır kimi zaman.

Hanların çoğu amacının dışında kullanılmakta. Kapıları pencereleri rastgele tuğla ve tahtalarla kapatılmış, viran bir hal içinde. Bu hanlardan bu gün yok edilmiş olanlardan bazıları; Becanağa hanı, Çifte han, Aslanlı han, Küsto'nun hanı, Cesur hanı, Beykapısı hanı. İsimleri geçen hanların çoğu yirmi beş, otuz yıl kadar önce tamamı ayaktaydılar. Yok edilenlerle birlikte şimdi yenilerinin yok edilmesi yüreğimize burukluk bırakmaktadır. Bugün eski yaşamları, uğraşları, görevleri tamamen yok edilmiş yolcu ağırlamaya hasret hanların hüznünü hep birlikte yaşıyoruz.

Kaynakça:

- A.Cihat Kürkçüoğlu, *Su Mimarisi*

O Kİ HAYALİ CİHANA DEĞER...

“Bugün portakalın yaşamınızdaki yeri nedir?” diye düşündüğümüzde anımsayıp yazacağımız, anlatacağımız çok şey olduğunu göreceksiniz. Sizde unutulmaya yüz tutmuş çocukluk anıları yeniden canlanacak “vay be! şu portakala bakın.” diyeceksiniz. “Sen neymişsin be abi!” misali, dudak bükeceksiniz. Çocuk yıllarındaki portakal, bütün hızıyla gözlerinizin önünde yuvarlanacak, kokusu sizi bir saracak ki; sormayın. O günleri yaşamayanlar için çok garip gelecek bu yazılanlar.

Portakal, yemyeşil daldan koparılmış haliyle ilk kez okul önlerinde, el arabaları üzerinde küçücük yuvarlak halleriyle sarı, yeşil bize gülümserlerdi. Görenler görmeyenlere anlatırdı. Kokusu başımızı döndürür, bizi seyyar satıcının yanına mıknatıs gibi çekerdi. Çoğu zaman alacak paramız olmazdı. Bulup buluşturduğumuzda, elimize portakalı aldığımız an, keyfimize diyecek olmazdı. Paramız olmadığı zamanlarda elimizi uzatıp onu okşamayla yetinmesini bildiğimiz gibi portakalla koparılmış yaprakları alır koklardık. O bile sevinmemize yeterdi. Ya Rabbim! Nasıl bir şeydi, nasıl bir duyguydu? şimdi bile ifadesi mümkün değil. O heyecanı ancak yaşayanlar bilir. Kadife yumuşaklığında eli-

mizin içine ayrı haz verirdi. Yüreğimizi yerinden titreterek.

Bazen fırsat bulup portakalı kokladığımızda, kokusunun verdiği hazzı, heyecanı, zevki... O duyguları yıllar sonra dile getirmenin zorluğunu yaşıyorum desem yeridir. Seyyar satıcının “yumuşatmayın çocuklar!” sözleri, ya da çalınan ders zili, portakalla ayrılığın vakti olduğunun habercisiydi. Okul önlerindeki tatlıcı, ezmeçi, palızacı hiç dikkatimizi çekmezdi, portakal geldikten sonra. Torba torba pamuk şekeri, şeker kamışı, akide şekeri hiçbiri portakalın yerini dolduramazdı.

Portakalın bir de eve geliş serüvenini bir bilerseniz. Yaratıldığı heyecanı, sevinci ifade etmek mümkün mü? Misafir gelmeden eve her meyve gibi portakal da çok zor girerdi. Bazen misafirin dışında portakal yolunu şaşırır da bize uğrasa, başına gelmeyen kalmazdı. Önce dalda yaprağıyla koparılmış bitişik iki portakal iple evin ortasında tavana asılırdı. Geri kalan portakallar ev ahalisi arasında birer tane düştüğü gibi, kimi zaman dilimlenerek dağıtılırdı. Ninem (Babaannem) “Allah bunu dilimlemiş ki dilim dilim dağıtılsın diye.” demesi bizim itirazlarımıza yeterdi. Kimi zaman pay edene pay kalmadığı da olurdu.

Elimize birer portakal geçince sevincimize diyecek olmazdı. Gecenin ilerleyen saatlerinde portakalla oyunlar başlardı. Birbirimize atmalar, duvara vurma, portakal üzerine tek mi, çift mi deyip kaybedip kazanma gibi oyunlar oynanırdı. Portakal üzerine oynanan oyunlar sonrası, kimi zaman kardeşler, arkadaşlar arasında meydana gelen ufak tefek kavgaları da kimse inkar edemez. Portakal yumuşayınca onu bir yerinden bir çöple deler yavaş yavaş, tadını çıkartarak çıkartarak suyunu emerdik. Şu “pipetleri” biz icat ettik desek yeridir. Suyu bitmeye yüz tutunca içini açar, içindeki posasının tadına doymazdık.

Portakal yenildikten sonra öyle kabuğu bir kenara atıl-

mazdı. Çoğu zaman evdeki kızlar portakal kabuklarını yuvarlak yuvarlak keser, ortadan deler, gömleğinde düğmelere süs olarak geçirirlerdi. Kimi kızların tokaları ucunda, tarağa hasret yapış yapış saçları arasında, sarı sarı gülümserdi. Biz de onlardan geri kalmazdık hani. Yuvarlak yuvarlak kestiğimiz portakal kabuğunun ortasından bir kibrit çöpü geçirir, deleme (topaç) gibi tabaklarda döndürme yarışına girerdik. Kimi anneler de portakalın eve gelişini fırsat bilip kabuğunu sobada yakar onun külünü çamaşır yıkamada kullanırlardı.

Sonraları çocuklar arasında portakal kabuğu ile rahatsız edici oyunlar çıktı. Portakal kabuğu ufak ufak kesilir, ambalaj lastiklerini parmaklarımızın arasında çatal gibi yapar, lastiği gerer, portakal kabuğunu savururduk. Çok arkadaşlarımızın bu şekilde canını yakmaya sebep olurduk. Bunun için çok azar işittiğimiz gibi, çocuklar arasında kavgalara da meydan vermiş olurduk.

Portakalın türkülerde yer alması, portakalın yaşamımızda az uz bir şey olmadığını ortaya koymaya yeter. Türkülerde ki ahenk, portakala ayrı bir lezzet katmış ve renklendirmiştir. "Portakalı soyamadım / baş ucuma koyamadım / yarım gitti gurbet ele / ben yarım doyamadım." O zamanlar yara doyulmadığı kadar portakala doyumuyordu.

Ya arkadaşların, dostların arasındaki ufak tefek anlaşmazlıklarda mesafeli davranmak, saygı ölçüleri içerisinde olmanın gereğini anlatmak için halk arasında söylenen portakallı bir deyim hemen imdadımıza yetişir: "portakal orda kal."

Bir zamanlar çocukların hasret kaldığı portakalların bu gün evlerde çeşitli meyvelerle birlikte çürüyüp atıldığını görünce hep o günleri anımsarım. Vitamin değerleri yönünden hayli zengin bir meyve olan portakaldan aldığımız tadı ve lezzeti, şimdiki çocukların hiçbir zaman alamayacağı muhakkak.

GÖBEKLİTEPE'NİN GİZEMİ

Göbeklitepe adı, adı gibi keşfedilmesi de hayli ilginç. Dağda kıraç bir tarlası olan Şevak adındaki çiftçi, tarlasını sürerken bir heykel bulur. Önceleri kendisi de pek önemsemez, konu komşunun yönlendirmesiyle bulduğu heykeli, para eder düşüncesi ile müzeye götürür. Müzedeki yetkililer bunun tarihi bir özelliği olmadığı savıyla heykeli müzenin ambarına atarlar. Bir gün müzeye gelen uzman kişilerce heykel incelenir. Köylüler tarafından hazırlanmış bir imitasyon olmadığı anlaşılınca, heykelin bulunduğu tepenin, birkaç metre derinliğine inilince gerçekler gün yüzüyle buluşur. Kazılar sürdükçe, fırçalarla tarihin üzerindeki ölü toprağı silindikçe, arkeologların (kazıbilimcilerin), tarih araştırmacıların, hayretleri yüzlerine yansiyordu. Şimdiye kadar altı-yedi binle belirlenen yaşam bu kez on bin yıla kadar uzanıyordu.

Bu isim nereden gelmiş, kim, nasıl Göbeklitepe demiş; bu tepenin göbeğe benzer yanından mı? Yoksa konar göçer bir aile bu bölgenin merkezini belgeleme anlamında mı? Dahası göbeğin doğurganlığından dolayı kutsallığına inanılarak mı verildi bu tepeye? Sorularını bir kenara bırakıp, uzvu ereksiyon halindeki kaba saba bir heykel

ve çakmak taşı parçacıkları sonrası önemi kavranılmış Göbeklitepe'nin... Ritüel ve şenliklere renk katma anlamında dizilmiş kireçtaşı steller üzerine kazılmış kabartmalar... Yukarı Mezopotamya'nın kültür zenginliği sorularıyla olduğu kadar cevaplarıyla, bulgularıyla görkemiyle günümüzde kendinden söz ettiriyor Göbeklitepe.

On bir bin yıldır saklı duran, sırtına erişilen, yaşama kan ve can veren bir geçmişi hep beraber kucaklıyoruz. Tarihten gelen bu isimin kazı sırasında bulunan kaya parçası üzerindeki doğum sahnesiyle de birleşmesi onun kutsallığını ön plana çıkar. Yaratılan ve yaşatılan tarihin gizemi, tarihin beşiğinde olmasından kaynaklanmaktadır. Sorular sonucu kendi kendimize bulduğumuz cevaplar, ister istemez insanı düşündürmekte. Bilinen bir gerçeği de göz ardı etmemiz mümkün değil.

Bir zamanlar insanların bulunduğu, kaynaştığı bir sunak, bir tapınak, bir mabet olarak günümüze kadar gelmiş Göbeklitepe. Dün olduğu gibi bugün hala çevre halkı tarafından kutsal kabul edilen "ziyaret" olarak adlandırılan yan yana iki mezar... Bu mezarlarda kimlerin yattığı, buranın ne olduğu bilinmediği, yıllardır farkında olmadan insanlar tapınmayı sürdürmüşlerdir. M.Ö 11200 yılı bağrında yaşatan bu tepe tarih hazinesinin bilgileri, belgeleri, buluntuları ile bir bellek... Kim bilir bu dağlarda, bu topraklarda daha nice böyle kazılmayı, okunmayı bekleyen höyük, tepe, ören yeri ve görülmeyi, keşfedilmeyi bekleyen kubbe, mağara, manastır var.

1995 yılında Alman Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Harold Hauptman'ın danışmanlığında, ülkemizden de katılan bazı yetkililerle birlikte sürdürülen kazı çalışmaları, Alman Arkeolog Prof Dr. Klaus Schmidt gözetiminde, her yıl yaz mevsimidir sonlarında Göbeklitepe denilen yerde sürmekte. Urfa'nın Kuzeydoğusuna düşen, 25 km mesa-

fedede, tarihle buluşmanın sevincini yaşıyoruz. Kazı çalışmalarını idare eden Schmidt; yapılan kazılarda elde edilen verilere göre, buradaki avcı-toplayıcı insanların, dini ayinler için bu tapınakları kullandıklarını belirtirken, buraların yalnız sunak değil, toplantı ve istişarelerin yapıldığı bir yer olarak da kullandığını öğreniyoruz. Bu bölgede ömürlerini tüketen insanların yerleşik hayata geçişin başlangıcı olduğunu kabul etmek gerekir. Kabartma ve heykeller; bu bölgede yaşayan insanların totemleri olduğunun birer kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Göbeklitepe

Yüksek tepelerde gün erken doğar. Gün mızrak boyunu çoktan aşmış. Greyderlerle yeni düzeltilmiş virajlı, taşlı,

topraklı bir yoldan 500 metre yüksekliğindeki tepeye tırmanıyoruz. Kazıların yapıldığı alanı görmek gezmek için sabahın erken vaktinde tepede on bin yılları aşan ilk kez gün yüzüyle buluşan toprağın kokusunu alıyoruz. Medeniyetin beşiği, uygarlığın kalbinin attığı noktadayız. Bizi kazı yapımcılarından Sn. Schmidt karşılıyor. Türkçe'yi iyi bilmemesine rağmen, kendini ifade ettiği için hayli mutlu. Kısa bir tanışmadan sonra, yüzünde tatlı bir gülümseme ek-siltmeyen Sn. Schmidt, bize kazı alanından çıkan 11 bin yıl öncesine dayanan taş devrinden kalma kesici, delici, çok sayıda buluntuları tanıtırken hayli mutlu.

Belki de plastik sanatların ilk örnekleri, heykeltıraşçılık burada yapılmış, ilk inşaat tekniği sınavının verildiği yer diye düşünüyorum. Kazı çalışmaları sürdürülen çukurların içinde kireç taşından steller, kocaman "T" şeklinde insan boyu ve insan boyundan büyük taşlar... Totemler arasında dairesel bir gezenek mevcut. Yere gömülü kısmı da hesaplanırsa, tahmini ağırlıkları 2 ile 10 ton arasında değişebilen taşlar. Bu görkemli taşlar ve üzerlerindeki sanatsal kabartmalar, bize dünyanın en eski kült merkezini tanıtılmaktadır. Özel günlerde, ayinlerde bu mekanlarda kurban ritüellerinin yapıldığı izlenimi, bu güne kadar gelmesi, bu gün hala aynı şekilde "adak" adı altında hayvan kesiminin sürdürülmesi oranın çok özel bir yer olması anlamındadır.

Tarihin en büyük devriminin, yerleşik yaşama geçişin burada, bu topraklarda olduğu konusunda tarihçiler artık hem fikir. Toprağa vurulan her kazma, atılan her kürek, insanlık yaşamının izlerini, yerin derinliğinden çıkarıp tarihi güneş ışınları ile buluşturuyor. Yontma taş devri, dev heykeller, tarihin mahzenine inen basamaklar ve yazı öncesi yaşam...

Neolitik dönem olarak adlandırılan, tarih kitaplardan teorik olarak öğrendiğimiz, ilk insanların yontma taş dev-

rine ait bulgularını görüyor ve onlara dokunuyoruz. Yazı yok, çanak, çömlek yok, işlenmiş demir yok, tek kullandıkları çakmak taşı. (Taşla taşı yontma. Toplumsal yaşamın gereği, tapınak ve bugüne kadar gelen kutsal kabul edilmiş mekanlar.). Bu çağ, ruh ve düşünce yapısını oluşturan en temel düşünce kalıpları da, ruhsal yüceliş, tapınma hakkında bilgilenme de, yönetme de, toplum olma bilinci de, tanrı kavramına ulaşma da büyük bir gelişmenin başlangıcı olan dönem kabul etsek de hala gizemini korumaktadır.

Kazı bilimcilerin çalışmaları sonucu kazılan kare biçimindeki kazı yerlerinde derin çukurlarda dev heykelleri, insanı temsil eden şekilleri ve bu şekiller üstüne çakmak taşları ile yontulmuş, kazılmış, motifler, figürler görüyoruz... İlk insanların yaşam ve tapınma biçimlerini, sunaklarını, meydana çıkan bu şekil ve onu çevreleyen duvarlar bize kolayca o dönemi yansıtmaktadır.

Dini inançların bulunduğu noktalarından biri olan Göbeklitepe'deki yaşam, avcı ve toplayıcı olmaları ile birlikte, totemlere saygı çerçevesinde toplumsal yaşamın kapısını aralandığını, ayrıca tanrıya varma inancını beraberinde getirdiğine kanaat getiriyoruz. O dönemlerde dağların eteklerinin bataklık olduğunu düşünürsek; insanların din, uygarlık ve kültür alanındaki çalışmalarını neden hep yüksek yerlere taşıdıklarını anlıyoruz.

Çobanlar, yıllar var ki meralarda, yaylalarda otlattıkları hayvanlarını bu çevrenin en hakim tepesi olan bu alana getirirlerdi. Hırlı hırsızdan, yabancı hayvanlardan korumak adına... Yorgunluğunu atmak, dinlenmek, koyunların dağılmamasını önlemek için, köylülerce yapılmış "havşo" *adı verilen avluların içinde sürüsünü dinlendirirken kendileri bir nebze de olsa, dağın tepesindeki dut ağacı altında gözlerini kapamaya çalışırlardı.

Belki de taş yığını ama, insanlar burayı "ziyaret" kabul

etmişler. Atalarından, babalarından böyle görmüş, böyle inanmışlar. Halen pazartesi ve cuma günlerinde burayı ziyaret etmeye gelen ailelerin varlığı bilinmekte... Bir gelenek olan "Newroz" gününde köylüler burada toplanır, gönüllerince eğlenirlermiş. Bu gün bu geleneklerin artık yaşatılmamaktadır. Koyunlar, kuzular, koçlar getirilerek "ziyaret" adı verilen bu mezarların yanı başında avluların içinde kurban edilirdi.. Adaklar adanır, dilekler tutulur, muratlar aranırdı. Yenilir, içilir, küskünler barışır, dostluklar burada pekişirdi. Sevdalar burada çiçeklenir, kaçamak bakışlar, gizli süzmeler ardından kimi birliktelikler burada yaşanır, dal budak meyve verirdi. El ele halaylarda, bir dağ rüzgarı gibi işlerdi, sevgilinin gözleri yüreklere. Türküler uzanırdı hasret dolu yar üstüne... Bu adetleri bitirmemekle birlikte fazla ilgi gösteren de artık yok. Tarihe ilgisi olan insanlar buraya fırsat buldukça geldikleri gibi, gece karanlığından istifade edip define aramak, hazine bulmak amacıyla, her tarafı köstebek yuvalarına çevirenleri de unutmamak lazım.

Soruşturdukça bu tepenin başka amaçlar içinde kullanıldığını görüyoruz. Koyunlardan, keçilerden hasta olan, uyuz olan, topallayan buraya getirilir. Bu ziyaretin etrafında dolaştırılır eve varana kadar sağlığına kavuştuğunu söyleyen, yetmiş yaşını aşkın köylü "biz böyle inanıyoruz dedemizden atamızdan böyle gördük" diyor. Ziyarete getirilmeyecek kadar hasta olan hayvanlara, bu ziyaretin etrafındaki otlar toplanır, hasta hayvana yedirilmek üzere götürülür. Teberrük (teberık) diye mezarın etrafından avuç avuç toprak alınır, suda eritilip, hayvanlara içirilir veya hayvanın üzerine dökülür, hayvanın bedeni o su ile ovulmuş.

Çevre köylerden gelinlik kızlar, evlilik çağındaki gençler buradaki dilek ağacına bez bağlayıp dilekte bulunurlarmış. "Kismetleri açılsın, mutlu bir beraberlik kurulsun" di-

ye. Evli eşler arasında “bir yastıkta kocama” dilekleri ve hep özlenen evli çiftlerin aradığı bir oğlan çocuğu için göğe açılan avuç ve dudaklardan dökülen dualar, hep burada yükselir gökyüzüne. Hala ağaç dallarında, dağ rüzgarından uçuşan, yağmurlardan, yakıcı güneşten renkleri solmuş, hayallere, mutlu düşlere ve batıla uzanan bez parçacıklarına rastlıyoruz.

Bu tepenin kutsallığı dışında, tepede bulunan çakmak taşları, yıllarca onların işine yaramış. Köylüler harmanda kullandıkları dövenini kesici yapmak, harmandaki buğday saplarını daha iyi parçalaması için, çakmak taşlarını buradan seçip götürürlermiş. Dövenin altına nice şekilli taşları çaktığını anlatan köylü, taşların tarihin derinliğinden geldiği öyküsünü hayretle dinliyorlar. Harman zamanı gelmeden, köylüler, mutlaka Göbeklitepe yoluna düşerlermiş. Buradan gelip çakmak taşı götürmek bir marifet, bir hünermiş. Taşı taşla oyanların yerini bu kez o taşları çekiçlerle, balyozlarla parçalayarak tek derdi harmanı en iyi şekilde dövmek olduğunu söyleyenlerin, çakmak taşlarının birer tarihi bulgu olduğunu düşünemedikleri her hallerinden belli.

Bir pazar sabahı geldiğimiz Göbeklitepe’de, karşımızda karınca gibi çalışan kazı ekibini göreceğimiz aklımızda bile değildi. Geçmişin mahzeninden avuçladıkları toprak altından, kadim bir tarih ve belgelenen bir yaşamı yeryüzüne fışkırtma çalışmalarını görünce, 20. asırda taş devrine inmenin hazzını yaşıyorduk. Toprağın altındaki gizem, 11 bin yılın saklı yaşamını alıp getirmiş bu günlere...

Devasa taşları deklanşöre basarak tarihin belleğine yerleştiriyoruz. Tepe tamamen kayadan. Bu taşlar burada yontulup şekillendirildiği, parçaları ile duvarların örüldüğü anlaşılıyor. Taş stellerin üstündeki hayvan motifleri, bölgemizde izine rastlanılmayan, nesli yok olmuş, yaban do-

muzunun kabartmasını ve yeni bulunmuş heykelini görüyoruz. Yırtıcı hayvanlar, kurt, tilki, çakal, aslan, yılan, boğa, kanatlı kuş motifleri, ve turna sürüsü, günün aletleri ve el becerileri ile ancak bu kadarı yapılabilmiş. Mezopotamya'nın dünyanın en eski yerleşim bölgesi olduğu, bir kez daha gözler önüne seriliyor. Taşa çizilmiş bir "kadının doğum sahnesi" olarak adlandırılan resimde insanoğlunun dünyaya gelişinin önemini, ölüme olan saygılarını, kahramanlara verdikleri değerlerini görüyoruz.

Dolayısıyla yaşam, kainatın yaratılışı ona hizmet için var olduğumuz, ibadet, toplu yaşama, aile bağlarının geliştirilmesi, insanların birbirlerine karşı sorumlulukları, çalışarak insanlara yardımcı olabilmek, kıtlık kıranlarda yan yana olma, bolluk bereketlerde bölüşme, savaşta ve barışta ortak tavırlar sergileme çalışmalarında buldukları gibi; sihir, büyü ve inançların o dönemlerden başlayıp bugüne kadar süregelmiş yaşam tarzımız arasında olduğunu görüyoruz. Tüm bu coğrafyada, efsane, esatir ve darbimesel dediğimiz verilerin ana öğelerinin burada oluşturulduğu sırrına vakıf olmak ne kadar güzel.

Yazının icadından önce de insanların topluluk halinde yaşadığının belgeseli somut olarak karşımızda duruyor. Yazının olmaması, bizim onlar hakkında bilgi sahibi olmamız anlamına gelmez. Kazı bilimcilerin bulduğu tarih öncesi nesnelere; kemik, taş, deri ve bunların üzerindeki incelemeler, gözlemler, bulgular bizim o çağı tanımamıza nedendir. Gerek yerleşim yeri olsun, gerek kazılarda çıkan resim ve bulgular, kutsal idoller ve benzeri birçok şey, bize geçmiş hakkında önemli ipuçlarını vermektedirler.

Harran evleri

Kazı çalışmaları sürüyor ve daha 10 yıl süreceğini belirtiyorlar. Arkeolog, yanımızdaki tepeyi göstererek, önümüzdeki yıllarda ulaşmak istedikleri, yığma taşlardan oluşmuş esas yerin bu tümlüsü olduğunu ona ulaşmak çabasında olduğunu açıklıyor. Kazı çalışmalarını izlerken bir an insan figürleri geçti aklımdan. İlk insan, yani Adem'in dünyaya ayak basışı ve bu dağdan inip avuç içi gibi karşımda duran Harran'ın mümbit toprağına ilk buğday serpişini tahayyül ediyorum. Diğer yanımda tarihteki adıyla Med deresi, şimdiki adıyla Culap Deresi ayaklarımızın altında... Demek ki "o zaman insanlar bu hakim tepeyi denetim amaçlı kullanmışlardır." diyorum kendi kendime. Zaten binlerce yıl hep böyle süregelmiş. Sırtlarını karınca yuvalarında olduğu gibi kuzey rüzgarından koruyan dağın kucığına verip, sürekli onların yüreklerini sıcak tutacak güneşe çevirmişler yüzlerini.

Milattan önce 11 bin yıl olarak ifade edilen ve bu güne kadar saklı kalan bu anıtların, kim bilir nice benzeri daha

yerin altında keşfedilmeyi beklemektedir. Oradan ayrılırken kazıların yakınındaki kayaya oyulmuş; ortasında oturmalığı bulunan küveti andıran duşu kabine benzettiğimiz oyduğın o dönemlerde bile insanların buraları maddi ve manevi kirlerden arındırmanın bir yeri olarak kullandıklarını anlatmaktadır. Kültürel gelişmelere, dil, sanat ve edebiyata öncülük edecek buluşlara, bu bölgenin tarım, hayvancılık, el sanatları, mimari açıdan önemli gelişmelere bulgu ve belge olacağından ümitliyiz.

Bölüm notları

*Havşo: Küçük avlu, koyunların sığımacağı kadar yapılmış etrafı taşlarla örülmüş yer.

Kaynakça :

- 1.Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir. (Cihat Kürkcüoğlu Makalesi)
- 2.Edessa (Urfa) Kutsal Şehir, terc. A. Aslan

EYVANDAKİ GÜZELLİĞİN SIRRI

Dünyaya bir kapı ile açılan, ama kendi içinde dünyasını dipdiri tutan, renklendiren, şekillendiren iklim şartlarına göre en uygun şekilde taş dokusuyla yaşanmaya amade Urfa evleri... Kendine özgü karakteristik bir mimariyi tarihten bu güne taşımış, işlenmiş taş dokusuyla yaşantımızla bütünleşmiş durumda. Hayatlı; yani avlulu evler... Avluyu çevreleyen odalar, tandırlığı, *zerzembesi* ve eyvana açılan kapılar, ayrı bir ahenktir yüz yıllardır gelen taşçılık geleneği içinde.

Dışardan avlusu görünmeyen, kocaman duvarlarla çevrili, avludan sokağa açılan bir kapı ve eyvandan dışarıyı ancak "gözgöz" ile örülü cumbalı bir pencereyle dışarıyı görür. Bu pencerelerin eyvandan dışarıya açılması bile çok büyük zorluklarla oluşmuş. Kendi içinde açık dış dünyaya kapalı avlu geleneği etkilidir. Bu taş kültürü, yaşamı, sosyal hayatı, inançları, örf adet ve gelenekleri çevreler.

Evin pencereleri hep avluya bakar. Zemindeki odaların pencereleri sokağa açılmaz. Üst kat pencereleri tek tük sokağa açılır ki; o da aile kararı ile sokağa açılırken evlerde bir hayli aile içi tartışmalara neden olmuş. Toplumsal ve

yerin altında keşfedilmeyi beklemektedir. Oradan ayrılırken kazıların yakınındaki kayaya oyulmuş; ortasında oturmalığı bulunan küveti andıran duşa kabine benzettiğimiz oyugun o dönemlerde bile insanların buraları maddi ve manevi kirlerden arındırmanın bir yeri olarak kullandıklarını anlatmaktadır. Kültürel gelişmelere, dil, sanat ve edebiyata öncülük edecek buluşlara, bu bölgenin tarım, hayvancılık, el sanatları, mimari açıdan önemli gelişmelere bulgu ve belge olacağından ümitliyiz.

Bölüm notları

***Havşo:** *Küçük avlu, koyunların sığınacağı kadar yapılmış etrafı taşlarla örülmüş yer.*

Kaynakça :

1. *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir.* (Cihat Kürkçüoğlu Makalesi)
2. *Edessa (Urfa) Kutsal Şehir,* terc. A. Aslan

EYVANDAKİ GÜZELLİĞİN SIRRI

Dünyaya bir kapı ile açılan, ama kendi içinde dünyasını dipdiri tutan, renklendiren, şekillendiren iklim şartlarına göre en uygun şekilde taş dokusuyla yaşanmaya amade Urfa evleri... Kendine özgü karakteristik bir mimariyi tarihten bu güne taşımış, işlenmiş taş dokusuyla yaşantımızla bütünleşmiş durumda. Hayatlı; yani avlulu evler... Avluyu çevreleyen odalar, tandırlığı, *zerzembesi* ve eyvana açılan kapılar, ayrı bir ahenktir yüz yıllardır gelen taşçılık geleneği içinde.

Dışardan avlusu görünmeyen, kocaman duvarlarla çevrili, avludan sokağa açılan bir kapı ve eyvandan dışarıyı ancak "gözgöz" ile örülü cumbalı bir pencereyle dışarıyı görür. Bu pencerelerin eyvandan dışarıya açılması bile çok büyük zorluklarla oluşmuş. Kendi içinde açık dış dünyaya kapalı avlu geleneği etkilidir. Bu taş kültürü, yaşamı, sosyal hayatı, inançları, örf adet ve gelenekleri çevreler.

Evin pencereleri hep avluya bakar. Zemindeki odaların pencereleri sokağa açılmaz. Üst kat pencereleri tek tük sokağa açılır ki; o da aile kararı ile sokağa açılırken evlerde bir hayli aile içi tartışmalara neden olmuş. Toplumsal ve

sosyal hayatın gereği, zamanla mekanlar sokağa açılmak zorunda kalmışlar.

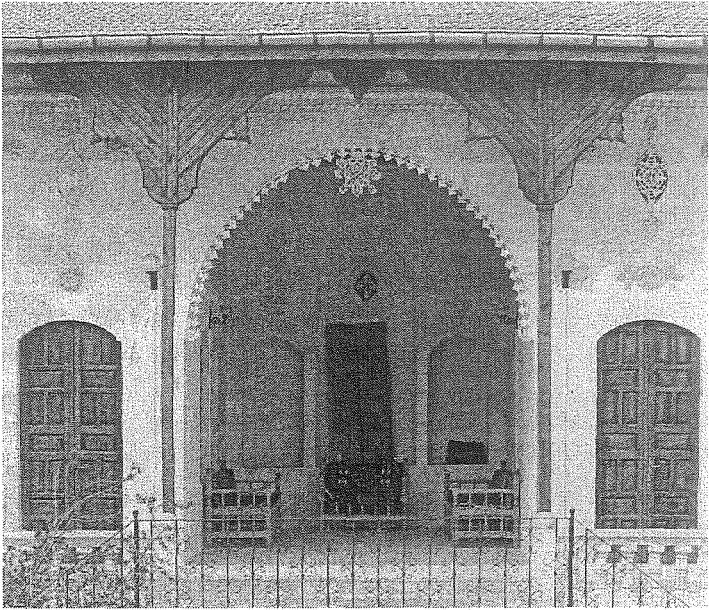
Evin avlusuna “*hayat*” deyip dünyasını burada rengarenk çiçekler ve güllerle bezen kadınlar, genç kızlar ev işleri sonrası yazın bunaltıcı sıcağında, sığındıkları tek yer olan eyvan, onların yaşama kaynağı olur. Eyvan ve pencere kenarlarındaki ince işlenmiş motif ve nakışlar gözleri süslerken günün sıkıntısı, yorgunluğu, kasaveti unutulur; nağme nağme bir türkü yayılır: “eyvanda yatan oğlan/gömleği keten oğlan...”

Kesme taş işçiliğine dayanan, süslemelerin büyük önem taşıdığı, yalın bir mekan etkisi taşıyan Eyvan’ın Urfa kültüründe ve aile yaşamında önemli bir yeri var. “*Eyvan*” kelime anlamıyla, iki oda arasındaki üstü kapalı boşluk, karşı karşıya yapılmış odaların kapılarının açıldığı, sofa veya bu gün yabancı dillerden dilimize geçmiş haliyle, antre, salon olarak da adlandırılmış. Bu da kendimize, mimarimize ne kadar yapancılaştığımızı göstermektedir. Kelime olarak dilimize Farsça’dan girmiş. Hem kelime sevilmiş, hem de “*eyvan*” dediğimiz iki odanın arasında konulan, bu yapı tarzı çok beğenilmiş olacak ki hala yaşantımızdaki yerini korumaktadır.

Konut mimarilerini incelediğimizde, Osmanlı mimarisinde ender rastlanan eyvanlar, gerek ilimizde gerekse bölgemizde, Farslar ve Sasaniler’ le başlamış, Bizans mimarisinden etkilenmiş, Ermeni ve Süryani mimarisi ile bütünleşmiştir. İslamiyet’in kabulü ile İslam mimarisinde yer buharak haremlik ve selamlık arası “*mabeyin*” olarak da isimlendirilmiş.

Eyvanlar, genelde iklim özelliklerine göre yapılmış, odaların aralarına yerleştirilmiş iki oda arasındaki havalandırma, aydınlatma işlevini görür. Kış güneşinden faydalanmak için güneye bakan, içine kış güneşinin düştüğü

eyvanlar kullanılırken, yazın serinlemek için kuzeye karşı, güneş görmeyenler tercih edilir. Üç tarafı kapalı, bir tarafı açık, kemerli, kemerin ortasında da işlemeli kilit taşı bulunur. At nalını andıran kemerlerin arka tarafında, geniş eyvanlarda iki, küçük eyvanlarda ise bir pencere bulunur.

Bir Urfa eyvanı

Güney cephesinde yapılan eyvanlar genelde yazın kullanılır, sakin ve de serin olurlar. Bu eyvanlar sokağa duvarı geldiği için çoğu evlerde pencere bırakılmazdı. Bırakılan pencereler daha üst hizada genelde cumbalı ve klimatize edilmeye yöneliktir. Son dönemlerde bir çok oda ve eyvanın penceresi sokağa bakmasına rağmen özgün mimaride olmayışı, kapalı topluma özgü bir davranış olmasından kaynaklanmaktadır.

Eyvanlar mevsimlere, zaman ve şartlara göre, her isteğe cevap verebilecek şekilde kullanılır. Kışın ayakkabıların yağmurdan ıslanmasından, sıra gecelerinin vazgeçilmez yiyeceği olan bir tutkuya dönüşen “çiğ köftenin” yoğruluşuna kadar her işe yarar. Çiğ köftenin, damak tadının vermesi için, serin yerde yoğrulması gerektiğini belirtmemizde fayda var sanırım.

Genelde, gündüzlerin kadınların oturdukları, hem sohbet edip hem kanaviçe, dantel, oya, örgü gibi el işlerinin gönül gözüyle işlendiği mekan... Günün damağımıza zevk veren yemeklerin hazırladığı; dolmalar, içli köfteler, sarmaların iştah kabarttığı, çoğu ev işlerin görüldüğü hayatlı evin devamlı uğranılan bir yeridir eyvanlar.

Akşamları iştten dönen aile büyüklerinin dinlemek için uğradıkları köşedir, aynı zamanda. Kimi evlerde sedir veya divan dediğimiz kanepelerin kullanıldığı gibi, kimi evlerde eyvanlar yer sergileri ile bezenmiştir. Yere kurulan sofrada, aile efradı toplanır, kaşık sesleri renklendirir eyvanın havasını. Yemekten sonra aile büyüğünün, sedire geçip Kürt işi kilim üzerine bağdaş kurup gümüş işlemeli tütün tabakasını çıkarır, sigarasını sararak tellendirir. Kimisi önceden hazırlanmış nargileyi tutuşturur. Eyvanlar, ah eyvanlar... Yaz mevsiminin sıcaklarında meydana getirdiği hava sirkülasyonu ile esen rüzgarlarla serinletir bağrımızı... Günün tüm yorgunluğunu atmak için yeterlidir.

Anaların bacıların yaz sıcağında ev işlerini yapmak için sığındıkları, domates salçası çıkarttıkları, yemeklerde, özellikle çiğ köftede kullanılan biberlerin sapından, tohumundan ayıklanıp temizlendiği, nohudun, mercimeğin, pirincin ayaklandığı, kısaca kışın tüm hazırlıklarının yapıldığı yerdir eyvan.

Şairlerin kaleminden beyitlerin damla damla düştüğü, günü gelir, sözlü, sazlı eğlencelerin yapıldığı yer olur. Bazen

de sevgilinin eyvanda sokağa açılan cumbalı pencereden dışarıyı dünyayı görebildiği yerdir. Hele eyvana keçeyi serip üstüne uzanmanın, o tatlı serinlikte mışıl mışıl uyumanın ve radyoda türkü dinlemenin zevkine doyum olmazdı hiç.

“Eyvana serdim keçe / Yar gele burdan geçe

Acep o gün gelir mi / Elin elime geçe”

Ardından yanık bir sesle eyvanda, sözlüsünü, yavuklusunu, nişanlısını, gören delikanlının türküsü, hüznü evlerin içine kadar yayılır. Akşamın düşürdüğü silüetler inerken avluya, kuşlar, kuş takasına tünemeye başladıktan sonra eyvan şenlenir. Gecenin karanlığı ile gelen serinlikler, yorgun argın bedeni serinletir, yüreğine işler insanın. Bir gök kuşağı olur açılır yeşil, sarı, dahası al al. Umursamadan korkuları, ama yine de günün aydınlığı utandırır onu başı eğik geçer; bir gören olsa, ayıbını nasıl saklasın ki...

“Eyvanına vardım eyvanı çamur/Odasına vardım elleri hamur/Uykudan uyanmış gözleri mahmur/Gelini gelini kürdün gelini.”

Tel tel olmuş zülüfleri hamur leğenin üstünde sallanırken, billur parmaklarla sıkılı yumruğu yufka olacak ekmeği kıvama getirmekle meşguldür. Can içine işlenmiş sevda. Gönlünde ki güzelliği, hasretleri bir nakış, bir oya gibi dalga dalga... Saçta kızaran ekmeğe dökülürken, boncuk boncuk terler süzülür yanağından. Bazen gözyaşı olur süzülür; tandır dumanını bahane edip saklar yüreğindeki...

Kültürlerin ve milletlerin bir mozağe dönüşüp birleştiği ilimizde, yontucuların (yonucuların) elinden bir sanat harikası olarak çıkan, genelde beyaz yontma, pirnahit, mısafat taşlardan oluşan evlerin eyvansızına rastlayamazsınız. Eyvanların özellikle kemer kenarlarında taş işlemler yay-

gındır. İkinci katta olan kimi eyvanlar konsollarla sokağa çıkıntılıdır. Avlu dediğimiz “hayat’ın” etrafını çevreleyen odaların arasında mutlaka eyvan vardır. Dört mevsimin tadında seni kucaklar. İçilecek kahvenin hatırı eyvanın güzelliğiyle bütünleşir.

Çoğalan gecekondularla şehir büyüdükçe kerpiçten, briketten, tuğladan, beton örme yapılan tüm evlerde eski mimariye özenerek eyvan tüm evlerle bütünleşir. Her ne kadar hak arasında adı “salon” olarak geçmekte ise de mimari tarzı eyvandır. Ama ne yazık ki bu evlerdeki bölümler eyvanın ahengini veremediği gibi, sağlık ve mutluluk yönü ile de taş evlerdeki eyvanlarla boy ölçüşemezler.

Eyvanlar yalnız evlerde değil; hanlarda, kervansaraylarda olduğu gibi “eyvansaray” olarak adlandırılan yerlerde de eyvana gerek duyulmuş ve eyvanın yapıya verdiği güzelliğinden dolayı da “eyvansaray” ismi verilmiştir. Zaman ve şartlara göre çoğu Urfa evlerinde şimdi eyvanların önü cam çerçevelerle kapatılarak otantik yapısı bozulmasına rağmen bu şekli ile de hala kullanılmaktadır. Tarihi dokusu, mimari yapısı bozulmuş da olsa eyvanlar hala eski zerafeti ile sabah-akşam bizleri selamlar.

Bölüm notları:

Zerzeme: Evlerin alt kısmında bulunan kışlık ve yazlık yiyeceklerin saklandıkları yer, kiler.

Mabeyin: İki oda veya iki şeyin arasındaki aralık.

HEY GİDİ HAMAMLAR

İnsanların maddi ve manevi temizliğe önem verdiği yerlerin başında; dereler, nehirler ve ırmaklar gelir. Ritüellerle başlanan yıkanma, ges, çamaşır yıkama günleri, temizliğin ilk örneklerdir. Sonra kapalı mekanlara taşınması ile hamamlar insan yaşantısındaki yerini almıştır.

Sağlık ve sıhhatimizin gerekliliği, hayatımızın güzelliği, türkü ve hoyratlarımıza kadar girmiş hamamlar. Bir sevdalının yanık sesi yayılır dalga dalga. Alev yalımı bir hasret sarar yüreğini, sevgilinin bohçası hamama giderken. Yollar gözlenir, büyük bir heyecan, korku ve onu görmenin mutluluğu tüm benliğini sarar. "Ey hamamcı, hamamına güzellerden kim gelir/Ne bileyim beyim, günde yüz, bin, can gelir." sevgilisini arayıp bulamayan, hamamcıdan olumsuz yanıt alan, sevdalısını kaybetmiş, hamamcıları sorgulamaktan geri kalmayan aşıkların, can yakan manileri, gazelleri, hoyratları, buğulu ezgileri bir nefes gibi iner bağrıma yarakarak.

Bir zamanlar gücü ve görkemiyle siyasetten sosyal yaşantının her alanında etkili olan hamamlar o çekiciliğini hala korumaktadır dersek yeridir. Erkeklerin beraberce

zevk ve eğlencenin sürdüğü mekanlar olduğu kadar, kadınların da sosyal yaşamın tek etkinlik yeridir. Gelinlik kızların görücüye çıktığı yerlerin başında hamam gelir. Hamamlar eğlence yerleri olduğu gibi yeme içmenin kendini en iyi gösterdiği yerlerden biri olarak da karşımıza çıkmakta.

Tarihin, mimarinin gözdesi olan kent: Urfa. Dolambaçlı parke taşlı, rüzgar estiren, taş mimarisinin sanatlaştığı sokaklarda dolanırken, yolunuz kabaltılı, tonozlu, kemerli çarşılarla buluşur. Derken, kocaman kubbeli hamamlar görürsünüz. Çocukluğumun geçtiği bu çarşılarda, hamamların önünden geçerken, ninelerimizin devlerin başlarını benzettiği hamam kubbelerini görünce, çocukluğum, gençliğim tazelenir. Anılarla dolaşmaya devam ederim, kara taşlı, girift, tuvale fırçayla yapılmış birer tablodan farksız bu sokakları.

Annemizin eteği altına saklanabildiğimiz zamana kadar hamama gidebildik ben ve yaşıtılarım. Arapça hamam denilen ninemin “serşo” (baş yıkama, hamam) dediği; bir çok ev gibi bizim evde de bulunmayan hamama; “sıcağa gidiğ” diye yaşlı, genç, gelinlik kızlar, dahası küçük çocuklar komşuları ile sözleşerek bir şenlik havası içinde hamamın yolunu tutarlardı. Bu şenliklerde benim gibi küçük yaşlardaki erkek çocuklar da eksik olmazdı. Hamamın buğulu havasına alışayım derken, sıcak suyun başımdan aşağı dökülmesi ile çığlıklarım, benim gibi nice çocuğun avazı hamamın gürültüsünün yanında cılız kalırdı.

Bir gün kadınların anneme “vış aney bari bunun babasını da getirseydin” demeleri ile “kayme” adı verilen kadın kapıya doğru beni iterek “hade babam hade” diyen tatlı bir azarlama, benim annemle hamama gidişimin sonu olmuştu. Biraz büyüyünce arkadaşlarla hamama gitmekten geri kalmazdık. Hele o bayram öncesi hamamlardaki eğlencenin keyfine doyum olmadı.

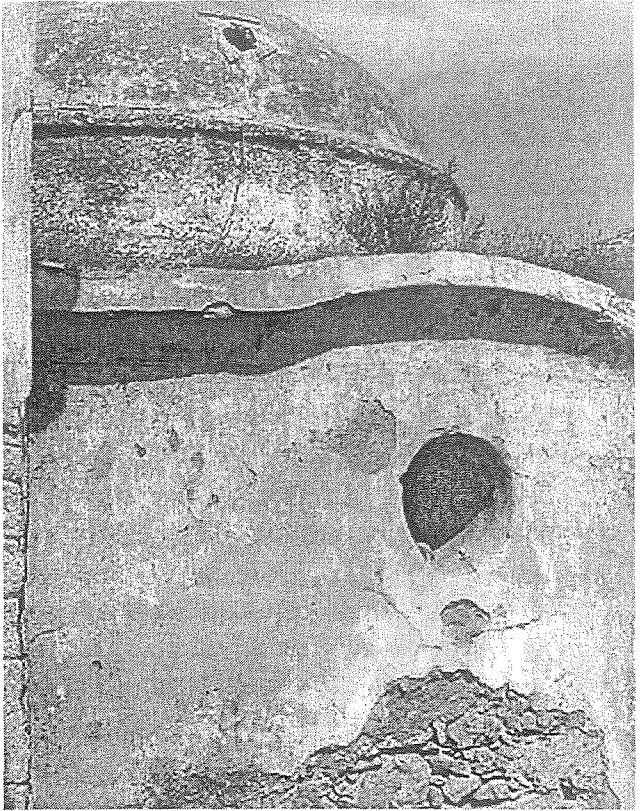
Çocukluk yıllarımdan tanıdığım ve kovulduğum Şaban hamam'ından başladım hamamları tanımaya. Gidip geldiğim yolumun üzerindeydi Kazancı pazarı denilen; bakırcıların, kalaycıların çekiç seslerinin birbirine karıştığı çarşıda, Şaban hamamı karşıladı beni. Artık uzayan sokakların sonunda bin bir nesnenin satıldığı çarşılar başlar, insanların karınca misali dolaştığı, ardından hamamlar, hanlar iç içe devam ederdi. Kazancı pazarından Balıklıgöl'e doğru yürürken, daha yüz metre gitmeden karşınıza Sultan hamamı çıkar. Haşimiye meydanına doğru ilerlerken hala konuklarını ağırlayan Veli Bey hamamının kilit taşı, kemerli kapısının görkemi ile buluşursunuz. Bohça sırtında, hamam leğeni elinde ailesini ya da ustasının eşini bekleyen çocuklar görürsünüz, hamamın kapısında.

Şehirde yaşayan bir kısım ahali halen de hamama "müsbet" ismini verirler.¹ Kadınlar arasında yaygın bir şekilde "sıcak" diye telaffuz edilir. "Biz sıcağa gidiğ." gibisinden. Bu da hamamın içindeki sıcaklık bölümünden esinlenmeden olsa gerek. Hamam günü bir şenlik gibidir. Gelin alayı gibi konu komşu peş peşe verip tutarlar hamam yolunu...

Hamamların dönemimizde suyu, katı yakıt olarak isimlendirebileceğimiz; pirne denilen zeytin çekirdeği, saman, zıbil, kurutulmuş biyanotu, kesmukla ısıtılırdı. Bu yakacak; at, eşek ve develerle getirilir, hamamın "külhan" denilen bölümüne dökülürdü. Bu yüklerin hamama kolayca çıkarılabilmesi için hamamların bir tarafı hafif yokuşlu inişlidir. Hamamların sıcak olması düşünülerek hemen hepsi yer seviyesinden birkaç metre aşağıdadır.

Hamamların faydası inancımıza ve sağlığımıza verdiği önemden dolayı yaşamımızdaki yerini hala tüm güzelliği ile korumakta. Sıkıntılar, yorgunluklar atılmış, buğulanan tenimizin serin havayla temas etmesiyle bir canlılık

belirir, ferahlar, güne zinde başlanırdı. Hamamdan her çıkışımızda dünyaya bir başka gülerdik. Onun içindir ki; çarşılara doğru ilerlerken yolunuzun hamamlarla kesildiğini göreceksiniz. Bazıları yıkılmış, bazıları girilmeyecek durumda, bakımsız ve ilgisizliğin kurbanı olmasına rağmen yine de aranmaktadır. Sağa sola nere dönsen hamama bitişik uzayıp giden çarşı esnafı hamamdan çıkar çıkmaz işinin başına geçer.

Ulucami

Belgelerle anlatılsa bile, hamam olarak Osmanlı öncesi eserlere bugün rastlanılmamaktadır. Buna karşın bu yapılar saf Osmanlı mimarisi olmayıp Bizans'ın yapı örneklerine eklemeler yapılarak, tadilat ve restorasyonlarla, Osmanlı mimarisinin birer yapısı olarak karşımıza çıkmakta. Bu gün o eski taş mimarinin büyüğü artık bozulmuş, estetik yapıların yerini tek düze yapılar almış. Tarihi vesikalarda isimleri ile yaşayan hamamların bir çoğunun yeri yurdu bile unutulmuş olmasına rağmen şehrin kırsalında ilk hamam Tektek dağlarındaki Sanem manastırındadır. M.S ikinci yüzyıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir. Böylece dünyanın kırsaldaki ilk hamamı olduğu gibi bölgemizin de ilk hamamlarından olduğunu söyleyebiliriz. Bu yapı halen mevcuttur.

Günümüzde varlığını sürdüren hamamlar her ne kadar Osmanlı mimarisine uygun yapılar ise de, İslam öncesi hamamların varlığından ancak belgeler üzerinde haberdar oluyoruz. Hamamlar günümüze gelene kadar sağlık ve güzellik yanında Urfa tarihine çok acılar da bırakmış. M.S 490 yılında Piskopos Nonâ, suyu cüzamlıları iyileştirildiğine inanılan Eyyüp'un kuyusunun yanında bir hamam yapar. Bu gün bu hamamın izine rastlanılmadığı gibi varlığını gösteren hiçbir iz de kalmamış.

497 yılında Vali Aleksander Urfa'ya "Umumi Hamam" adı altında bir hamam yaptırır. Bu hamamın yıkılışını Süryani tarihçi Mar-Yeşua şöyle anlatır. "Zira yazlık hamamın soğukluk dairesi ile iki direği çökmüştü. Fakat yine Tanrı'nın lütfü sayesinde çökme gürültüsünü işitip kaçarken soğuk kurna kapısında ezilen iki kişiden başka gerek içeride ve gerekse dışarıda bir çok çalışanlar olmasına rağmen kimse incinmedi ve ölmedi."²

İkinci bir felakete yol açan hamam bugün "Elli sekiz Meydan"³ olarak anılan yerde hamamın yıkılışında, elli se-

kiz kadının ölmesinin saygısına binaen, buraya okul yaptırılır. Bu okul çeşitli isimler alır. Şimdi bu taş binada bir ilköğretim okulu bulunmakta. Bu acılı felaketten dolayı bu meydana rakamsal olarak ifade edilen isim verilmiş ve bu isim günümüzde de halen kullanılmakta.⁴

Son dönemlerde yaşanmış hamam olayına gelince; Eski buğday pazarının yanında olduğu için Eski *Arasa** Hamamı olarak anılan bu hamam, sit alanı içine alındığından hala ayakta... Eğer korunmaya alınmamış olsaydı, onun da akıbeti çoktan diğer hamamların akibetine benzerdi. Bu olay benim ortaokula başladığım yıllar da yaşanan en vahim olaylardan biriydi. Günlerce konuşulmuştu. Yıl 1965 ve mevsimlerden baharın yaza yenik düştüğü zamandı. "Hamam yıkıldı haberiyle" Urfa çalkalandı. Aslında hamam yıkılmamıştı. Hamamın "sıcaklık" dediğimiz, hazne bölümünde su kalmayıp buharın sıkışması sonucu ses çıkarması, etrafa buharın çok hızlı bir şekilde yayılmasıyla, kadınların paniği sonucu herkes can derdine düşmüştü. Olayı yaşayanlardan biri arkadaşımды. Kadınların çırılçıplak, ölüm korkusuyla kendilerini sokağa attıklarını anlatmıştı. Hamam etrafındaki çarşı esnafı dükkanlarda bulunan, çarşaf, battaniye hatta üzerindeki giyecekleri olan, kürk, aba, ne buldularsa, ceket, gömleklerine kadar çıkarıp çıplak kadınların üzerine atmışlar.

"Evimizle hamam yan yanaydı. Kadınların ilk sığındıkları yerlerden biri de evimiz olmuştu. Hamamın içine ilk girenlerden biri bendim. Hamam yıkılmamış hazne patlamamıştı. Bir anlık panik ve can korkusunun sonucu, kesin sayısı bilinmemekle beraber, ancak o gün için 2 kişinin öldüğü şeklindeydi. Ayaklar altında kalan bir hayli yaralı vardı. Kapıya sıkışmış ve iki çocuğunun elinden tutmuş hamile bir kadının ve çocuklarının birisinin cansız bedenini kaldırırken ki acıyı unutmam mümkün değil. Her hama-

ma gidişimde o kadınların çığıllıkları kulaklarımda uğuldar.” diyen arkadaşımın sıkıntısına katılmamak elde değil.⁵

Konumuzla ilintili olduğundan yazma gereği duyduğum olaylardan biri de; Urfa'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesi sırasında, meydana gelen nahoş hareketlerden biri de Fransızların Vezir hamamına girmesidir. Urfalılarca hiç hoş karşılanmayan bu olayın da, daha önce yaşanmış olaylara eklenmesiyle Urfa'nın kurtuluşunu hazırlayan sebepler tamamlanmış olur. Günün kayıtları incelendiğinde yazıya şu şekilde dökülmüş olduğu görülür: “Kadınlara mahsus bir hamama erkeklerin girebilmesi hiç bir din ve mezhebin kabul edip hoş göremeyeceği fiillerden olmak cihetiyle kesinlikle caiz bulunmamakla birlikte ahali arasında üzücü olayların çıkması ihtimali bulunabileceğinden eşkal ve kıyafetleri sözü geçen tutanakta açıklanan Fransız askerleri hakkında gereken işlemlerin açıklanıp yerine getirilmesiyle birlikte bir daha tekrarlanmaması için gerekenin yapılması önemle temenni olunur efendim.”⁶

Hamamlar kültürümüzde temizlik işlevi kadar isimleriyle de yer tutarlar. Bunlardan biri Cincıklı hamamdır. Bir toplulukta çok gürültü yapanlar için, Cincıklı hamama iza-feten“ nedir burayı Cincıklı hamama çevirdiniz.” sözleri onları susturmaya yeterli olur. Bu hamam halen Karaburç mahallesindeki işlevini sürdürmekte. Apayrı bir özelliği olan hamamlardan biri de Keçeciler hamamıdır. Bu hamamda keçeler terlemeye bırakılır. Keçelerin yünlerinin kaynaşması için su verilerek keçecilerin ağır şartlarda yaptıkları keçeler, yeni teknik olanaklara rağmen burada da yapımına devam edilmektedir.

Hamamlar işlevleriyle yıllarca insanlığa hizmet etmiştir. Kimileri şehir imar planının uygulanması, kimisi ilgisizlikten, kimisi günlük çıkarlar uğruna yıkılmıştır. Kimisi yerle bir olmuş, yere batan saraylar gibi yerin altında, üze-

rinden yol geçmektedir. Kimilerinin üzerine beton blokluk pasaj evler yükselmiş.

Bu gün ayakta kalmış olan bazı hamamlar; Vezir Hamamı, Serçe Hamamı, Sultan Hamamı, Velibey Hamamı, Şaban hamamıdır. Her birinin ayrı bir yapılaş öyküsü olduğu gibi, içinde de nice tatlı öyküler, anılar barındırmakta. Şimdi o hamamlarda eski hamam sefasını bulmak hayli zor.⁷

Gelen giden mülki amirler, yerel yönetimler, şehrin tarihi ve mimari yapısını koruma altına alıp yeni bir şehir kurma gayretine girmeye gerek görmediklerinden, bir çok tarihi eser gibi hamamlarda yok olmuşlardır. Onlarca şehir planı yapılmış, ama hiçbirisi taş mimarinin günümüze kadar gelen örnekleri olan hamamları kurtarmayı akıl edememiş. Buradan da anlaşılıyor ki, şehir planı şehrin otantik ve tarihi mimarisini düşünen ehil insanlar tarafından yapılmamıştır.

Bölüm notları

*Arasa : Buğdayın çuvalı, kiloyla alınıp satıldığı yer...

- (1) Müsbeh: Arapça temizlenmek anlamına gelmekte.
- (2) Mar Yeşua Vakayinamesi Urfa ve Diyarbakır'ın Felaket Çağı.
- (3) Adil Rastgeldi, Hizmet Gazetesi

(4) 1912 yılında hamam yıkıntısı özel idare tarafından 300 altın harcanarak okul oldu. Numune mektebi, Kız mektebi, Turan Mektebi, Şemsül Maarif Mektebi adlarını aldı. Daha sonra Urfa'nın kurtuluşuna istinaden ismi 11 Nisan Kurtuluş Okulu olarak değiştirildi. Halen Elli sekiz meydanında eğitim ve öğretimini sürdürmektedir. (Not: Halk arasındaki yaygın söylentilerden ve argo konuşmalarda 58 rakamının ebcele hesabına göre başka anlamlar ifade ettiği onun için ayarsız anlamına geldiği bu anlamında insanların birbirlerine 58 ayar gibi takılmalarının olduğuna tanık oluyoruz.)

- (5) Bekir Özpolat
- (6) Müslüm Akalın. Güneşdoğu Gazetesi. Milli Mücadelede Urfa
- (7) Şanlıurfa Su Mimarisi. Kültür Bakanlığı Yayınları. A. Cihat Kürkcüoğlu

BİR GELENEK: “SIRA GECELERİ”

“Sıra geceleri “sohbetlerin koyulaştığı, anıların ve dostlukların pekiştiği, sevginin diri tutulduğu, kimi meslek mensupları ve kimi aynı yaş gurubu insan topluluklarının adıdır diyebiliriz. Halen ilimiz merkezinde yaşatılmaya çalışılan, uzun ve soğuk kış gecelerinin ısıtıldığı, insanların ruhlarını, beyinlerini müzikle okşayan, tatlı sohbetleri ile gönüllere dost, cana can katan bir gelenek olarak sürdürülmekte.

“Sıra geceleri” geleneği belirlenen zamanlarda –haftada bir, onbeş günde bir, ayda bir– belirlenen bir evde toplanarak yapılır. Geçirdiği değişimlerden sonra Urfa’ya mahsus bir olgu olarak devam etmektedir. Sıra gecesini denmesindeki kasıt, anlamını kendi isminden almakta. Sırayla; her gece bir evde toplanılmasından kaynaklanmaktadır. İşte “sıra gecesini” tüm güzellikleri gecelerdeki sohbet, müzik ve tam ahenginden alarak bu güne kadar gelmektedir.

Sıra gecelerinin tarihi geçmişine baktığımızda, sosyal ve toplumsal bir dayanışmanın ürünü olduğunu, görmekteyiz. Yerleşim ünitelerinde varlığını koruması, onun güzelliği-

nin anlaşılmasındandır. Sıra geceleri için, değişik yörelerde, yöreye özgü isimler kullanılır: Barana, yaren, harfane, gezek, dostlar meclisi bunlardan bazılarıdır. Oluşumundan bu güne şekil ve biçim değiştiren, binlerce tekrar ve denemelerden sonra insanların büyük katkısı, emekleri ve zahmetleri sonucu şekillenen “sıra geceleri” kültürümüzün bir parçası olarak halkımız arasındaki yerini bulmuştur.

Sıra gecesi

Köyde arazi sahiplerinin, köy sorunlarını, aşiret meselelerini görüşmek için köylülerin bir yerde toplanmaları oda geleneğinin temeli olmuştur. Buna köy odası denilmiştir. İnsanlar arasındaki yakınlığı pekiştirmek, insani ilişkileri geliştirmek, “büyük ev” olarak adlandırılan köy sahibi, aşiret reisi, kahya, muhtar, vekil gibi kişilerin odalarında toplanarak çeşitli sosyal ve ekonomik meselelerin konuşulması, eğlencelerin tertip edilmesi, ayrıca kırgınların arasını bulma, kan davalarını barışla sonlandırma gibi çabalar oda geleneğinin görevleri arasında olduğu kadar, sıra gecelerinde de benzeri olan farklı davranışlara rastlamak mümkün.

Oda ve sıra geleneğinde, kırsal alanlarla ilişkili olanlar; bağ, bahçe, arazi işleri, ekim-dikim konularını görüşürlerken; şehir yaşamındaki kimi insanlar, toplumsal stres ve sı-

kıntıları atmak, göremediği dostlarıyla buluşarak hasret gidermek, amaçlarının başında gelir. Her gün toplanma olanağı bulamayan esnaf arasında, sıranın yaygınlaşmasının nedenlerinden biri de, hafta boyu çalışan esnafın yorgunluğunu bir gece de olsa dindirebilmeyi, meslektaşları ile bir araya gelerek mesleki konuları, sosyal yaşantının gereğini konuşmayı ve paylaşmayı amaçlar. Esnaf olanlar; kendi mesleki bilgilerini tazeler, yenilikleri, yanlışları birbirlerine aktarma fırsatını bulurlar. Bilgilendirme toplantıları, sohbet, günlük sorunlar, dayanışma, yardımlaşma, ailevi sorunların çözüme kavuşturulması, komşuluk ilişkilerinin güzelleştirilmesi, bu gecelerin birer ürünüdür.

"Bu gelenek şehirden mi kırsala, kırsaldan mı şehre yansımış?" tarihi geçmişi bilinmemekle birlikte, şehre yerleşen veya öteden beri şehirde oturan insanlar bu ilişkileri devam ettirme gereği duymuşlardır. Genel itibariyle şehirde oturanların geniş arazi sahibi olmaları, haliyle oda sisteminin şehirde devam etmesinde etken olmuştur. Etkileşim sonucu gelişen sıra geceleri, şehirde daha yaygın bir hal almıştır. Sıra gecelerinin köy ve kimi şehirdeki şahıs odalarından ayıran bir çok özelliği vardır. En önemli fark da; köyde tüm masraflar ağa tarafından karşılanırken, şehirde giderler oda müdavimleri arasında paylaşılır, ya da sıranın yapıldığı ev sahibi tarafından karşılanır.

Odalardaki toplantılarda misafir dışında, konu komşu, dost, ahbap, akrabalar çağrıldığı gibi, sair zamanlarda da rasgele toplanıp sohbetlere katılanlar da olur. Toplumda meydana gelen; kavga, kan davası, kız isteme, kız kaçırma gibi olayların sonlandırılmasında, barış yapılmasında, odaya katılanların rolü büyüktür. Sıra gecelerinde bu tür olayların yanında öğüt alınacak hikayeler anlatılır. Sohbetler yapılır. Tadında bırakılmak şartıyla, Adabı muaşeret, görgü kurallarına uymak kaydıyla şakalaşmalar eksik olmaz.

Sıra geceleri zamanla belli kurallar içinde yürütülmeye başlanmış. Yemeden içmeye, oturmadan kalkmaya, sıra gecesine gelip gitmeye kadar, bir düzen, kaide ve kurallar içinde yürütülmüştür. Bazı sıra gezenler de aidat ödeyerek sıra gecesinin masrafını karşılayarak devamını sağlamışlardır. Maddi durumları iyi olanlar; apartman yaşamından önce, evlerinin bir odasını misafirlere ayırdıkları gibi şehir içinde çeşitli yerlerde odalar tutup, gerek oda sistemi ve gerekse sıra geleneğini yaşamasına yardımcı olmuşlardır.

Yıllar önce Urfa'da yaşayan Gayri Müslimler (Ermeni, Süryani, Yahudi) hafta sonları bir araya gelerek müzikli eğlenceler düzenledikleri duyularımız arasındadır. İç içe yaşadığımız bu insanların müzik etkinliklerinden haliyle sıra gecelerimiz de nasibini almıştır. Müzikli gecelere çalıp söylemesini bilen Ermeni, Süryani, Yahudi davet edilerek, insani ilişkiler çerçevesinde müziğin evrenselliği ile buluşma şansına sahip olmuşlardır. Müziğin yaşatılmasında ve bu gün müziğin geldiği noktada, sıra gecelerinin usta-çırak ilişkisi etkili olmasına neden olmuştur. Bugün Urfalı'ların büyük çoğunluğu bu sanatı evlerden ziyade şehrin çevresindeki mağaralarda icra etmekte ve sıra gecelerini sürdürmektedirler.

Sıra geceleri geleneğinin bu güne kadar gelmesinde etken olan, hoşgörü ve sevgi, tanışma, istişare etme, nezih bir sohbet, acı ve mutluluğu paylaşma, bilgilenme ve bilgilendirme, yardımlaşma ve dayanışma yanında; müzik icra etme, çalıp söyleme, gönüllerince eğlenmenin de yeri vardır. Ancak bugün sıra gecelerinin sadece müzikten ibaret olduğu imajı yaygındır. Halbuki sıra gecelerinin sadece müzikten ibaret olmadığı, geceye öykü, masal, fıkra, bilmece ve yöresel oyunların etkili olduğunu bilmekte yarar var.

Sıra gecelerinin düzenini sağlayan, belirleyici kuralları vardır. Sıraya zamanında gelinir. Sıraya katılanlar yanında

misafir götüremezler. Mazeretsiz gelmezlik edemezler. Sıra-
nın başkanlığını yürüten bir sorumlu vardır. Katılımcılar
ona hesap vermek zorundadır. Kurallara uymayanlara "ce-
za" adı altında bir yiyecek veya para istenir. Sıra geceleri-
ne mazeretsiz gelmeyen veya geç gelenlerden de yine "ce-
za" adı altında odanın belirlediği bir miktar para alınır. Bu
para sıranın bütçesinde toplanır. Ceza adı altında toplanan
paralar sıradaki disiplini sağlamaya yöneliktir. Bütçede bi-
riken para yine sıraya katılanlar tarafından harcanır. Bu
davranışla paylaşım ve dayanışmanın en güzel örnekleri
böylece sergilenmiş olur.

Sıra gecelerine genelde yaşlı ve orta yaşta insanlar ka-
tıldığından, konuşmalar daha seviyeli, edep dairesinde ya-
pılır. Bir okul gibi eğitimini pratikte görerek, işiterek çok
kıymetli dersler alınır, güzel şeyler örnek verilerek insanlı-
ğın gereği öğrenilir. Oda geleneğinde olduğu gibi sıra gece-
lerinde de duyulan olaylar, güncel meseleler konuşulur,
anlatılır. Herkes düşüncesini açıklar. Sıra gecelerindeki
kararlılık ve dayanışma etkinliğini Urfa'nın kurtuluşunda
kendini göstermiştir.

Oda geleneğinden sıra gecelerine etkisini gösteren gü-
zelliklerin yanında sınama, cesaret ve korkaklık denemele-
rine de rastlıyoruz. Bunlarla ilgili çok ilginç anılar anlatı-
lır. Çok küçük yaşta katıldığım bir sıra gecesinde gençlerin
cesaretlerini ölçme, korkaklıklarını belirlemek için çeşitli
oyunlar düzenlenirdi. Meselâ "Al bu mendili götür, falan
dağdaki ağaca as, bir diğeri gitsin getirsin." veya "Falan
mağaraya götür kazık çak, bir başkası gitsin söksün, getir-
sin" gibi... Gençlerin yiğitlik ve korkaklıkları ölçülürdü.
Zararları görülen bir çok olay yaşanmıştır. Bunlar bazen
gülüp geçtiğimiz birer şaka olurken, bazen de insanın haya-
tına mal olan, büyük acıların yaşanmasına neden olmuş-
tur.

Zamanla sıra gecelerindeki hikaye, şiir ve sözlü sohbetlerin yerini; evlere giren, amacı dışında kullanılan, radyo, teyp (kaset çalar) ve televizyonlar bir kültür hazinesi olan sıra gecelerini erozyona uğrattı. Renk ve düzen değiştiren sıra geceleri sazlı, müzikli, türkülü sohbetlerle sınırlı kaldı. Bu müzikli gecelerde, enstrüman çalmasını bilen, şarkı, türkü söyleyen erbap insanların bir araya gelmesine sebep oldu. Şimdi televizyonlarda ve çoğu zaman Urfa'da rastladığımız "sıra gecesi" adı verilen müzikli gecelerin doğması na vesile olmuşlardır. Bu sıra geleneğinin Urfa Sıra Geceleri ile bir alakası olmadığı, bunların "sıradan geceler" olduğu, duyarlı insanlar tarafından bu gecelere gerekli ilginin duyulduğu ortadadır. İki saz, bir çümbüş bir darbuka (ritim saz) ile sıra gecesi ekibi kuranların menfaat beklemelelerinden başka bir şey değildir. Bu gecelerin eski inisiyatifini kazanması barış ve hoşgörü kültürü yaşatması için insanlarımızın yeniden sahiplenmesi lazım.

Sıra geceleri tamamıyla erkeklerden oluşur. Sıra olan evde evin erkek çocukları sıraya katılanlara hizmet için görevlendirilirler. Kızları, gelinler ve kadınlar mutfak hizmetini görürler. Sıra olan evde o gece sevinç yaşanır. Sıradan misafirlere karşı en ufak bir eksiklik bırakmamaya özen gösterilir. Sadece erkeklerin odalarda yada mağaralarda katıldığı sıra gecelerinde erkekler kendi hizmetlerini kendileri görürler. Kimi oda ve sıra gecelerinde parayla tutulmuş hizmet edenler de vardır.

Sıra gecelerinin esas gayesi dışında kimi zaman siyasi ve politik gelişmeler de konuşulur. "Taamsız muhabbet olmaz." sözünden yola çıkılarak gece boyunca yenilir, içilir, uzun kış gecelerinin tadına varılır. İkramın ilki çaydır. Ardından "mürra" ikram edilir. "Mürra" Urfa'nın Arap kültüründen etkilenmesinin sonucudur. "Mür" acı manasındadır. "Mürra" denilince tatlı, güzel bir acı anlatılmak isten-

mektedir. Bu ne acır acısı, ne biber acısı, ne de yürek acısıdır. Bu acı tadımlık olarak içilebilen kahvenin özü olan bir acıdır. Biz "mırra" olarak telaffuz etmekteyiz. Dolayısıyla "mırra" oda geleneğinin bir ikramı olup sıra gecesi kültürüyle bütünleşmiştir.

Eskiden her odanın özel bir kahvecisi bulunurdu. Kahveyi bu kişiler hazırlardı. Özel tavalarda, odunun köz ateşinde kahve kavrulur. Havanlarda dövülür, sulandırılıp kaynatılırdı. Özel kahve ibriklerinde dinlendirip süzdürülürdü. Nefis kokan kahvenin yerini şimdi neskafe almış olması, bizim için kolayına kaçmamızdandır. Biraz sıcak suya katılıp "mırra" diye ikram edilmesi bir çok değerimiz gibi o da bozulmuştur.

Yemek olarak, çiğköfte mutlaka vardır. Tatlı çeşitleri, zaman ve mekana göre değişkendir. Peynirli kadayıf, baklava, burma tatlı olduğu gibi, evlerde daha çok mahalli tatlılara rağbet edildiği görülür. Sütlaç, muhallebi, peynirli helva, şıllık (şılliki), palıza, küncülü akıt, katmer, zingil gibi daha değişik tatlılar ikram edilir. Kuruyemiş ve yanında pestil, kesme, şıradan yapılmış sucuk olduğu gibi meyve de bu ikramların arasındadır.

Sıra gecelerinde yeme, içme ve sohbetin yanında kimi sıra gecesi ve odada oyunlar oynanır, bu oyunların başında "yüzük" oyunu gelmektedir. Bu oyun fincanla oynandığı için kimileri "fincan oyunu" olarak da adlandırır. Sıra gesine katılanlar iki guruba ayrılarak çok zevkli bir oyun olan "yüzük oyununu" oynarlar. Bu oyunda mutlaka günün koşullarına göre bir iddia ortaya konulur. Yenilen taraf ortaya konulan şartı yerine getirmek zorundadır. Ancak yozlaşan kültür, bozulan örf adet ve gelenekler gibi, sıra geceleri de özelliğini kaybettiğinden, eski mahalli oyunların yerini; kağıt, tavla ve okey almış olmasının üzüntüsünü yaşamaktayız.

Dostlukların pekiştiği, akrabalık bağlarının kurulduğu, saygı ve sevginin yaşatıldığı, geleneksel kültürün yaşatıldığı, "sıra geceleri" ilimiz Urfa'nın vazgeçilmez bir yaşam biçimidir. Binlerce yıllık destanları hikayeleri masalları yaşatan ve bu değerlerin sistemleştiği bir okul bir terbiye tarzı, bir yaşam biçimi olarak süre gelen sıra gecelerinin değişime uğraması bir yanımızın eksik kalmasına neden olmuştur diyebiliriz. Bu sıra gecesini yeniden diriltme ve özüne uygun bir biçimde yaşatma çabasında olursak ne mutlu bizlere. Kültür, eğitim, inanç, hayati meseleleri önemseme, dostluk ve güzel değerlerin pekiştirilmesi sanat ve edebiyatın süslediği sıra geceleri nerede şimdi?

DARLOG VE KARATAN

Bir felaket gibi gelen soğukları yüreğimde hissettiğimden olsa gerek, her taraf kar altında. Kaç günden beri ha bire savrulan kar bana eski karlı günleri anımsattı. Büyükler böyle karların yerden kalkması için yağmur yağması için dua ederlerdi. O günlerden bu günlere öyle şiddetli kar yağmadığı gibi o hatıraları da artık yaşamak mümkün değil. Hele günümüzde teknik olanaklar bu kadar gelişmişken doğal afetlere karşı yetersiz kalmamız modern dünyadan ne kadar kopuk olduğumuzun göstergesidir. Kar serpiştiriyor, elektrikler kesik, sobayı nerede ise unutacağız. Kış eğlencelerini ise çoktan unutmuşuz.

Bir zamanlar bu kadar beton örme gecekondu olmadığı gibi, bu kadar apartman hayatı gelişmemiştir. Eski veya yeni tüm evlerin üstü tamamen olmasa da yarıdan fazlasının üstleri topraktı. Geri kalan kısmı da çatılıydı. Beton kaplı evler çok azdı. Yağmur, kar olunca hemen su doldurulmuş kırık bir testi gibi evlerimiz damlardı. Damlacıkların altına, kap kaçak dizilir, serili evlerin ıslanmaması, sergilerin bozulmaması için gerekli tedbirler alınırdı. Ama esas alınması gereken tedbir damdaydı. Toprak damın üstünde, toprakla örtülü evlerin damlamasını önleyen bir "log" bu-

lunurdu. Bu loğlar beyaz taştan olduğu gibi genelde siyah taştan yapılırdı.

Silindir şeklinde yapılan ve kolayca yuvarlanabilen, bu taşın yanlarında bulunan oyuklara “*darlog*” dediğimiz ağaçtan yapılmış bir alet takılarak çekilirdi. Dam loğlamayı meslek edinenler bu işin kutsal olduğunu, Hz. Musa’nın dam loğladığını söylerlerdi. Hatta bir gün dam üstündeki bir kara taş dile gelmiş ve Hz. Musa ile konuşmuş: “Yeter bu kadar dam loğladığım. Kaderim hep bu mu olacak? Rab-bimize görüştüğünde bana başka bir görev tevdi etmesini söyle.” demiş. Ancak Allah dam loğlamayı ona daha uygun gördüğünü söyleyince; loğ (silindir taş) yerinde durmamış damın üstünde kendiliğinden gidip gelmeye başlamış.

Yağmurlu günlerde bu işi kendine meslek edinenler, sırtına “*darlog*” dediğimiz aleti alıp sokağa çıkarlar “*dam loğ, dam loğlayan geldi, dam loğadan*” diye bağırlardı. Evin üstünün loğlanması isteyenler, onları dama çıkarır, onlarda yanlarında taşıdıkları birkaç avuç samanı damın üstüne savurarak damın üstündeki toprağın ıslaklığını almaya çalışırdı. Bu vesileyle damın üstündeki ıslak çamurun “loğa” yapışmasını önlerlerdi. Dam loğlanır, loğlanınca çatlaklar kapanır, yağmurlu günlerde damın akması önlenmiş olurdu. Dam üzerlerinin hafif meyilli olmasını dam üstünde suların rahat akması için düşünülmüştü. Fazla sular çörten (oluk) dediğimiz sacdan yapılmış yuvarlaklardan aşağı akardı. Bazı oluklar duvarlar yapılırken taştan yapılıp duvarın saçaklarına yerleştirilmişti.

Ya şu karatan... Kar yağınca keyfimize diyecek yok. Hemen bir duvar dibine sığınır at kuyruğundan yaptığımız tuzakları yere gömer, tuzakların etrafını biraz karatarak kuşların gelmesini sağlardık. En çok tuzaklara sığircık kuşları düşerdi. Bazen yağın karlar, birkaç gün yerden kalkmaz,

yağmur da yağmayınca onları bir şekilde dağıtmak gerekirdi. Yoksa soğuk rüzgarların vurması, yüksek yapılı evlerin gölgeleri üzerlerine düşmesi karın sokaklardan kalkmasını olanaksızlaştırırdı.

Evlerin üstü toprak olduğu için fazla karın damlarda kalması, çoğu evlerin tavanlarının akmasına ya da yıkılmasına neden olurdu. Bu nedenle karların damlarda kalması sakıncalıydı. Evler beton örme olmadığı için kar ve yağmur bir sürü zararları olurdu. Karlarda yıkılan duvarlar olduğu gibi çöken evlere de çok rastlanırdı.

Kar yağdığı zamanlar yine damlarda karı atmaya kendine meslek edinen insanlar vardı. Dikdörtgen şeklinde, bir metre eninde yarım metre boyunda bir tahtanın ortasına uzun bir sap takılırdı. Günümüzde çeşitli resmi dairelerde kullanılan paspas tahtalarından farklı değildi. Bu tahtalar sadece kar atmaya için marangozlara özel olarak yaptırılırdı. Bunun da ismi "karatan"dı. Bazı evlerde bulunurdu. Evlerinde karatani olmayanlar ya komşulardan emaneten alır ya da süpürge veya herhangi bir tahtayla damdaki karları atmaya çalışırlardı. Bunu meslek edinen kişilerde, bu "karatan" tahtasını sırtına alır sokaklara düşer. "Karatan geldi, karatan" kimileri "karattıran yok mu?" diye bağırlardı.

Damın bir kenarına konulan tahta elle tutulur ve göğüslerinden destek verilerek öne doğru itilir, kar silmesi yapılırdı. Bu karlar sokağa ya da evin avlusuna dökülürdü. Avluya ve sokağa atılan karlar bazen günlerce kaldığı olurdu. Ekmek parası insana neler yaptırmıyorki? "Kah dam loğlatır, kah kar attırır." derdi büyükler.

Benim bahsettiğim zaman 1965 ve öncesi yıllardaydı. O zamanlar şiddetli tabiat olayları olurdu. Ninemden hikaye dinlediğimiz o uzun kış gecelerinde şöyle bir tabiat anlatırdı. Kendisi duymuş muydu görmüş müydü bilmiyorum.? Gördüğünü sanırım. Çünkü dimdik ayakta duran bir asır-

lık çınardı. Ne afetler ne tufanlar ne kıtlık kıranlar görmüştü. O konuşunca bizler suspus kesilirdik:

Ekinlerin harman edildiği bir yaz gününde şiddetli bir fırtına çıkmış ardından dolu yağmış. İnsanlar saklanacağı fırsatı zar zor bulmuş. Yollarda donan yolcular bile olmuş. Kerpiçten, hampara taştan yığma köy evleri, yağmurun, dolunun fırtınanın şiddetine dayanmayıp yıkılan yıkılana. Tarlada kalan ekinler telef olduğu yetmezmiş gibi harman yerindeki ekinler de darmadağın olmuş. Sürüdeki koyunlar yollarda ölmüş. Afetin getirdiği tüm zararların en büyüğü en tehlikelisi yaşanmış.

Harmanda döveni çeken öküz afetin şiddetine dayanmayıp düşmüş. Bir müddet sonra tufan geçmiş. Gün yine eski sıcaklığına gelmiş. Harmanda öküzünü kaldıramayan adam, öküzü kesmiş, döveni de gölge yapıp öküzü güzelce soymuş. Yemek yapıp komşularını ziyafete buyur etmişler.”

Hem eski tufanlar, felaketlerin olmaması dileğimiz. Olsa bile artık eskisi gibi insanlara o kadar zarar vermeyeceği kanısındayım. Köy evleri artık eskisi gibi güçsüz, dayanaksız eğreti yapılar değildir. Dayanaklık uğruna sağlığınıza yararlı olan toprak ve ahşap, taştan evler yok oldu. Bu evlerin yerine köylerde çok katlı beton örme evler bir hayli rağbet görmekte. Kimse sağlığını düşünmüyor. Herkes betondan örme bir evim olsun diyor.

Bölüm notları:

Log: Kürtçe şeklinde yuvarlak taş,

Darlog: Loğun takılıp döndürülmesini sağlayan tahtadan kollar.

İĞNEYLE KAZILAN KUYULAR

Kuyu daha ziyade evlerde bulunan, genelde içme suyu temini için, su katmanına ulaşmak amacıyla yer kazılarak açılan derin çukurlardır. Kuyular günümüzde olduğu gibi, geçmişte de amaçları dışındaki işler için kullanılmıştır. Hikayelerde, efsanelerde kuyular hep olaylarla bütünlük içindedir. Suçluları cezalandırmak, kin ve haset, tahammülsüzlük, kimi insanlardan kurtulmak için kuyular hep konuşulur.

Gözümüzü dünyaya açıp ayaklanıp sağa sola koştuğumuzda "Aman dikkat ha! O çocuk kuyuya düşer." bağrıışları yayılırdı etrafa. Urfa'nın her avlulu evinde, her bağ evinde ve her bahçesinde bir kuyu bulunurdu. Kuyu olan yerde yaşam var demektir. Çevrede yaşayan insanlar içme ve kullanma su ihtiyaçlarını bu kuyulardan çekerek giderirlerdi. Nice hayvan sürüleri bu kuyuların başında sulanırdı. Köy yerinde olan kuyuların üstünde çikrik ve makara bulunurdu. Kürtler çikriğe "Armaz, "Araplar "Mahale" ismini verirlerdi. Bu makaradan geçirilen kendirle su dolu kova yukarı çekilirdi. Kuyudan kulaçla su çekmenin zorluğu anlatılır gibi değil... Kuyunun başında bekleyen kişi kovayı tutar, suyu kaplara boşaltırdı. Kimi zaman da bu su; hayvan-

ları “suvarmak” için çekilir, kuyunun önündeki taş yalaklara dökülürdü.

Kuyulara salınan kendirler “top” olarak ifade edilirdi. Her top yirmi metre kabul edilir. Kuyuya kendirle sarkıtılan kova (koka) ile su çekilirdi. Önceleri bu kovalar koyun veya keçi derisinden yapılırdı. Daha sonraları *alb* veya *ul-be** denilen tahta bakraçlar kullanıldıysa da daha çok teneke ve vasıta tekerleklerinin soyulmuş kısımlarından yapılan lastik kovalar kullanıldı. Kovaların ağız kısmına takılan ve çekmek için kendirin bağlandığı çapraz kısma “salıp”, “siliv” denirdi. Şehir merkezinde kovacılık başlı başına bir meslekti, bu mesleği icra edenlere “kokacı” ismi verilirdi. Evlerdeki kuyuların üzerinde suyu çekmek için dolap, makara veya çıkırık kullanılırdı. Kuyuculukta başlı başına bir meslekti. Kuyu kazma işini yapan kişilere de kuyucu ismi verilirdi. Büyük bir zahmetle bu kuyular kazılırdı. Su çıkınca sevinçlerine diyecek yoktu. Çok zor ve meşakatkatli bir iş olduğu için “iğne ile kuyu kazma” deyimini bu işin zorluğunu anlatmaktadır.

Şehirdeki evlerde; kuyuların üstünde dolap dediğimiz, kuyuya salınan, kendirin bir iki kat sarılabileceği şekilde her iki tarafında çapraz çakılı dört tahta parçası bulunur. Bu işlenmiş tahta parçaları dolabı tutup çevirmede işe yarardı. Kavurucu yaz günlerinde şehir sularının yetersiz olduğu zamanlarda, hangi evde kuyu varsa, su taşımak için, tenekeler, bakraçlar, kovalar sıra sıra dizilirdi bu evlerin önünde.

Gezip, gördüğüm yerlerde hep dikkatimi çeken bu kuyuların geçmişini araştırmak, onlar hakkında bilgi edinmek istedim. Ne zaman, nasıl! akıl edilip kazılmış? Dini kitaplardaki yeri nedir? İnsan yaşantısının bir parçası olan kuyuların, tarihteki önemini öğrenmek üzere evlerimizde açılmış olan kuyulardan başladım. Su şebekesinin gelişme-

diği yıllarda kuyulara büyük önem verilmiş. Bir kaya zeminin bulunduğu yerde içi taşla örülmeye gerek duyulmadan kazılan kuyular olduğu gibi, toprağa kazılan kuyuların iç kısımlarının taşlarla örülmesi ayrı bir marifet, hüner, ustalık ister.

Yusuf'un efsanesinde Yusuf kardeşleri tarafından kuyuya atılmış. Yine Melikşah ile Güllühan adlı halk hikayesinde, annesinin öldürülmesini emreden Melikşah, ona acıyan cellat tarafından bir kuyuya bırakılmış. Kuyulara atılarak ölüme terk edilen çoğu kimseleri, kervancılar su için uğradıkları kuyudan insan sesi duyduklarında, kurtarma çabası içine girmişler. Kuyudan çıkan kız ise cariye; erkek ise, köle olur hep. Kimi zaman bir padişahın kızı ya da oğlu hikayenin seyrini değiştirir. Ya saraya gelin olur ya da damat.

Asuman ile Zeycan'ın hikayesinde ise; sihirbaz bir kadının kuyuya düşmesine neden olduğu Asuman'ı, bir dervişin elini uzatıp kurtarmasında olduğu gibi; bazı masallarda da kuyunun dibindeki bir kapıdan geçen kahramanın yeni serüvenlere atıldığını görürüz.

Şehir içinde bulunan kuyuların tamamı su ihtiyaçlarını gidermek içindir. Ancak öyle bazı kuyular vardır ki; insanların inançlarından dolayı bazı hastalıkların tedavisine iyi geldiğine inanılmakta. Bu kuyulardan biri Lalik'in (dilsiz) kuyusu olarak bilinen, Kazancı Pazarı'nda Farız'ın yokuşundaki sokakta ikamet eden, Hacı Ali Ağa oğlu Kadir Ağa'nın evindeki kuyudur. Bu kuyu isminden de anlaşılacağı gibi, kekeme (lalik) çocuklar, bu sudan içtiğinde dillerinin açılacağına, düzgün konuşacaklarına inanılır.

Urfa'nın Kalaboynu mahallesinde bulunan, halk arasında "Cin kuyusu" olarak adlandırılan kuyu bugün kapalı. Bir zamanlar suyu bol olan kuyu, bu gün kupkuru ve kederine terk edilmiş durumda. Gece kuyudan su çekmenin

tehlikeli ve günah olduğu, su çekildiği takdirde kuyudan cinlerin çıktığına inanılır. Bu nedenle geceleri bu kuyudan su çıkacağına kimse cesaret edemezdi. Kimsenin bilmediği bir tarihten beri ismi Cin kuyusu olarak söylenilmekte. Halkımız arasında, kuyulara cinlerin, perilerin geceleri inip çıktığına inanılır. Bunun için gece kuyudan su çekilmesinin tehlikeli ve uğursuzluk getirdiği inancı hala yaygındır.

Urfa'nın Siverekli mahallesi Tosun sokakta bulunan evdeki kuyunun öyküsünü duyunca oraya gittim. Kanlı kuyu olarak adlandırılan bu kuyunun diğer kuyulardan farklı yanı; ateş düşürücü ilaçların bulunmadığı bir zamanda; hasta, ateşi olan çocukların üzerine bu kuyudan çekilen suyun dökülmesi halinde çocukların ateşlerinin düştüğüne, hastalıklarının tedavi olduğuna inanılırdı. Ateş düşürücü ilaçlar çoğalınca, şehir su şebekesi de yaygınlaşınca kuyu kullanılmaz olmuş.

Kuyu kullanılmayınca üzeri kapatılıp bir oda inşa edilmiş. Ev sahibinin bu kuyuda büyük babasının kırmızı balık gördüğünü ifade etmesi üzerine öyküsünü dinledik. Kuyunun öyküsü tam bir efsane... Kuyunun kazılışının çok eskilere dayandığı, öyküsüne gelince olayı yaşayan ev sahibinin kırk yaşlarındaki torununun dinliyoruz: "Dedem bir gün eve gelince evde bir yabancı kadının kuyudan çektiği su ile yıkandığını görür. Dedem üzerine atılıp yakalamak ister. Ancak kadın kendini kuyuya atar. Bir müddet sonra kuyudan acayip sesler gelir ve durgun olan kuyu suyunun birden karışıp köpürdüğünü, kovayı bırakıp kuyudan su çektiğinde ise kovada kırmızı bir su olduğunu görür. Kuyuya atlayan kadının "peri" olduğu, insanlara görüldüğü için, diğer periler tarafından kabullenilmediği ve öldürüldüğüne inanılır."

Kuyular, tarihi geçmişleri ile insana hayat veren nehir-

lerden uzak yerlerde, suya ulaşmak için kazılmış. Tevrat'ta kuyunun ismine rastlayınca "ilk kuyu" şeklini insanların örnek aldıklarını tahmin ediyoruz. "Bunun için kuyuya Berer-lahay-roj denildi. İşte Kadeş ile Bered arasındadır. (Beni gören hay olanın kuyusu...). (16/14)Tevrat'ın sayfalarını çevirirken ve orada bir mezbah yaptı ve Rabbin ismini çağırdı ve orada çadırını kurdu ve İshak'ın köleleri orada bir kuyu kazdılar." (26/25)

Kuyuların varlığının Tevrat'la ilişkisini öğrendikten sonra, İbrahim ve oğlu İsmail'in acılara gark eden su arayışların öyküsünü öğreniyoruz: "Sara, Sefa-Merva denilen yerde susuzluktan helak olacak çocuğu İsmail için bir avuç su bulmaya uğraşır. Ancak dönüp İsmail'in yanına geldiğinde İsmail'in ayaklarının altından su kaynadığını görür. Suyun etrafını toprak ve taşlarla kapatarak 'Zem, zem' diye suyu toplamak ister. İşte bu gün kutsal su olarak kabul edilen su da, bu Zemzem'in oluşturduğu kuyu ve bu kuyudan çıkan sudur."

İlimizin coğrafi sınırları içinde tarihe mal olmuş kuyulara gelince; öteden beri halkımızın arasında şifalı suyu ile tanınan, bilinen Eyyub'un kuyusudur. Bu kuyu Eyyub'un çile çektiği tahmin edilen mağaranın ön tarafında bulunmaktadır. Halen de insanlar, Eyyub'un yakalanmış olduğu, yara, bereden, çıbanlardan, cüzzam hastalığından, bu kuyu suyundan dökerek kurtulduğuna inanırlar. Onun içindir ki herkes bu sudan içmek ister ve yıkanmak için de kaplara doldurup evlerine götürürler.

Eyyub'un kuyusu Urfa'nın güneyinde, şehir surlarının bir kilometre uzağında bulunur. Bu kuyunun Hz. Eyyup'le iç içe olan öyküsünü belgelerden öğreniyoruz. Çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan, kamil ve doğru olan, Allah'tan korkan, kötülük yapmaktan korkan Uts (Ur) ismiyle anılan diyarda Eyyup; varlıklı kızları, gelinleri, çobanları, cariyeler-

leri olan, yanında pek çok insanın hizmet gördüğü, yardım sever iyilik yapan bir insandır. Melekler; “yeryüzünde Eyyub’den daha hayırlısı yoktur. O imanlıdır. İbadetini yapar, hayır işlerinde bulunur, yoksulu gözetir demektedirler.” Onun için Allah, onun rızkını çoğaltmış, ona hesabı bilinmeyecek kadar mal, hayvan, bolluk, zenginlik vermiştir. Bunu bilen ve bunlardan haberdar olan şeytan, Hz.Eyyub’un kalbine vesvese verip onu yolundan saptırmak ister. Servetinin çok olduğunu artık ibadet yapması gerekmediğini söyler Hz. Eyyub bunları duymazlıktan gelir. Bilmediği yoldan şaşmaz, ibadetine devam eder. Allah’a şükretmeyi, hizmetçilerine daha şefkatli davranmayı, yoksulları doyurmayı, köleleri azat etmeyi sürdürür.

Eyyub’den ümidi kesilen şeytan, yeni şeytanlıklar düşünerek Allah’a yönelir. Eyyub’un bedava ibadet yapmadığını, verdiği servete karşılık ona ibadet ettiğini, Eyyub’un malını elinden alırsa ibadet etmeyeceğini söyleyip, Allah’la onun arasına girerek onu imtihan etmesini ister. Allah’ın görevlendirdiği şeytan, Eyyub’un tüm mallarını, evlatlarını, kölelerini, cariyelerini elinden alarak yolundan saptırmak ister. Bunu da başaramayan şeytan, bu kez Allah’a yalvararak Eyyub’u canı ile onu imtihan etmesini ister. Allah ü Teala Hz. Eyyub’un sabır ve şükürde de mükemmelliğini göstermek için bu kez onun bedenini yara berelerle doldurur (Kimileri Hz. Eyyub’un cüzam veya buna benzer bir hastalığa yakalandığını, kimileri vücuduna kurtların düştüğünü söyler.). Tüm bu azaba karşı Eyyub’un imanı kesinlikle zayıflamadı, sabır ve tahammülün temsili olarak, o gün bu gündür anılır.

Tüm; sınavlardan sonra, Cebrail’in Allah’tan getirdiği vahi ile “ayağınla yere vur, kaynak sular fışkıracak, onu iç ve yıkan, sıhhatine kavuşursun, gücün kuvvetin geri gelir.” diyen ayeti kerimeden sonra, Eyyub mağaradan bitkin bir

şekilde sürünerek çıkar ve kayaya topuğunu vurduğunda berrak bir su çıkar. Yerden fıskıran su ile yıkanan Eyyub'un tüm yaraları kaybolur. Ayrıca bu sudan içerek içindeki yaralardan da kurtulur. Hastalığı sırasında bir ekmeğe muhtaç olan Eyyub, hastalıktan kurtulduktan sonra Allah onun malının iki katını çocuklarını ve akrabalarını, adamlarını tekrar geri verir.

Bu kuyu Urfa'nın şehri çevreleyen güney tarafında kısmen yıkılmış, kısmen yapılan evlerin binaların içinde kalmış surunun dışında, bu gün Eyüp peygamber adıyla anılan yeredir. "Eyyub'un Kuyusu" ya da "Bir Eyyub, Bîra Eyyub" olarak bilinen bu mekan insanlar tarafından şifa bulmak için ziyaret edilmekte, ondan kovalarla su alınmaktadır. Şifa verici özelliğiyle Balıklı Göl'den daha önemlidir. Yıllar öncesinden bu güne kadar duran Hıristiyan hekim şehitler; Aziz Kosmas ve Aziz Damianus'un mezarları bu kuyunun yanında bulunduğu, ayrıca bir hastane ve misafirhanenin de varlığından söz edilmektedir. Daha sonra buranın doktorların mezarlığı olarak kullanıldığı, Urfa'dan bazı saygın kişilerinin buraya gömüldüğünü gördük. Ancak bu gelenek kalktığı gibi bu hazireye artık özel izinlere tabi defin işlemleri yapıldığı, son dönemlerde ise bu tamamen yasaklanmıştır.

M.S 460 yıllarında piskopos Nona; Eyyub Peygamber kuyusunun suyunun cüzamlı hastalara iyi geldiğini, hastaları iyileştirdiğini görünce; hastaları bu kuyudan çekilen su ile yıkatarak tedavi ettirmiş. Bu kuyunun üst tarafında doğuya bakan dağ yamacında eskiden Piskopos Nona'nin Cüzamlılar Hastanesi olduğu söylenen, yapıdan geriye kalan temel taşları üzerinde çocukluk yıllarımızda arkadaşlarla oyunlar oynardık. Bir gecekondu mıntıkası olması nedeniyle buraya yerleşen ailelerin bu taşları söküp evlerinde kullandıklarına tanık oldum.

1145 yılında Edeessa'yı fethetmiş olan İmadeddin Zengi, damla hastalığını iyileştirmek için inancı gereği Eyyub'un kuyusunun sularıyla yıkanmış. Kuyu suyunun sağlığa olan faydası saymakla bitmez. 13. yüzyılda şehir kuraklık tehlikesiyle karşılaştığında her mezhepten Hıristiyanlar bu kuyunun arkasındaki açık alanda toplanır, günler boyunca yağmur yağması için tanrıya dua eder, yalvarırlardı. Benim yetiştiğim dönemde de geniş kitlelerin katılımıyla bu alana yağmur duasına bu kez Müslümanlar çıkar; yakarış ve figanları göz yaşlarına dönüşürdü. Bu yağmur duasına çocukluk yıllarımda birkaç kez tanık oldum.

Kuyunun bulunduğu ve kazıldığı yer tamamıyla kayadır. Ağzında da bilezik gibi oyulmuş bir kaya mevcut. Kuyunun her iki yanında dikine indirilmiş uzunca iki taş ve bu taşların üstüne atılmış bir lento taş bulunur. Bu taşların kullanılmasındaki amaç, kuyudan su çekmek için "çıkırık" ya da "armaz" dediğimiz aletin bağlanması içindir. Çocukluk yıllarımızda piknik için gelip başında su içtiğimiz bu kuyudan; o çevrede yaşayanlar; kimisi kulaç, kimisi at, kimisi eşekle su çeker, kimisi sakalarla kimisi kocaman kaplarla başında evlerine su taşırlardı. Yaz mevsiminin en kurak geçtiği dönemlerde bile bu kuyunun suyu kurumazdı.

Bu kuyu suyunun kutsallığına inanan İmadeddin Zengi'nin Süryani Kilisesi Reis'i Basil Bar Şumana'ya anlattıklarına çeşitli yerlerde rastlıyoruz. Urfa'yı ziyarete gelenlerden birisi Hz. İsa'nın Urfa'ya göndermiş olduğu mendili kiliseden çalar ve cebine koyar. Kosmas manastırında geceleleyen ziyaretçinin cebindeki mendil, karanlıkta ışık ve nur saçmaya başlar. Yanmaktan korkan hırsızın, mendili Eyyub peygamberin kuyusuna attığı ve kuyudan bir ışık huzmesinin etrafı aydınlattığı rivayet edilir. Hz. İsa'nın yüzünün resminin görüldüğü mendil kuyudan çıkartılır, yerine iade edilir. Zengi de kendisinde bulunan "damla" hastalığını

iyileştirmek için Eyyub' un kuyusunun suyu ile yıkanır. 12. yüzyılda bu kuyu "fil hastalığına tutulmuş insanların kuyusu" diye anılmış. Yüzyıllardır insanların bu sudan içerek şifa arayışında olmaları ne kadar çaresizliğe düştüğümüzün ifadesi olsa gerek.

Edessa kralı V. Abgar (Büyük Abgar) Hz. İsa'ya inanan ilk Hıristiyanlardan biridir. Bütün Hıristiyanlık alemince bilinen efsane Urfa krallığını dünyaya tanıtmıştır. Efsaneye göre; Abgar Hz. İsa'ya mektup yazarak Hıristiyanlığı tüm şehri ile birlikte kabul ettiğini bildirmiş ve Hz. İsa'yı dinini yayması için Urfa'ya, yani o zaman ki adıyla Edessa'ya, davet etmiştir. Abgar'ın hasta olduğu ve İsa'nın hastaları iyileştirdiğini bildiğinden ondan ayrıca şifa talebinde bulunmuş. Bu davet üzerine Hz. İsa yüzünü sildiği mendile çıkan mucizevi resmini havarilerinden Addai ile birlikte Abgar'a göndermiş. Bu mendilin hastalıklara iyi geldiği gibi, yıllarca Eddessa'yı düşman saldırılarından da koruduğuna inanılmış." Değişik şekillerde öyküsü anlatılan mendilin; Eyyub'un kuyusuna değil de, bir zamanlar Kızıl kilise olarak anılan (esas adı Aziz Stefanos Kilisesi olan) Ulu Cami'nin iç mekanında bulunan bir kuyuya atıldığı söyleniyor.

1972 yıllarında Urfa'ya gelen bir turist kafilesinin Ulu Cami'nin etrafını gezerken merak edip onları izlemiştim. Bir Türk olan rehber, İngilizce olarak okuduğu kitaptan; Ulu Cami'nin güneydoğu köşesindeki duvarın altında bir kuyu olduğunu ve mendilin buraya atıldığını bir grup arkadaşaya ayrıca tercüme etmişti. Hz. İsa'nın mendilinden dolayı, Urfa Hıristiyanlarca "kutsanmış şehir" anlamına gelen "Blessed City" diye adlandırılmıştır. Kuyuya atılan bu mendilin daha sonra Urfa'yı kuşatan Bizans Ordusu Komutanı Ioannes Kurkuas tarafından İstanbul'a götürüldüğü, Fatih'in İstanbul'u kuşatması sırasında mendilin manevi

gücünden faydalanmak, onları koruma adına, şehrin surların üzerine çıkarıldığı rivayet edilmektedir. Bu konuyla ilgili açıklanması gereken bir konu da; İtalya Torino Müzesinde “Torino kefeni” olarak bilinen ve özel ışınlar altında incelendiğinde Hz. İsa’nın portresi görülen bez parçasının Urfa Kralı’na gönderilen mendil olduğu söylenmektedir.

Hız. Şuayp şehri kalıntıları

Artık kuyuları araştırmak, onları arayıp bulmak, onların öyküsünü dinlemek, kitaplardan okumak bana zevk veriyordu. Bu kez Harran’daki Yakup’un kuyusuna yolum düştü. Hz. İshak’ın oğlu, Hz. İbrahim’in torunu olan Yakup, kardeşi tarafından öldürülmek istenince, Yakup, dayısı Laban’ın yaşadığı Harran’a gelir. Surların dışında bulunan bu kuyudan su içmek için uğradığı, kuyunun başında çobanlarla konuşurken, dayısının kızı Rahel’in yorgun ve yaşlı olan babasının yerine koyun sürüsünü suarmak için oraya geldiğini görür. Yakup, dayısı kızı Rahel’i tanır, ona yar-

dımda bulunur. Kuyunun ağzındaki taşı kaldırır, koyunlar için kuyudan su çeker, koyunları suvarır. Dayısı kızını kuyu başında öperek sevgi gösterisinde bulunur. Yakup Rahel'le evlenebilme uğruna, Laban'ın yanında yedi yıl hizmet eder. Yedi yıl sonunda dayısı, Rahel'in yerine büyük kızı olan Lea'yı vermeyi düşünür. Bunun farkına varan Yakup, dayısının; "büyük kız dururken küçüğü verilmez." gerekçesini haklı bularak bir yedi yıl daha çalışarak Rahel'i almayı hak eder. (O zamanlar iki kız kardeşle evlenme yaşı yoktu).

Yakup'un kuyusu olarak anılan bu kuyunun üstündeki ve etrafındaki taşların tılsımlı olduğuna inanılırdı. Çocuğu olmayan, süttten kesilen kadınlar, bu taştan bir parça taşıdığı zaman dileğine kavuşurdu. Bununla ilgili halk arasında yaygın öyküler anlatılır. Bu bölgeye ticarete gelen birisinden bir kadın Yakup'un kuyusundan bir taş parçasını getirmesini ister.

Ticareti bittikten sonra şehrine dönen adamın kapısına taş isteyen kadın gelir. Adam kadını görünce taşı hatırlar. Taşı getirmediğini söyleyemez. Orada bulduğu bir parça taşı bir beze sarıp kadına verir. Kadın bir yıl sonra, bir kız çocuğu dünyaya getirir. Taşı veren adam kendi kendine: "Gerçekten oradan getirmiş olsaydım belki kadının bir erkek çocuğu olurdu." demiş.

Musa'nın kuyusuna gelince; bu kuyu Soğmatar olarak bilinen Urfa'nın 60 km. uzağında bulunan, Tektek dağlarının doğusunda kıraç, kayalık tepelerin içinde bulunan bir yerdir. Sabiilik, Paganizm, gezegenlerin ay ve güneşin kutsal sayıldığı, Yahudilik, Hıristiyanlık gibi dinlerin yaşatıldığı bir merkezdi. Bu çevrede kapatılan kuyularla birlikte 80 kuyunun olduğu, orada yaşayan insanlar tarafından belirtilmektedir. Bu kuyuların tamamının kuruduğu ve köylüler tarafından kapatıldığı, bunlardan hiç kurumayanın,

fazlaca derin olmayan ve bol suyu olan Musa'nın Kuyusu olduğunu gördüm.

Saatlerce uzaklıktaki köylüler sürüler halinde hayvanlarını buraya getirir, suvarır ve tekrar götürürlerdi. Efsaneye göre, Hz. Musa Mısır'da bir insanın ölümüne neden olduğu için, Mısır'ı terk eder ve bu bölgeye gelir. Bölgeye gelen Musa, nasıl olsa insanlar su almak ve hayvanlarını suvarmak için buraya gelir, onlarla tanışır ve konuşurum; diyerek kuyunun başında bir müddet bekler.

Hz. Şuayp şehri kalıntıları

Şuayp peygamberin o çevrede yaşadığı, Şuayp'ın oğulları olmadığı, yedi kızı olduğu rivayetler arasındadır. Kızları, koyunları suvarmak için kuyunun başına gelirler. Ancak oradaki çobanlar kızların su çekmesini, koyunlarını suvarmasını kabul etmezler. Bunu gören Musa onlara müdahale eder ve kuyulardan su çekerek Şuayp'ın koyun sürüsünün helak olmasını önler. Şuayp peygamberle tanışır ve ona uzun yıllar hizmet eder. Bu hizmetlerin karşılığı olarak da

onun bir kızı ile evlenir. Hz. Musa'nın ünlü atasını Şuayp peygamberin verdiği söylenir.

Kuran-i Kerim'de bu konu şöyle geçmekte. Hz. Musa (a.s), Medyen'de yıllarca kalmıştı. O, Firavun ve Mısır halkının zulmünden yüce Allah'a iltica edip Medyen'e yöneldi. Medyen suyu başında hayvan sulama sırasına girememiş iki kızın hayvanlarını sulayverdi. Babaları o zaman ihtiyaçlanmış olan bu iki kızdan biriyle evlenip burada sekiz yıldan az olmayan uzun bir süre kaldı (el-Kasas, 28/22-30). Bu kızların babasının Hz. Şuayb olduğu kanaati vardır.

Bu kuyudan Hz. Musa'nın su çektiği için bugüne kadar kurumadığına inanılır. Hz. Musa'nın bu kuyunun başında Şuayp'ın kızları ile tanışmış olmasından dolayı bu kuyu kutsal kabul edilir. O günden bu güne bu bölgede yaşayan genç kızlar ve erkekler; tanışmak, konuşmak için kuyuların başını seçer. Bir bakışın, bir gülümsemenin yoksul da olsa, fakara da olsa mutlu bir yuvaya dönüşmesine kuyu başlarının vesile olduğu inancı, örf ve adetler arasında hala var.

Musa'nın öyküsüne özenip kaç aşık sözleşti. Nice çoban, sürüsünü bırakıp bir berivanın elinden tutup; "kurtuluş dağlardadır". deyip verdi kendini ölüme sevdası uğruna... Nice delikanlılar sürmeli gözlere türküler dizdi, ayrılık hasreti bir kurt gibi kemirdi içlerini. Biri gül dalı oldu, öbürü bülbül olup konuşup durdu. Dalgalı saçları örten tül-bentin bir yana düşmesiyle kulaklarda usta ellerden çıkmış küpeler, Mezopotamya'nın kadim dövmeleri, çenesinde bir hilal, alnında yarım bir güneş, şakağında çember biçiminde sıralanmış gezegenler ve ortasında Sin, Şamaş'ı temsil eden inancının simgesi katılırdı güzelliğine. İnanç bu, gönül bu dinlemez Sabii'sini, Keldani'sini, Nasturi'sini, Süryani'sini...

Cahil insanlarımızın bir kısmı eski kuyuların İslamiyet'ten önce kazıldığını, böyle kuyuların müslümanların işi

olmadığı savından hareketle “gavur kuyusu,” ya da gavurlar kazımış derlerdi. Hatta kralın kızını isteyen birisine kralın şart olarak iğne ile kuyu kazarak su çıkarmasını istediği. Ferhat’ın dağı delmesi gibi iğneyle kuyu kazmaya başlayan sevdalının perilerin yardımıyla da su çıkarttığı, ancak onların mutluluğunu istemeyenlerin daha aşık kuyuda iken, başına bir taş atarak onun ölümüne neden olduğu anlatılır. İhanetin her dönemde varlığını sürdürmesi ne acı.

Güneşin batmasıyla nasıl karanlık yaşamın her alanına nüfuz ediyorsa, göz gözü görmüyorsa, nasıl ki ayın on dördü vurunca tüm şavkıyla yürekleri aydınlatıyorsa işte bu kuyulardan çıkan su; bir nur, azizlerin sesi yaşamın kaynağı hayatın kendisi olup insanlara hayatta kalmak için umut oluyor. Yıllar yılı hep suya hasret insanlar toprağı eşeleyerek, taşları delerek, kayaları oyarak metrelerce yeri kazıp yerin derinliklerinden su ile buluşmuşlar. Hepsi hayatta kalmak için.

Hız. Şuayp şehri kalıntıları

Tanıdığım, öteden beri büyüdüğüm mahallede oturan ve kuyuculuk yapan İsmail Uyanık isminde yaşlı bir adam vardı. Kazdığı kuyuların sayısını bile hatırlamıyordu. Kuyuların çökmesinden, kuyudan yılan çıkmasına kadar hayli öykü dinledim kendisinden. Ama en önemlisi 20 metre kazdığı kuyuda suya tam yaklaşmışken yolunu bir kayanın kesmesi ile onun yaşamının alt üst olmasıdır. Çaresiz, günün şartları gereğince onu barutla kırmak ister. Bir oyuk açıp barutu doldurur. Fitili ateşleyip yukarı çıkacağı sırada onu çeken kendirin makaraya dolanması sonucu saniyelik gecikmeyle, barut tutuşur. Kayadan kopan bir taş ona doğru fırlar. Kafasına değmemesi için kafasını elleri arasına alan Kuyucu İsmail'in sol eline taşın isabet etmesi sonucu elin yarısını kaybeder. Vücudunda da başka birkaç yara açılır; ancak bu yaralar çabuk iyileşir. Oysa ömür boyu taşıyacağı sol elinden geriye bir parmağından başka bir şeyi kalmaması yine de onu umutsuzluğa düşürmez. Kuyucu İsmail, hala elinde kazma, kürek, kuyu diplerinde su bulmaya devam ediyor.

Bölüm Notları:

*Elb, ulbe: Tahtadan yapılmış genişçe kova.

Kaynaklar:

- Tevrat - Eyub bab 1
- Tevrat - Tekvin bab 29
- Muazzez İlmiye Çığ, İbrahim Peygamber
- Judah Benzion Segal, Edessa (Urfa) Kutsal Şehir
- Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir.
- Selahattin Rastgeldi, Urfa Tarihi, Şurkav Yay.
- Cihat Kürkçüoğlu, Şanlıurfa Su Mimarisi, Kültür Bakanlığı Yayınları.

MEYDANLARIN DİNMEYEN SESLERİ

Meydanlar bilirim tarihi yaşatan... Meydanlar bilirim nice tatlı acı anıları bağrında toplayan. Meydan bu, kendine göre seyre dalar; kucagını dolduran köylüsü, kentlisi. Pazarlıklarına şahit olur, alışverişlerini görür, kendi terazisinde tartar, metresinde ölçer biçer dürüstlüklerini, hak hukuka saygılarını izler. İnsanları sadece dış görünüşleri ile değil, yürekleri ile okur, vurur kendi mihenk taşına. Ayak bastıkları her taşta, nakış nakış işlenmiş izlerini, yankılanan seslerini, meydanlardır o günden bu güne kadar bize ulaştıran.

Meydanlar ki bir zamanlar şehrin soluk aldığı yerlerdi. Yaşamdı, candı. Bir duvarın köşesinde, bir avlunun kenarında, kimi zaman sessiz sedasız, kimi zaman canlı duran kasteller; meydana ayrı bir canlılık, bir renk, bir ahenk kattı, sıcak yaz günlerinde gelip geçenlere. Meydanlardır; sokakların bulunduğu, dostlukların, gönüllerin göz göze geldiği suskun gülüşlerin yanaklara yansımalarıdır meydanlar.

Sabahın erken saatlerinde, alaca karanlık henüz yeni çözülmüşken, gri bir aydınlık ve çingirak sesleri tatlı tatlı yayılırdı. Kıvrıla kıvrıla giden yüksek bedenli evler arasındaki taş döşeli sokaklardan meydanlara doğru varırken güneş gülen yüzünü gösterirdi, Develerin, atların, eşeklerin

sırtlarındaki yükler birer birer indirilirdi. Bir gayret sessiz bir coşku içinde meydanlar o sahiplik ederdi. Bekleyişler sürer, umut dolu, alışveriş sonrası yaşanacak mutluluk, hemen kendini gösterirdi pırıltılı gözlerde.

Uyanan şehirli, kendine en yakın meydana azimle yürür, yaşamı soluyarak umut dolu adımlarla, karanlığın söküldüğü esmerimsi gölgelerin düştüğü sokaklarda. Selamlaşma, ardından merhabayla başlar günün güzelliği. Eller tokalaşır, sabır, kanaat yansır her yana... Nice dostluklara öncülük ederdi, meydanlarda yaşananlar.

Bu insanların, ovalardan, köylerden, bahçelerden, beraberlerinde getirdikleri, yorgunlukları, görünmeyen dramları bir ayna aydınlığına düşerdi meydanlara. Bir lokma ekmek için her gün, yeni bir pazar kurulur, başka bir meydana. Meydanlar değişse de onlar hep aynı insanlar. Sıkı sıkıya kendirlerle bağlanmış yükler açılır. Birilerinin yardımıyla yıkılır, eşyalar dizilir, pazarlıklar, alışverişler sürer gider, el ele yürek yüreğe...

Yüklere asılı duran tavuklar, özene bezene korunmuş yumurtalar, buram buram kokan yoğurt sıtılları, peynir ulbeleri, nefis kaymak tabakları... Tuluklar dolusu, mis gibi kokan koyun yağı... Kimisi sebze, kimisi buğday, mevsimine göre köyden getirilen eşyalar, yiyecekler satılır. Kimi getirdiği bir kilimi, kimisi kara çadırını pazara koymuştur. Kes (kesmuk), tezek, saman yığın yığın. Kendirlerle bağlı deve yükü sus (biyanotu, mayan kökü) otu çözülecek yeri bekler.

Sümerlerden bu yana "sus" olarak telaffuz edilen bu bitkinin kokusuna hasret kaldık. Dahası bu bitkinin ekmek pişirmede, fırınlarda yakacak olarak kullanılması ekmeye ayrı bir lezzet katardı. Üstelik hem çevre kirliliği yapmaz hem de külü yok denecek kadar azdır.

Yaşam bu ya; evlilik çağındaki oğluna başlık parası, gelinlik çağındaki kızın çeyizine katılacak eşya için para gerekte. Yün, yapağı, saman, herkese, her eve, her iş yerine gerekli olan eşyalar yığılır. İhtiyacı olan kendine lazım olanı alır götürür. Ne yağmur ıslatır ne kar onları yollarından alı koyardı. Çöl sıcağının bunaltıcı sıcağı, buram buram terlemeye aldırış etmezlerdi. Her gün aynı tempoyla devam eder, meydanlardaki bu uğraş, bu alışverişler.

Yıldız meydanı, Okka meydanı, Kara meydan, Topçu meydanı, Bıçakçı meydanı, Haşimiye, Su meydanı, Būdük (Bidik) meydanı, Ellisekiz meydanı, Karpuz meydanı, At meydanı, Arap meydanı, saydıklarımız ve bugün adı sanı yok edilmiş, unutulmuş daha nice nice meydanlar. Bu meydanların bazıları orijinal isimleriyle anılırken, bazılarının isimleri değiştirildiği için çoktan unutulmuş. Hepsinin de isimlerini gördüğü işlevden, yaşananlardan, oturan çevre halkından aldığına tanık oluyoruz.

Köylülerin meydanlardaki alışverişleri bitince, çekerler hayvanlarını en yakın hana, dinlemeye fırsat bulmadan dalarlar çarşılara... Bu kez sıra onlarda. Kazandıkları birkaç kuruş, birkaç lira da olsa, şehrin rengarenk eşyaları sıra sıra, raf raf dizili dükkanları arasında unutulur yorgunluklarını.

Kalaylanacak kap, çapası, küreği, bukağısı derken kaybolurlar daracık büyümlü duran çarşı sokaklarında. Kimisi yeni bir puşu, kimileri entarilik basma, çocukları için inci-boncuk derken; tuz, şeker, iğne iplik, kazandıkları tükenmiştir. Zaman su gibi akıp gitmiş daha onları bekleyen işler var. Hızlı adımlarla bu kez yola çıkma uğraşına başlarlar. Hiçbir şey almaya niyeti olmayanlar bile, eli boş köye dönemezler. Bir dizi sakız, bir avuç şeker, köy dışında onları karşılayacak çocuklarının sevinçlerine renk katmak için almazlık edemezler. Karınlarını doyuracak fırsatları za-

manları olmamıştır. Çoğu köylünün; eşek, at sırtında, at arabası içinde, giderken, fırından aldığı sıcacık ekmeği yerken, keyfine diyecek bir şey yoktur. Hele bir de bu sıcak ekmeğin arasına bir parça helva sıkıştırılmışsa...

Her meydanın ayrı bir isminin oluşu, onların ayrı özelliklerini belirtir. İsim verilmesini gerektiren nedenler mutlaka vardır. Asırlardır bu isimlerle anılmakta ve daha da anılacaklar şüphe-siz. Yeni yeni unutturulmak istenenler de; artık belgelerle tespit edilmiş, halkın gönlüne diline kazılmış. Silmeye sildirmeye güç yetmez ki...

Kentin susuzluğuna çare olsun diye bir zamanlar Aşık köyünden getirilen ve Kaşmer dağı üzerinden geçirilen "Maksem" adı verilen su taksim merkezi vardı. Suyun taksim edildiği bu yere hala "Su meydanı" denilmekte. Arapların çoğunlukta yaşadığı Arap meydanı'nın ismi her ne kadar "Türk meydanı" olarak değiştirilmiş ise de, hala insanların bu ismi resmi evrakların dışında kullanmadıklarına hep rastlarız. Topçu meydanı ise, bir zamanlar topçu askerlerin kışlası burada olduğu için, bu ismi almış.

Ellisekiz meydanı, isminin vahim bir olayla bütünleştirmiş olması bizleri bu gün bile derinden üzmede. Bu gün, Kurtuluş İlköğretim Okulu olarak hizmet gören binanın yerinde bulunan hamam yıkılır. 58 bayanın ölümüne neden olan bu hamamın enkazı kaldırılarak ölenlerin anısına buraya bir "Numune Mektebi" (okul) yapılır.*

Ellisekiz meydanını çok farklı kılan özelliklerden biri de, bu meydanda üç dinin, kutsal sayılan mekanları, havra, kilise ve caminin yıllar yılı bir arada olmasındandır. İnsanlar ayrı din ve milletlere mensup olmalarına rağmen, nasıl da yıllarca bir fark gözetmeden, kardeşçesine bir arada insan olmanın mutluluğunu yaşamışlar, Hz. İbrahim'in soyundan olmanın hazzına vararak.

Bıçakçı meydanı adıyla ünlü meydan; bıçakçılık işiyle uğraşan ve lakapları bıçakçı olan bir aile uzun yıllar buradadır oturduğundan, buraya bıçakçı isminin verildiğini görüyoruz, sararmış kütük defterlerinin yaprakları arasında...**

Tüm bu meydanları tamamlayan parçalardan biri de "soku" idi. Sonbahar rüzgarları düşmeden buğdaylar yıkanır, bu meydanlarda erkekler kadar kadınların ellerinde tokmaklarla, ıslatılan buğdaylar kabuğu soyulana kadar dövülür, kurutulur, soframızda tadına doyamadığımız yemek olur gelirdi. Kazan kazan kaynatılan buğdaylar, kurutulur, dövülür, el değirmenlerinde, kollu bulgur çekme makinelelerinde çekilir, çiğ köftelik, pilavlık, dolmalık yemek olarak ayrışırdı.

Meydanlar; davulların inlediği, zurnaların öttüğü halaylarda insanların sırlıslıkam ter içinde kaldığı, sevgi selinin aktığı yerlerdi. Gelin alayının yayan yürütüldüğü zamanlardı. Bir meydan bulunca, gelin alayı durur bir hoyrat çekilir, maniler söylenirdi; kimi zaman davul zurna eşliğinde halaya durulurdu. Onun içindir ki meydanlarımızın birinin ismi de *Bugük* (*gelin*) isminden Būdük (Bidik) meydanıdır. Bundan da anlaşılıyor ki tüm meydanlar birer düğün halayının yeri idi. Bu meydanlar ki duvarlarında hala hoyratların, ezgilerin tatlı nağmeleri durur.

Yorgun bedenlerin mutlu bir şekilde girift, çıkmaz sokaklı, yüksek bedenli evlere çekildiği gecelerde in cinin cirit attığı veya bir sarhoşun narasıyla inleyen meydanlar, dostlukların pekişmesi kadar, insanların kavga için seçtiği yerlerden birisidir de. "Erkeksen meydana gel." sözü, kavgaya çıkartılan bir çeşit sözlü davetiyeden başka bir şey değildir. Çocukluk yıllarımızda hep yapardık. İşaret parmağımızı ağızımıza götürür biraz tükürüğü parmağımızın ucuna bırakıp aşağıya damlamasını beklerdik; damlayınca da; "Kan ağı meydan bağı.***" deyip bağırırdık.

Evet, meydanlardan bir gölge gibi süzülüp geçen sevgiliye bir köşeden ona gizli gizli bir bakış fırlatmak... Sevgili yar, canan ordadır; tüm saklı güzelliği ile yürür yüreğimde. Sırtında bohçası, hamama giderken, sen hem ona çok yakınsın bir nefes kadar, hem de o kadar uzaksın ki bir meydana açılmayan “*tetirbe*” (çıkılmaz sokak) gibi. Ya *şivanın* kurulduğu günlere ne dersiniz. *Havarlar* yeri göğü inletir.

Meydanları şehrin kalbi kabul edersek, sokakları da şehrin bedenine yayılmış kan dolaşımını sağlayan damarlardır. Dönüp dolaşıp tekrar meydanlarda toplanır. Oradan tüm yolların ufuklara açıldığını bilmeyen yoktur sanırım. Bu meydanlar sadece yaşam kavgasını kucakladığı için değil; tarihin derinliklerine indikçe onların nice başkaldırılarına, talanlara, istilalara sahne olduklarını görür gibiyim. Onlar birer sayfadır tarihten her gün okunan.

Hala insanların seslerinin gür çıktığı, eksiklerin tamamlanması, yanlışların düzeltilmesi için, haksızlığa, zulme karşı direndiği, bir beden, bir dil olduğu yerdir meydanlar. Meydanlar ses olmuş insanlara cevap vermiş ve onları anlatan bir dilleri olmuş. O dil o günden bu güne sürüp gelmektedir. İnsanlar sıkıntılardan kurtulmadığı; baskı, zulüm, adaletsizlik, hak ve hukukun yok sayıldığı; insanlar “özgürlük” adına meydanlara dolduğu müddetçe, meydanlar insanların sesi, dili olmaya devam edecektir. Onca tahribata rağmen, ne zaman oraya yolum düşse, anılarım depreşir; kimi zaman kederlendirir, kimi zaman bütünüyle bana gülümsediğini hissederim.

Bölüm notları

Kes: Kesmuk (Arapça) yakmak için kullanılan samanın irisi

Sıtıl: bakraç, kova..

Ulbe: Yuvarlak, tahtadan yapılmış genişçe kab.

Bidük, büdük, bıdık: Kaşgarlı Mahmut'un lügatında "düğün, şenlik" anlamındadır.

Tetirbe: Çıkamaz sokak

Sus: Kürtlerin geneli ve yöremizde yaşayan Arapların, biyankökü, mayanotuna verdikleri isim.

Şivan: Ölüñün ardından kadınların toplu şekilde yaktıkları ağıtlar

Havar: İmdat, figan, feryat

I- Adil Rastgeldi, Hizmet gazetesi.

Bu konu "Ey hamamcı" başlıklı yazımda etraflıca işlenmiştir.

*A.Cihat Kürkçüoğlu, Su Mimarisi

** Müslüm Akalan, Halkın Sesi gazetesi

*** Kan ağı meydan bağı (= kan akar meydan bakar) halk arasında yaygın bir tekerlemedir.

KASTELLER VE SUYUN HASRETİ

Urfa'nın, kültürel değerleri ve tarihsel varlıkları ile ilgili monografi çalışmalarını sürdürürken, sokak aralarında, meydanlarda, köşe başlarında artık suyu akmayan taş yalıklı kастelleri görmezlikten gelemedim. El emeği, göz nuru ile oya oya işlenmiş taş yapılı çeşmelerin virane, bakımsız ve perişan halleri duyarlı insanlar için büyük bir üzüntüdür.

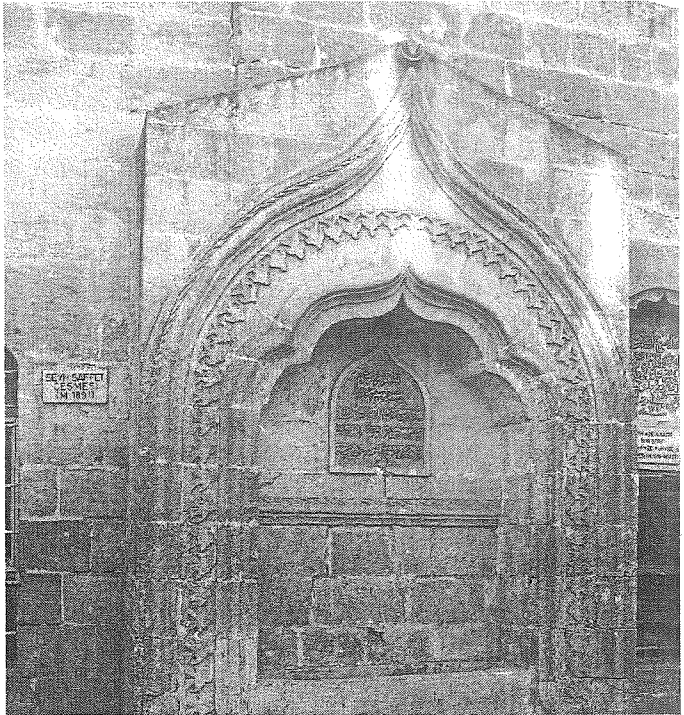
Yazmalıydım. Suyun sanata dönüştüğü, taş yalıklardan su içmenin tadına varmanın farklılığı bilinmeliydi. Hem anılar tazelenecek; hem de yüzyıllar önce, bu sebil ve hayratları yaparak, insanlığa hizmet verme uğruna çabalayanları yad edecek, ruhlarının şad olmasına vesile olacak ve gönül borcu hayır dualar edecektik.

Hanlar, hamamlar, meydanlar, taşkemerli, tonozlu çarşıları görürüz de duvarlarda yüz yıllardır hizmet veren kастellerin tarihsel mimari ve sosyal yaşantıdaki yerini görmezlikten gelmek vefasızlık olurdu. Uygarlıkların her aşamasında ses getiren suyun yaşamdaki yerini unutmak olurdu.

“Kastel” dediğimiz; çeşmeleri, hayratları, su kuyularını başlı başına bir konu olarak ele almak; onları gezip görmek, incelemek suya verilen değer yanında onlara verilen emeğin de değer de bilinmesi idi. Çocukluğumdan

beri dostluğun sevginin, güzelliğın sembolü, gönülleri buluşturan, bir hoş eden kastellerdi.

Kendimi bildim bileli, insanlar en iyisi suyun “hayrat” suyu olduğunu söylerler. İnsanlar inançları doğrultusunda suyu hayır işlemke ve iyilik bulmak için dağıtırlar. Yazın kavurucu sıcağında bir bakarsın çarşının orta yerinde “su sebil” diye bir ses çınlar. Duyan “sebil” edilmiş sudan içmeye koşar. Hem sebil edenin hayır kazanması, hem de sebil suyun içilmesindeki sevabı alma vardır. Bu güzel olay günümüzde hayır dua için nasıl kullanılıyor ise, geçmişte tanrıya kurban sunma ritüeli (ayın)inden de böyle bir fayda bekleniyordu.

Şeyh Saffet Çeşmesi (m. 1891)

Suyun dinsel ve sihirsel nedenlerle kullanıldığı tarihi geçmişimizde vardır. Ele geçen kil tabletlerde fermente edilmiş içecekler için özel bir sözcük kullanılmaktaydı. Kas.-de- a.. Bu kelime bize kastelleri ne kadar da çağrıştırmaktadır. Derin su anlamını veren kastel kelimesi hiç kurumama anlamını da beraberinde getirmektedir. Ancak bu gün bu kuruyan çeşmelerin sessiz hüznelerini, kederlerini, acılarını duyanlardan, yaşayanlardan biriyim.

Bu su değil midir, tufan olup Nuh'un gemisini sürükleyen, onları kötülüklerden kurtaran? Yine bu su değil midir ki İbrahim'in efsanesinden geriye kalan, ateşi küle döndüren ve selamete kavuşturan? Bu su değil mi? Eyyub'un yaralarını iyileştiren, onu eskisinden daha diri ve canlı kılan. Bu su değil midir ki balığın karnında Yunus'u boğmayıp denize rağmen yaşatan? Bu sudur; yağmur; göl, bereket olup yoksulluğu tüketen, güzelliklerin kapısını açan. Dünyayı yeşerten, rengarenk çiçeklerle buluşturan... Bu sudur yaralara şifa, yaşama kaynak, yangınlara düşman... Sudur yıllar yılı Urfa'yla beraber anılan. Yıllar yılı kupkuru bir çölken Fırat'ı göl eden Harran'a akmasıyla yeniden kendinden söz ettiren...

Günümüze kadar gelen efsanelerde olduğu kadar tarihi kaynaklarda da Urfa'da suyun bolluğuna rastlıyoruz. Bu nedenle "suyu bol"ya da "bol su" anlamına gelen "Kallirohe, kanirohe (güneş ve su)", Orhai, Edessa gibi isimler verilmiş. "Medeniyet suyla başlar." diyenler her halde haksız sayılmazlar. Fırat ve Dicle olmasaydı belki bu gün Mezopotamya'daki bu kültür yoğunluğu yaşanmazdı. Dünyanın tüm sulak yerlerinde yapılan kazılarda geçmişin derin izlerinin nedeni yine sudur. Sudur uygarlıkları günümüze tüm izleriyle ulaştıran.

Dünyanın bir çok yerinde olduğu gibi, ilimizin de tarihinde, yaşamında, kültüründe, ekonomisinde suyun ayrı

bir önemi var. Suyun hikmeti ile dilden dile, kulaktan kulağa söylenceler, efsaneler yayılır. Onun için su denince aklımıza kutsallığı, azizliği, umudu, coşkusu, sevgisi gelir. Yoksa atalarımız “su gibi aziz ol.” sözünü kullanırlar mıydı?

İnsanlar da tüm bunları düşünmüş olacaklar ki, çeşitli kastleleri, çeşmeleri, hayratları, sebilleri insanlığın hizmetine sunmuşlar. Bir evin duvarında nakkaşların elinden çıkmış, dantel gibi işlenmiş taşlarda, suyun şırıltılı sesini duyunca dönüp o suyu avuçlayıp içmemek mümkün mü? Çocukluğumun, gençliğimin geçtiği o daracık sokaklarda, sıcak yaz günlerinde arkadaşlarla birlikte bulduğumuz, kastlelerden kana kana su içer, serinlemek için elimize yüzümüze bol bol çarpardık. Yaz günlerinde su ile şakalaşmalar eksilmezdi kastlelerin başında.

Köyler, kentler çoğalıp kalabalıklaştıkça su ihtiyacı her gün artmış. Yer yüzünde akan nehirler, dereler, çaylar, göller kurudukça, insanlar yerin altına inmeye başlamışlar. Kuyular kazmışlar, günün teknik olanaklarından faydalanarak su ihtiyacını karşılama derdine düşmüşler. Medeniyetlerin oluşmasında temel etken su olduğu gibi savaşları başlatan, göçlere neden olan da yine sudur. Kültürleri birbirine bağlayan, tarıma yön veren kısacası insanlara hayat kazandıran, insanları mutlu kılan ayrıca kimi zaman üzen, sevindiren yine sudur.

Urfa'nın her evinde her camisinde, her hamamında ve her hanında bir kuyu vardır. Bu kuyudan çekilen sularla; camilerde abdest alınır, çoğu hanlar, hamamlar bu sudan ihtiyaçları kadar faydalanırlar. Evlerinde kuyusu olmayanlar su ihtiyaçlarını şehre gelen su şebekesinden ya da komşuların kuyularından tatlı bir ahenk, dostluk ve sevgiyle temin etmişlerdir.

Kehriz suları, gelip geçen yolcuların bunaltıcı sıcaklardan serinlemesine, susuzluklarını gidermesine, o zamanın en önemli insan ve yük taşıyıcısı olan hayvanların konma-

sı gibi ihtiyaçları görürlerdi. 1940'lı yılların başında iki su deposu yapılır. Ayrıca şehrin dışından getirtilen su, burada toplandıktan sonra şehre tevzi edilirdi. Şehrin dışında musluklardan akan bu suyun ismine halk arasında Kehriz denirdi. Ama insanlar bu suyun aktığı, çeşme görevi gören yerlere de bu ismi vermişlerdi. Çünkü bu taş yalaklardan, bu musluklardan ilk kez bu su akmıştı.

Hayrat denince de aklımıza hep su dolu, ağzı geniş, kayadan oyulmuş yerler gelir. Kimileri özel yapılmış kimileri kaya boşluklarından oluşur. Yolcuların geçtiği yol kenarlarındaki hayrat başlarında dinlenir, ihtiyaçlarını giderir hayvanlarını sularlardı. Mezarlıkların yanı başlarında kayadan oyulmuş ya da doğal olarak oluşmuş bu yerlerde, kışın biriken yağmur suları, yazın mezarlık işlerinde, ağaç sulamada kullanılırdı.

1650 yıllarında Urfa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi seyahatnamesinde; Urfa'nın sulak bir yer olduğunu ve göllerden akan suyun bütün camilerden geçerek havuz ve şadırvanları canlandırdığını belirtir. Yine farklı seyyahlarda da aynı izlenimlere rastlıyoruz. Urfa sokak ve caddelerinin çeşmelerle dolu olduğunu, kavak, dut ve söğüt ağaçlarının var olduğunu, ayrıca küçük göletlerin etrafında dinlendirici mekanların uzandığını belirtmekte... Yarım asır öncesine kadar suyu bol bir şehir olan kentimizde, suya olan sevgi, taşlara sinen tarihi gizemleri içerir.

Büyük zorluklarla derelerden, kuyulardan pınarlardan gelen sular tarihin iz düşümü olarak bizimle buluşmuş, suya verilen emeğin yansıması olarak bizlere kadar gelmiştir. Dilden dile gelen efsaneler gibi, halen halkımızın arasında bu su anlatılır. Bu su, yer altında oyulmuş taşlar, pöhrenk denilen toprak borulardan, künklerden cami, hamam, han gibi yerlere akıtılır. Son halini de çocukluğumun ilk demlerinde görmüştüm.

Su geçtiği her caminin içinde abdest için kullanıldığı gibi, halk arasında “çimecek” ya da “gusülhane” denilen yerlerde de maddi ve manevi temizlik işlerinde kullanılırdı. Hasan padişah, Hızanoğlu çimecekleri ile Beykapı’sındaki Kasarcıpınarı Çimeceği yakın zamana kadar mevcuttu. Hamama gidecek parası olmayan kimi yoksul insanlar bu çimeceklerde yıkanılırdı. Özellikle yaz aylarında bu çimeceklerin önlerinde insanlar sıra beklerdi.

Yine bu suyun işlevlerinden biri de geçtiği yerlerdeki su değirmenlerini çalıştırmasıydı. Tekniğin gelişmesiyle elektrik değirmenleri çıkınca, bu değirmenlerin çoğu kullanılmadığı gibi şimdi tahrip olmuş durumda. Boyahane, Eskici pazarı, Cincikli, Kamışlı, Mazı, Dabakhane, Sultanlık, Bokluca, Demirkapı, Beykapısı Değirmeni. Bu değirmenlerin çoğunu şu an çalışırken gördüğüm gibi, bazıları kapalı, bazılarının da yerinde şimdi yellere esmektedir.

Balıkli göl adıyla bilinen Halil ü Rahman ve Anzilha suyuna gelince; bu su, bir Fırat bir Dicle kadar verimli ve kutsal, bir Nil kadar bereket saçardı Urfa’ya. Suyun ana kaynağı Balıklı göl adıyla bilinen birbirine bağlı iki gölü. Urfa’yı baştan başa sulayarak şehrin yamacındaki bahçelere ulaşır. Bu bahçelerde yetişen sebze ve meyve ağaçları bu suyla sulanırdı.

Bu su, şehrin yanı başındaki bahçelerde vardığı yere kadar, şehrin çeşitli yerlerinde çeşitli isimlerle anılmaktadır. Kimi yerde Mecme ül Bahr, kimi yerde Kelleci çayı. Kimi yerde Horhor, kimi yerde Tayboğan isimlerini alarak yoluna devam eder. Karakoyun deresiyle birleşir şehrin Paşabağı olarak adlandırılan bahçelerinin ihtiyacını gördükten sonra akıp gidiyor. Yazın suların çekilmesiyle o da kurumaktan nasibini alırdı.

Şimdi o sebil ve hayratlardan geriye pek bir şey kalmamış. Şehirde trafik sorununu gidermek için açılan yollar

birer konak olan ve her biri saraylarla boy ölçüşen evleri söküp atınca, bu çeşmeler de haliyle yok oldular. Bir elin parmakları kadar isimleri sayılacak çeşmelerden bazıları bu gün ayakta olmalarına rağmen, yalاکlarını dolduracak suya hasrettirler.

Bu çeşmelerden artık suyun akmaması bana göre hayrat sahiplerinin dünyadan ahrete akan hayır ve dualarının kesilmesi gibidir. İlimizde yaşayan insanlar, yaşamın her alanında acıya, sevince türküler yaktıkları gibi kurumuş kastlelere de birer türkü yakmayı ihmal etmemişler. Onun kurumasını sevgilisinin ilgisizliğiyle özdeşleştirmiş. Ama yine de umutsuz değildirler: "Kuru kastel akıyor / yar yüzüme bakıyor / üç deste gül kokladım / yarım kimin kokuyor.

Kimilerinin kastel kimilerinin çeşme dedikler; Adile Hanım çeşmesinin manzumesi Şair Sabır tarafından kaleme alınmış harf harf kitabesine işlenmiş. Miladi 1870 yıllarında yapılan çeşme Ulu caminin batı tarafında idi. Oniki Eylül Caddesi'nin açılması ile yıkıldı. Başka bir yere taşıma veya yeniden inşa etme gereği de duyulmadı.

Bir başka çeşme olan Firuz Beg tarafından şimdiki Ulu Cami Külliyesi'nin güney doğu cephesinde Yıldız meydanı denilen yerde. Kitabesinde buradan da kehriz suyunun aktığı, sivri kemerli, sade taş süslemeli bir mihrabı andırmaktadır. Yine Firuz Beg adına bir de sebil bulunmaktadır. Ak Camii'nin kuzeyinde bulunan bir hücrenin içindedir. Miladi 1781 yılında yapılan medrese ile birlikte yapılmış olduğu kitabesinden anlaşılmaktadır.

Dabakhane çeşmesi, Dabakhane camisinin batı kapısının yanındaki kitabesinde sahibinin ismi el Hayrat Hüseyin Ferideddin yazılı. Haydar Ağa çeşmesi, Çakeri camisinin karşısında, bir çok çeşme gibi bu da duvardaki yerini almış. Süslemesiz ve sade olan bu çeşme 1885 tarihinde Köroğluzade Haydar Ağa tarafından yapılmıştır. Yıkık So-

kak Çeşmesi diye ünlenmiş. Halen yıkık durumda olan çeşme tüm kenar süslemeleriyle yıllara meydan okumakta ama ne yazık ki o da diğer çeşmeler gibi yok olacak günü beklemektedir.

Hekim Dede Çeşmesi 1708 miladi yılında isminden de anlaşılacağı üzere, Hekim Dede adına Arifi Ahmed Efendi tarafından yapılmış. Emencekzade çeşmesi Su Meydanında Dipsiz Minare adıyla anılan Kadıoğlu Camii'nin kapısının bitişiğinde olup, yapılış tarihi Miladi 1723 tür. Yine Şehbenderiye çeşmesi aynı isimle anılan caminin duvarındadır. Miladi 1909 yılında yapılmış olduğunu kitabesi ile belgelenmekte. Şeyh Saffet çeşmesi de meydana hayat veren bir çeşmeydi bir zamanlar. Tekkenin meydana bakan batı cephesinde yer alan bu çeşme 1891 yılında yapıldığı, bugün yapıldığı yerde olmasına rağmen o da kendisine düşen görevi yapmaktan alıkonulmuştur.

Yok olan çeşmelerden birisi de çocukluk yıllarımızda uğradığımız Çukurhan olarak bildiğimiz Hacıkamil hanın batı kapısının girişte içeride sol duvarında duran çeşmeydi. Önünde siyah taştan bir kurna (curun) dururdu. Diğer çeşmeler gibi o da yıkılarak yerine bu gün hanın ortasında birkaç musluğun akıttığı bir hayrata dönüştürülmüş.

Tarihi kaynaklardaki sularının çoğu bu gün kurumuş olsa da, halen ilimiz yer altı ve yer üstü su kaynakları bakımından zengin bir konuma sahip olduğunu görüyoruz. Yeter ki kullanmasını bilelim.

Bölüm notları:

- Mahmut Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*.
- A.Cihat Kürkcüoğlu, *Şanlıurfa Su mimarisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Adil Rastgeldi *Hizmet gazetesi*
- Lord Kinross, *Kutsal Anadolu Topraklarında*
- Cemşit Bender, *Kürt Tarihi ve Uygarlığı*, Kaynak yayınları.

TEKTEK DAĞLARI VE KAYBOLAN GÜZELLİKLER*

Yıllar önceydi; şehir merkezinden 35 km. uzaklıkta, Tektek dağlarının eteğindeki Sellesor (Açıkyazı) muhtarlığına bağlı Düzenli (Darık) köyüne öğretmen olarak atanmıştım. Sevinçliydim. Kasasının yarısı çadırla örtülü, içinde insanlarla, koyunun, keçinin, ineğin yüklü bulunduğu “köy postası” adı verilen kamyonla köye yakın mesafede indim. Görünen köye doğru yürürken içime sığdıramadığım bir coşku vardı.

Köyün yanı başında yücelen Tektek dağları tabiatın bize bahsettiği doğanın süsü ağaçlarla, yabani hayvanlarla doluydu. Bu dağları, tarihi mekanları, doğal güzellikleri tanıma, burada yaşanmış olayları, öyküleri duyma, halen yaşamakta olan insanları tanıma, onları dinleme fırsatını bulacağıma ayrıca seviniyordum.

Tektek dağları arasında muhtarın bulunduğu köye giderken bir kuş hafifliğindeydim. Kayalar oyularak, dağın yamacına yapılan stabilize yolda yürümem Tektek dağlarındaki doğal güzellikleri görmemi sağladı. Bir saatlik yol

nasıl geçti bilemedim. Yorgunluk hiç umurumda olmadı. Meslek aşkı, gençlik ve doğal güzellikler, yabancı hayat o dağ yolu nefesim kadar ufkumun da açılmasına vesile oldu desem yeridir.

Sert kayalıklarda boy veren melengiç (menengiç) ve aşılınarak meyve vermeye hazır, yeşillenmiş fıstık ağaçları gözlerimi, yüreğimi okşuyordu. Tektek dağları'nın yamacına yanımdaki kılavuzla birlikte ayak attığımız andan itibaren, önümüzde keklik takımları, çeşitli kuş kümeleri uçmaya başladı.

Baharın ömrü kısa sürmüş, ovalarda ekinler kurumaya yüz tutmuşken, kavurucu sıcaklara rağmen bu dağlarda meltem tazeliğinde bir serinlik sinemizi okşamaktaydı. Rengarenk çiçekler, menevşe, kır lalesi, gelincikler bir gelin edasıyla nazlı nazlı sallanıyorlardı. Teneffüs ettiğimiz dağ havası, fıstık sakızı, zahter, kır çiçeklerinin kokusunu yanına alarak baharatçılar çarşısını andırıyordu. Bir köy evinde başladığımız eğitim ve öğretim tüm hızıyla sürüyordu.

Tarihi mekanlara olan merakımdan dolayı, boş zamanlarda yanıma aldığım, yıllarca bu dağlarda çobanlık yapmış köyden biriyle, çoğu kimsenin habersiz olduğu yerleri gezererek gördüm. Tarihin, kültürün birer parçası olan mağaraları, kaya mezarlarını, su sarnıçlarını gezerken, medeniyetlerin izleri, kalıntıları gizemli güzellikleri beni hayli etkiliyordu.

Kuzey Mezopotamya'nın, rivayetlere göre "Medyen" olarak adlandırılan bölgesi, var olan tarihi varlıklarıyla yıkık da olsa, hala dimdik ayakta. Senem Mağara (Sanem Manastırı), Bettik, Şuayp Şehir, Soğmatar, Harran, Çimdin Kale, Kızlar Sarayı, Çatalat (Çatlar), Han el Ba'rur, Karahisar nice kavimlere ev sahipliği yapmış. Medeniyetin beşiği olan bu basık plato, efsaneleri ile peygamberlerin

birbirini tanımamasına ve tarihe iz bırakmasına vesile olmuşlar.

Dağların yüceldiği bu toprakları yöre ahalisi “Berriye” (boş, sahipsiz) diye adlandırırdı. Mezopotamya’nın bu bölgesi dinleri, milliyetleri bağrında toplamış, İpekyoluna düşmüş kervanlara güzergah olmuş. Karanlık gecelerde bile kervanların yol bulmasına kılavuzluk etmiş, mihmandar olmuş. Harran’da, Soğmatar’da Ay, Güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı “Pagan” dininden gri kayalara oyulmuş mektuplar, rölyeflerin yontusu, yıldız gözetleme kuleleri, başlı başına birer ihtişamlı belgesel niteliğindedi. Bunlara baktıkça tarihinin derinliklerinden gelen sesleri, yetenekleri, inançları, renkleri, dilleri ile söyleşirken; yaşanan zorluklar, sıkıntılar, kıtlık kıranlar, talanlar, yıkımlar gelip oturuyor bağrına. Dinlere, medeniyetlere, uygarlıklara mekan olmuş bu dağlardaki kalıntılara, manastırlara rastlarken kaya oymacılığının etkileyici güzelliğine kapılmamak mümkün mü?

Tarihten gelen görkemleri ile bu topraklar canlanıp müjdeler sunacağına, suskun virane bir halde durmaları insan ve elinden darbeler yemesi üzüyor. Ama ben yinede onların boş durmadıklarına inanıyorum. Toprağın inleyişi, rüzgarın suskunluğu, suyun sessizliği, kuraklığın yakıcılığı; hepsi, acıların, yoksulluğun, kimsesizliğin çaresizliğin, zavallılığın, yıkılmışlığın yok olmamanın mücadelesi için direniyorlar.

Dağlarda gezerken benimle beraber gelenler yanlarında hep tüfek taşırlandı. Gayelerini “yabani hayvanlardan korunmak.” olduğunu ifade etmelerine rağmen, çoğunun keklik avlamak gayesiyle silah taşıdığını biliyordum. Bu avlanma bir ihtiyaç giderme, eğlenme, spor yapmaktan ziyade kekliklere karşı bir düşmanlık olarak bana görününce bir anlam verememiştım. “Kerbela’da Hz. Hüseyin şehit

olduğunda, bir çok hayvanın kuytulara çekilip figan-feryat ettiğini, kimilerinin gökyüzünde bir karabulut oluştururken, keklük onun akan kanına konup ayakları ile karıştırmış, gagalamış.” gibi uyduruk hikayeler anlatılıyordu. Bunun kanıtı olarak da; keklüğün gagasının ve ayaklarının kırmızı oluşunu gösteriyorlardı. Böyle bir inanca sahip olmaları beni çok üzmüştü. Günümüze kadar gelen böyle batıl inançların hala yaşanması ne acı.

Tektek dağları; bu dağlara özgü, kendiliğinden yetişen Melengiç (Menengiç), Butum Ağaçları arasında, doğal bir hayvanat bahçesi olma özelliği de vardı. Ne yazık ki her gün gözlerimizin önünde tüketilen doğal güzellikleri sahiplenememenin üzüntüsünü yaşıyorduk. Tektekler’de yaşayan keklükler, gerek “çatı”, gerekse “uçar” avcısı olarak adlandırılan avcılar tarafından nesilleri yavaş yavaş tüketiliyordu. Buranın doğal süsü olan, gözlerinin üstünden gerdanına inen siyah bantlı “kınalı keklükleri” bugün artık görmemiz mümkün değil. Her baharın gelişiyle yeşil bir örtüye boyanan kıraçları, kokuları ve renkleri ile çiçekler şenlendirirdi. Ağaçları donatan yapraklar, kuşların cıvıltısı bile eski neşesini kaybetmiş. Rüzgarla nazlı nazlı sallanan, gelincikler, papatyalar artık boynu bükük bakıyor.

Dahası herkesin gözlerinden dolayı güzellik sembolü olarak gösterdiği, kitaplarımızı resimleri ile süsleyen, kartpostal olup vitrinlere renk veren, kızlarımıza isim, türkülerimizde sevgiliyle özleştirdiğimiz ceylanların sürü ile gezdiği dağlardı burası. Şimdi ne onlardan bir iz, ne de kurt, tilki, çakal, sırtlan gibi hayvanlar kalmış. Güzelim, sırtı kır, rengi dağ grisi, hassas kulaklarıyla tehlikeyi sezdiği an, can havliyle sıçrayan, karnı kar beyazı tavşan... Dağ, bayır, taş, çukur demeden koşuşuna değil; adeta uçuşuna tanık olursunuz. Hain bir namludan, tetiğe ısınan parmaktan kendi-

ni kurtarabilirse ne ala, yoksa boynu bükük kan revan, içindedir artık.

Ben bu dağları böyle tanıdım. Ne yazık ki; artık bugün bu dağlarda kanat çırpın, kuşa rastlamak mümkün değil. Tek tük yükseklerde uçan şahinler insana bu gök boşluğunda acayip geliyor. Hele kartal, doğan gibi kanatlıların, mevsimlik göçen turnanın, kaz ördek sürüsünün gölgesi düşmüyor yere artık. Hani yaban tavuğu, yaban kazı, hani kumru, Öglük kuşu, hani kıkırlık... Dahası; kafasının iriliğini hep akıl sayan, viranelerin hakimi, sarı gözlerinin nazar olduğunu söyleyen baykuşun nesli... Yıllar önce uçarın, kaçarın yanında türüne dünyanın başka yerinde rastlanılmayan sürüngenlerin endemik türleri de tükenmekte.

Doğal olarak yetişmiş melengiç (menengiç) ağaçlarıyla kaplı bu dağlar; çevre köylere yerleşen insanlar, korumasız görünce, menengiçleri toplamanın yanında ağaçları kışın yakacak yapmak, hayvanları otlatmak için bölüşürler. Her gün "bu dağ, bu yayla benim; bu kıraç senin." diye köylüler arasında aşiret kavgaları ve ölüme varan olaylar...

Bu dağları av için mekan edenlerden biri konakladığı yere yakın bulunan köylülerle tanışır, konuşur dostluğunu geliştirir. Aş zamanı geldiğinde; getirdiği aşılarla Melengiç (memngiç), *Butum* ağaçlarını aşılayarak fıstık meyvesini elde eder. Bu dağlarda doğal olarak biten bu ağaçların bir altın madeni kadar kıymetli olduğunu köylüler ağaçlar meyve verdikten sonra anlarlar. Aslında bu fıstık ağaçları Urfa'nın batısındaki köylerden Fırat nehrine kadar yüzlerce km'lik bir alanı kapsıyordu. Ancak bu çevrede oturan insanların o dönemdeki ulaşımın kısıtlılığı nedeniyle böyle bir kuru yemişi bilmemeleri, şimdiye kadar tanımamış olmaları bu doğal süs ve değerın tükenmesine neden olmuş.

Bu ağaçların korunmasının zor olduğunu anlayan çevre köylüleri, o zaman ilde bulunan Toprak Su Baş Mühendis-

liği'yle görüşerek devletin el koymasını ve korumasını isteler. Böylece hem dağlardaki doğal bitkiler, ağaçlar korunacak, hem doğal ortamda yaşayan hayvanların nesli yaşayacak, hem de ülke milli bir servete kavuşmuş olacaktı. Ayrıca çevredeki köylüler arasındaki düşmanlık, husumet de son bulmuş olacaktı ve öyle de oldu. İşte 1960'lı yıllarda tüm krokisi çıkartılıp, sınırları çizilerek Tektek dağları devlete devredildi.

Bu dağlardaki Melengiç (menengiç), butum ve fıstık ağaçlarının kapladığı yerler kesile kesile geriye 28000 dekarlık bir alan kalmıştı. Eğer altmışlı yıllarda bu alan korumaya alınmamış olsaydı, şimdiye kadar çoktan etrafındaki kel tepeciklerden farkı kalmazdı.

Tektek dağı

Bu ağaçlardaki fıstığın toplanması için çevredeki köylüler yevmiyeci olarak çalışırlar. Ağustos ayının yakıcı sıcaklarına, kayalar arasında çöreklenen yılanlara, akreplere aldırmayıp biraz daha fıstık toplamak için sırtında bebesi ile

uğraşan anaların tek gayesi geçim. Fıstık toplama bu çevrenin geçim kaynağı olduğu kadar, yetişen zengin ot çeşitleri ile de bu dağlar etrafındaki köyleri birer hayvancılık merkezi haline getirmiştir.

Tabii ki fıstığın elde edilmesi öyle kolay değil. Bu ağaçların aşılınması, budanması, köklerin temizlenmesi gerek. Kayaları çatlatarak çıkan doğa harikası bu ağaçların köklerinin muhafazası, eğimlerinin düzeltilmesi, emek ve hizmet sonucu fedakarlıkla yapılan bakım, yıllardır ilgiden yoksun bulunan bu dağlardaki ağaçları verimli kılmış. Florası, faunası ile yaşama kaynak olan Tektek dağları yıllarca çeşitli bitki türlerini bağrında yetiştirmiş. Ağaçlar da bu bakım ve verimliliğin verdiği heyecanla taşları yarakarak doğaya, rüzgarda yapraklarını savurarak, yeşillikleri ile doğal ortamları süslemiştir. Ayrıca verdikleri ürünleri ile de uzun kış gecelerinde damak tadımız olan, kadayıfımıza kattığı tat ve renklilik anlatılır gibi değildir.

Bu dağlardaki güzellikten bu güne kadar çoğu kimse haberdar değil. Bu dağlarda var olan güzelliklerin her gün biraz daha eksilmesi bizi üzmektedir. Bu doğal güzelliği, insanlara duyurmanın yolunu ve insanların dikkatlerini buraya çekmenin sırrını bilmek, bu varlığın yaşaması tabiat varlıkları ve insanlık adına sevindiricidir. Bu dağlardaki fıstık ağaçlarının korunması Milli Park haline veya Korunması Gereken Tabiat Varlıkları konumuna getirilmesi doğaya bir saygı, geleceğe mirastır.

İlkin bu dağlarda korunması ve üretilmesi gereken kekliktir. Kınalı gagası, ayakları, güzel sesi ile kafeslere konulan evleri süsleyen "keklik gibi, keklik sekişi" deyimleri ile gönlümüzde yer eden kekliğin yok olması bu dağlar için büyük bir eksiklik olduğunun herkes farkındadır artık. Ya ceylan! Hiç güzelliği, uysallığı, kara gözleri, unutulur mu? Bir yavru, bir can, bir bebek tazeliğin de kucakladığımız

ceylanların nesli tükensin mi? Bu dağların simgesi olduğunu tarih kazımış dağların bedenine.

Dahası; baharın gelmesiyle insanlar yemek yapmak için kenger, çakırdiken ve çeşitli otlar toplarlar. “Çiğdem der ki ben alayım.” türküsünü anmadan olmaz. Çoban Baba'nın çocuklarına en güzel hediyesi deste deste bağlanmış çiğdemdir. Dahası sağlıklı yaşamın yollarını bilenlerin bu dağlardan çeşitli otları ilaç için temin ettiklerini, ayrıca çay gibi içilen şifalı bitkileri hep bu dağlardan topladığını biliyoruz. Milattan sonraki ilk yüzyıllarda bu tarihi mekanlarda yaşayan Süryani papazlar, yaşamlarını bu dağlardaki otlardan yiyecek yaparak sürdürmüşler. Topladıkları sayısız ot çeşidinden ilaçlar elde ederek nice hastayı iyileştirmişler. Bu gün halk hekimliği için gerekli ot çeşitlerinin aynı amaçlar için toplanıp aktarlarda satıldığını görmekteyiz. Tektek dağlarının bu doğal verimi yanında, bir diğer özelliği de, Harran ovasını besleyen, bir yer altı su kaynağına sahip olmasıdır.

Bölüm notları:

*Tektekler: Urfa-Viraneşir yolunun Çoban deresi mevkiinden geçen dağ silsilesine verilen isimdir. Bazı noktalarda 800 metre yüksekliğe varan bu dağlar, doğu-batı yönünde 90 km. uzunluğunda, kuzey güney yönünde ise 45 km. genişliğindedir. Kuzeyden güneye Urfa ile sınır komşusu Suriye'nin hudutları içine kadar uzanan bu dağlar, birer küçük tepeciğe dönüşür, kıraçları oluştururlar. Altın Hilal ya da Bereketli Hilal olarak adlandırılan bölge içerisinde yer alan Harran ovasını kucaklayan platonun gün doğumundaki kolunu oluşturur.

Rustum: Halk diliyle söylendiği şekliyle yazdım. Aslı Rüstem dir. Rüstem bir halk kahramanıdır. Onun adıyla anılan bir mağara ve bir de dere vardır. Onun ismiyle anılması uzun yıllar orada şakilik yapıp gelip geçen kervanlardan yol payı almasındandır. Rüstem deresinden ayrı Çelkak, Zakzuk, Boç adıyla anılan dereleri vardır.

** Sellsor: Kırmızı sepet. Bu köyde bulunan ve bugün yıkılmış bulunan selle şeklindeki yapı aslında bir kule mezardır. Aryu Hanedanının mensupları için yapı-

diğını Segaldan öğreniyoruz. Bu köyün hemen karşısında bulunan kapık adıyla bilinen köyde hafriyat sırasında bir kilise kalıntıları ve mozaik bulunmuştur. Bu sütun ve lentolar köyün önünde bahçe çiti olarak kullanılmıştır. Mozaikten müze haberdar edilmiş onun da üzeri kapatılarak tekrar gün yüzüyle ilişkisi kesilmiştir. Süryaniler zengin ölülemlerine Nafşa dedikleri bu kule mezarlara gömerlerdi.

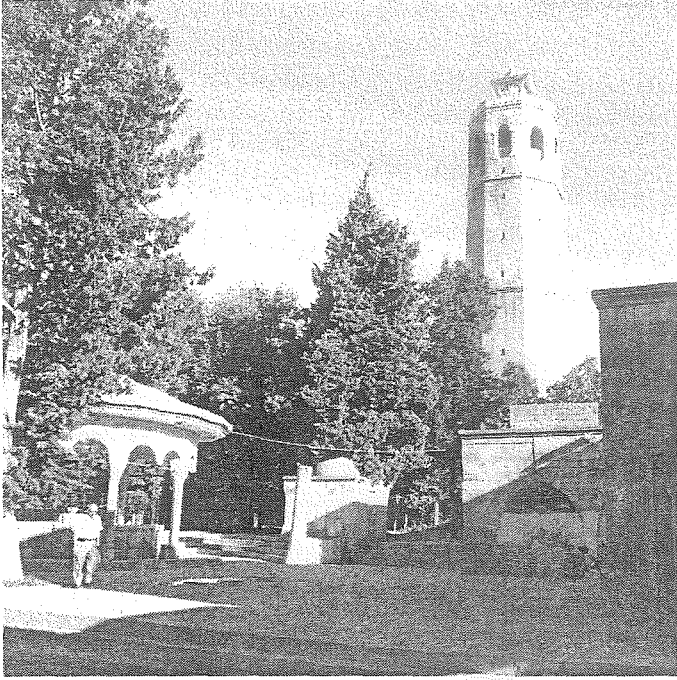
TOP ATTI

“Çocukluk” deyip geçmeyin, apayrı bir yeri var insanın içinde, oyunlarıyla eğlenceleriyle... İlerleyen yaşlarda çocukluğumuzu anımsadıkça o büyülü yaşamın mutluluğu nasıl da yansır gönlümüzden yüzümüze. Geçmiş yaşantımızdan silemeyeceğimize göre, en güzel şekilde yad etmek lazım; çirkinliklere üzülerek, güzelliklerini hissederek... Hafif içten bir tebessümle; nerede o çocukluk ve çocukluğumuzdaki ramazanları diye hayıflanır, çocukluğumuzdaki bayramları hep arar o günlerin canlılığından, mutluluğundan sitayişle bahsederiz.

Bulduğumuz yaş itibariyle bir daha yaşanmayacağına göre çocukluk anıları belleğimizin bir yerinde bir albüm gibi saklı durur. Bu hınca hınç yaşamın tersine, her şey sade ve sakindir. Aralandığında, sayfa sayfa geçmiş gelir gözlerimizin önüne. Aslında aradığımız ne eski bayramlar, ne ramazanlar, ne de kendi çocukluğumuzdur. Aradığımız, bir türlü gönlümüze resmedemediğimiz mutluluktur.

O ramazan ayını düşünün. Sahura kalkacağımız günün öncesinden hazırlıklar başlardı. Sahura ilk topla kalkılırdı.

Evde herkeste bir değişiklik sezilirdi. Mahallemiz daha elektrikle tanışmamıştı. Şehirde olmamıza rağmen çoğu evlerde gaz lambası, şinanay, idare lambaları lüksünü koruyordu. Tandırlık dediğimiz yerde ocak üzerinde çalı çırpı, odun, tezek, puş ateşinde, kalaylanmış bakır kablarda pişen yemekler, yine bakır sini, sahanlara konulup sunulurdu. Uykulu gözlerle buğulu yemeklere uzanırdı ellerimiz.

Şanlıurfa Ulu camii

Sahur çayı; ninemin “üç ayak” dediğı demirden ocağa çay suyu bırakılarak yapılırdı. Biz sahurunu bitirene kadar çay suyu fokur fokur kaynardı. Yarı uyuklar bir şekilde sahur yenilip çaylar içildikten sonra, herkes yatağına çekilirdi.

Sahur sonrası derin bir uyku bizleri bekliyordu. Babam sıklıkla baktığı köstekli saatine zamanı yakalama peşindeydi. "Tamam daha yemek yenilmez." dediğinde son sahur topu atılırdı. Biz uykuya dalarken, o abdestini alır caminin yolunu tutardı. Bizler çoktan tatlı rüyalarla haşır neşirken okula gitmek için de olsa, uyandırılmayı istemezdik.

Yorgun gecelerimizin huzur dolu çocukluğunu her gün biraz daha farklı umutlara adım atarak büyüyorduk. Zamanın içinde zaman dilimleri, günler, aylar, mevsimler birbirini kovalıyor ve bizde her gün biraz daha başka bir boyda olduğumuzu fark ediyorduk. Güzelliklere varan dostluklar, hasretlerle buluşan mutluluklar olduğu kadar, göz yaşlarımızın içimize akışı, suskun sessizliğimiz bizimle beraber büyüyordu. Çocukluk bu; herkes yediğini ve yiyeceğini anlatıyordu. Bir köşede durup dinleyen, bazen topluluktan ayrılıp bir köşeye çekilen arkadaşlarımızın derin hüznüne cevap bulmak hayli zordu.

Ramazan orucunun ilk gününün nasıl geçtiğini bilemezsiniz. Bilmeden çoğu arkadaş gibi ben de zaman zaman bir şeyler yedim. "Kabul oldu, olmadı" sözleri ardından nine-min "yarım günleri birbirine ekleriz, sen yarım gün tutsan da olur" sözleri, oruç tutmak için teşvik edilmeydi.

İftar yemeği için bir uğraş başlardı. Bu daha çok ilk günler içindi. Ondan sonra normal günler gibi akşam yemekleri devam ederdi. Ramazan ayının içindeki "aziz gün" olarak kabul edilen "Kadir" gecesinde "bişe ya da yağlı ekmek" denilen, yağda kızartılan şekerli, yağlı ekmekleri komşulara dağıtmak için, kardeşlerimizle bir yarış halindeydik. Yıllar sonra bunun yerini şekil şekil tatlı çeşitleri aldı ise de, ben bişeden aldığım tadı hiçbir tatlıdan almadım desem yeridir.

O zaman iftar topu Ulu cami'de atılırdı. Ulu cami bu dinlere, milliyetlere, nice devirlere tanıklık etmiş, deği-

şimlere boyun eğmiş, nice devir ve devranlar geçirmiş. Kimi zaman bir mabet, havra, kimi zaman bir kilise olarak gelenleri ağırlamış uzun ve görkemli minaresinden onlara çan sesini ulaştırmış. Şimdi ise ezan sesinin dört bir yana yankılamasının görkemiyle durmakta.

Hepimiz evlerin damına çıkar, Ulu cami minaresinden topun atılmasını gözlerdik. Şehirde fazla bina olmadığı için Ulu cami şehrin her tarafından görülürdü. Atılan topu zevkle seyrederdik. Topun nasıl atıldığını merak eder, çoğu zaman Ulu caminin bahçesine gider, minarenin etrafında döner, kendi kendimize yorumlar yapardık.

Ramazan ayı boyunca tabaklarda seyyar satıcıların başı üstünde iftariyelikler satılırdı. İftar topunun atılmasına yakın seyyar iftariyelik satıcısı çıkagelirdi. Satıcının güzel sesi ile “geldi ha begim geldi...” sözleri ile başlayan tekerlemesine katılırdık. Bu sözler bizi yanına çekmesine yeterdi: “Çantalar, tabancalar / kazlar, ördekler / aylar, yıldızlar, / iftariyelik çörekler ” diye nakaratlar yaparak, tatlı nağmelerle küçük, büyük herkesi etrafına toplardı. Her satıcı gibi onun da kendine has bir bağırması vardı. *Kahkee...deyip geçen simit satıcıları... Küncülü, şekerlerli kahkeler gevrek.. gevrek* deyip bağırmaları bizlere ayrı bir haz verirdi. Hele o sıcak peksimetlerin tadına doyum olmazdı.

O sesleri o zamanlar her çocuk gibi ben de fazlasıyla duymak isterdim. Başı üzerinde gezdirdiği tabağı kolunda taşıdığı üç ayaklı sehpanın üzerine yerleştirirdi. Hamurdan yapılmış şekiller yanında, şekerden yapılmış hayvan minyatürleri, çeşitli motif ve renklerle süslenmiş şekillerin dizili olduğu tabakanın etrafında toplanırdık. Benzersiz lezzetleri sarardı damağımızı. Tabakanın üstüne ince temiz beyaz bir bez seriliydi. Alacaklarımızı verdikten sonra hemen üstünü kapatırdı. Kimsenin ellemesine müsaade etmezdi. Şimdiki tatlıcı ve simit satıcılarının açıkta satışları

nı gördükçe, kırk yıl önceki insanların temizliğe gösterdiği hassasiyete ve özeni andıkça hayıflanırım.

O zaman delikli iki buçuk kuruş, beş kuruş annemizden koparana kadar akla karayı seçerdik. Kimi zaman göz yaşlarımızın küskünlüğü sinemize akardı. Birkaç kuruş verip bir şekeri ya da çöreği alır dama çıkardık. Önce parayı uzatır, sonra elimizi alacağımıza uzatırdık. Zaten o da hep bağırırdı: “Kırmızı meşin, para peşin.” Belki de çocukların o yiyecekleri ellememesi için böyle söylerdi.

Satıcıdan aldığımız değişik hayvan motiflerinden yapılmış çörekleri elimizde tutardık. Çocukluk yıllarımızın ramazan ayındaki en güzel eğlencesi ramazan topuydu. Uzaktan gözlediğimiz Ulu cami minaresinden incecik bir alev topu göğe yükselir, ardından hafif bir duman ve ağır bir gümbürtü kopardı. Sabırsızlıkla beklenen ezan; minareden dili damağı kurumuş iftara yetişmek için alelacele bir müezzinin sesinden duyulurdu. Duayı beklemeye sıra gelmezdi. Oruç tutan tutmayan herkes aldığı çörekleri, şekerleri dişler iftar ederlerdi. O zaman böyle gümbürtülü, gürültülü mikrofonlar yoktu. Evlerde bulunan tek tük antenli radyoların cızırtıları arasında iftar saatini takip eden yaşlılar da yok değildi.

Top patlamadığı günler, iftar olduğunu bir şekilde duyanlar birbirlerini haberdar ederlerdi. Bazen bu tartışma dakikalarca sürerdi. Kimisi karanlığa bakar ayı, yıldızları gösterirdi. Kimisi saatine bakar vaktin tamam olduğunu belirtirdi. İnsanların emin olması için “siz iftar edin günahınız boynuma” sözleri ile iftar edilirdi. Bir güven, bir hoşgörü dinin güzellik vasfıyla noktalanırdı.

Topun atması ya da iftarın olduğu haberi verildikten sonra insanları bir neşe sarardı. Uykulu gözlerle başlayan mahmur sahur, geçirilen günün yorgunluğunun yerine şen iftarlar doldururken açlığın verdiği tüm sıkıntılar unu-

tulurdu. İftardan sonra babamın “Xwedê kesî bi birçîbûnê terbiye neke.” (Allah kimseyi açlıkla terbiye etmesin) sözleri onun doyduğunu gösterirdi.

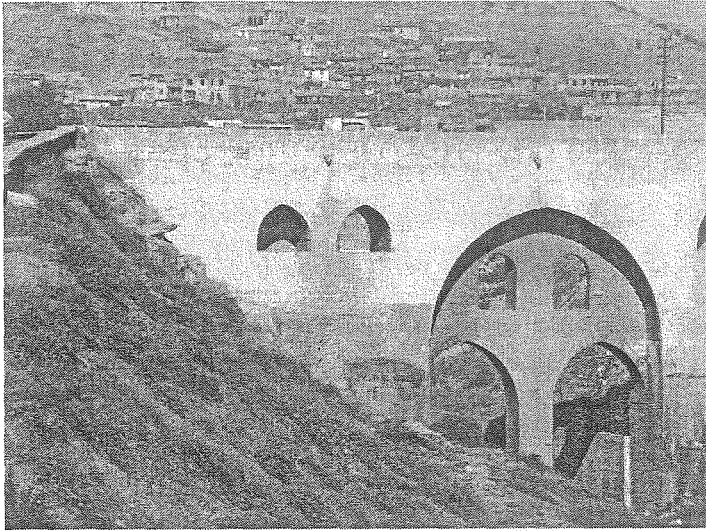
Sokaklardan el ayak çekilir, kurulu sofralara herkes oturunca, dev bir uğultu birden sessizliğe gömülürdü. Koca mahalle, koca şehir, gecenin karanlığına rağmen iftar sonrası sokakları şendirirdi.

DAYŞAN DERESİ'NİN HASRETİ

Şehir merkezinin bir zamanlar batısında kalan, ancak günümüzde dağların doruklarına kadar yayılmış gecekondulardan dolayı, nerede ise şehrin ortasında kaybolmuş olan, Urfa kalesini sarmalayan surlar bu gün nerede ise yok olmuş durumda. Şehrin etrafını bir çember gibi büyük taşlardan oluşan kalın duvarlarla örülü surların kuzey tarafında, bedenlerin (surların) yüksekliği kadar derinlik teşkil eden kadim bir dere geçer asırlardır. Üzeri kısmen kapatılmasına rağmen yok olmayan bir dere yatağı uzanır. Bu dere için nice şiirler yazılmış, türküler söylenmiş, ağıtlar yakılmış, hikayelere konu olmuş... Kötülük ve çirkinlik kadar güzellikleri de yaşatmış insanlara... Bir zamanlar yaz mevsimin ortalarına kadar bu dereden gürül gürül sular akardı. Baharla birlikte bu derenin etrafında piknik yapılırdı. Halk arasında "Karakoyun deresi " denilen bu derenin esas isminin "Dayşan veya Deysan"* deresi olduğunu çoğu kimseler hala bilmez.

Korkulu bir şekilde uzaktan bakıp geçtiğimiz, Karakoyun deresi ve üzerine kurulu köprülerle çok küçük yaşta tanıştım. Dik ve derin yamaçları olan eğilip bakmaya korktuğumuz bu derenin görkemi görülmeye değer doğrusu. İl-

kokul dördüncü sınıfta resim iş dersinde kullanmak üzere, "karga sabunu" olarak adlandırdığımız yumuşak kalkerli taşlardan temin etmek için, bir grup okul arkadaşımızla Eyyubiye mahallesinden güle oynaya yola düşerdik. Hızmalı köprü'nün bulunduğu yerde, derenin en eğimli yerinden dereye inmek bizim için bir eğlence sayılırdı. Kalkerli taşlardan parçalar koparır, okula götürüp el işi yapmak için uğraşırdık. Getirilen taşı bıçakla kazıyarak yeteneğine göre herkes bir şekil verirdi. Kimisi bardak, çanak, kimisi bebek, kimisi araba, kimisi hayvan şekilleri ortaya çıkarırdı.

Hızmalı köprü

Kışın kar ve yağmur suları yanında, Direkli, Devteyşti, Süleyman pınarı dediğimiz dereler ile çevrede akan çeşitli küçük sular dağlardan gelen yağmur suları ile birleşip, şehri çevreleyen Karakoyun deresi üzerinden Cavsak deresi ve Cüllap deresiyle buluşarak Harran ovasının uçsuz bucaksız topraklarında kaybolurlardı.

Bu dere tarihi geçmişinde olduğu gibi son yıllarda da birkaç kez sel felaketleriyle bizleri derin üzüntüye boğdu. 1997 baharında, bir pazar günü yine tüm ihtişamıyla coştı. Kırmızı bir canavarı andıran yağmur suları Karakoyun deresine dökülen çöplüklerden madeni eşyalar (demir, teneke, tel, alüminyum) toplayan üç çocuğu itfaiye ekiplerinin tüm gayretlerine rağmen yüzlerce kişinin gözleri önünde çocukların üzerinde durduğu tümsek, tutundukları dalla birlikte alıp götürdü.

Buraya “Karakoyun” denmesinin asıl nedenin tarihi geçmişi ile ilgili olduğunu tarihin sayfalarından öğreniyoruz. Bu dereye ismine layık bir ilgi gösterilmemiş maalesef. Şehrin pisliklerinin aktığı, çöplerinin atıldığı bir yer olmuş. Derenin çok kötü bir durumda olmasından dolayı, bir yeri kötülemek için Urfa halkı “Karakoyun gibi” benzetmesini yapar, bir deyim olarak dillerinden düşürmezler.

Karakoyun deresinin çevresinde ikamet eden tüm mahalleliler çöplerini bu dereye dökerlerdi. Hayvan besicileri ve kasaplıkla uğraşan vatandaşların bu çevrede fazla olması, hayvansal atıkların da buraya atılmasına neden olurdu. Karakoyun Deresi adeta bir çöp toplama merkezi halindeydi. Kanalizasyonların buraya akıtılmasından, çöplerin buraya atılmasından dolayı, meydana gelen pis kokulardan, kirli görüntüden, uçuşan haşerelerden, bu derenin yanından geçmek çekilmez bir azaptı. Urfa'nın kanayan yarası olan, yüzümüzde ömür boyu taşıdığımız çirkinliğin adına “güzellik” dedik. İşte bu çirkinliği meydana getiren Tarcık sineğinin üremesine neden olan yerlerden birisi de Karakoyun deresiydi.

Karakoyun deresinin ıslahı için de bir proje geliştirildi. Dere'nin üstünün kapatılması bizim için vazgeçilmez bir tutkuydu. Büyük şehir olmaya hazır bir il için daha farklı şeyler olabilirdi. Fırat' tan alınan biraz suyla hem dere te-

mizlenmiş olur, hem de kirli su yerine temiz su ile bahçelerdeki yeşillikler, sebzeler yetiştirilirdi. Ayrıca derenin etrafının peyzajı yapılarak, çimenler, çiçekler ve ağaçlarla donatılırdı. Ve öyle de oldu. Şehrin alt yapısı tamamlanıp Karakoyun deresinin üstü de kapanıp yeşil bir parka çevrilince gözlerimiz yeşil renkler ve güzelliklerle buluşunca yılların çilesini unuttuk gitti. Daysan Irmağı olarak anılan bu derenin bıraktığı sel felaketleri ile ünlüdür. Taşma sonucu şehri büyük ölçüde evleri viran ettiği gibi, sarayları da tahrip etmiş. Bu memlekette yaşayan nice insanın hayatına mal olmuş. Mallarının, mülklerinin bertaraf olmasına neden olmuş.

Kocaman taşlardan yapılan bu su bendinin dibinde biriken sulara, yazın sıcağında serinlemeye çalışırdık. Nice ananın yüreğine hançer gibi acılar sokmuş bu dere, afetleri, tufanları taşımış, nice canı kendiyile birlikte bilinmezlere sürüklediği günler, bir ağıt olarak o günden bu güne söylenir hala... İşte ondandır Karakoyun'un yıllar yılı hep lanetlenmesi. Her yıl can alan bu dereden uzak durmamızı hep öğütlenirdi. İşte bu dere; M.S. 201, 303, 413, 525 yıllarında Urfa'ya en çok zarar verdiği seneler olmuş. Varlığından bu güne insanımıza felaketler yaşatan derenin durumu 525 yılında ilin valisi tarafından İmparator Jjustinyen bildirilmiş. ***

Justinianus'un mühendisleri şehrin kuzeyinde akan bahse konu dere yatağını kazdırarak, bazı önemli değişiklikler yapmışlar. Böylece önceleri Balıklıgöl'ün üzerinden şehri sel felaketlerine boğan Daysan / Daysan Irmağının yönü; insan gücüyle, kazma, kürek, balta, bel gibi ilkel şartlarda günlerce, aylarca kazılarak değiştirilmiş oldu. Kentin kuzey sınırı boyunca dışardan akması sağlanırken çekilen bentlerle ilk göletlerin örneği de verilerek şehrin güveni sağlanmış oldu. Buna rağmen insanlar yine de tepeler ve

dere yatağının çizgilerini izleyerek yaşamlarını sürdürmeye devam etmişler.

Karakoyun Deresi üzerine kurulmuş köprülere gelince; “(XIV. Yüzyılın ikinci yarısında Erciş mıntıkası merkez olmak üzere, kuzeyde Erzurum ve güneyde Musul havalisine kadar uzanan Doğu Anadolu Bölgesi’ne devlet kuran, Karakoyunlular; 1383 yılında Ca’ber Hakim Suriye Döğerleri Bey’i Selim Bey’in Musul Hacılarına saldırıp mallarını yağma etmesi üzerine kendilerinin tebası durumunda olan, Musul ahalisine sahip çıkmak üzere, Selim Bey’e saldırdı. Selim Bey’in dağılan kuvvetleri o sıra bu olaylar vesilesiyle Ruha (Urfa) da bulunan Memluk Sultanı Berkuk’un Halep Naibi Yılboğa’ya sığındı. Karakoyunlular Selim Bey’in obalarını yağma ederek pek çok ganimet ele geçirdiler.)” (1) İşte bu olaylar nedeniyle Urfa’ dan geçen Karakoyunlular; şehrin önünden geçen bu dereden geçebilmek ve insanların hizmetine sunulmak üzere, derenin üzerine “Hızmalı Köprü” olarak bilinen köprüyü inşa etmişlerdir.

Halk arasında yaygın olan söylentilerden biri de; köprü-
nün yıkılmaya yüz tuttuğu bir sırada, buradan geçerek, Hac-
ca gitmekte olan Karakoyunlu Hükümdarlarından birinin
kızı olan Sakine Sultan’ın Hac yolculuğu sırasında köprü-
yü tamir ettirdiğidir. Köprüye bir küp “hızma” koydurtur,
yıkıldığında tekrar tamiri mümkün olsun diye. Köprü-
nün ismini de, bu hızmadan dolayı aldığı söylenir. Hızmayı ba-
yanlar kullandığından, köprüyü yaptıranın veya tamir etti-
renin bayan olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu
hızmaların daha sonra define arayıcıları tarafından çıkarıl-
dığı günlerce günün konusu olmuştur.

Köprü-
nün daha kaç kez tamir edildiği bilinmemekte,
ancak üzerindeki kitabeden “Hicri 1259 (miladi 1843) ta-
rihinde Hacı Muhammed Said tarafından tamir edilerek
yenilendiği anlaşılmaktadır. Kitabenin satırları karşılıklı

yazılmış olup bu dört satırın ortasına “Maşallah” kelimesi yazılmıştır. Hızmalı köprünün gövdesinin ortalarına doğru ve kemerin üzerine yazılmış olup doğuya bakmaktadır.” Kitabenin orijinal yazısı şöyledir.” *Sahib el-hayrat olanlar du-zahden /Olsunlar ba'id tecidine / Oldu el-Hac Muhammed Sa'id/ Fi sene 1259*”(2) Bu kitabeden de, bu köprünün daha önce de bir tahribat geçirdiğini ve onarıldığını öğrenmiş bulunuyoruz. Muhammed Said'in köprünün son tamir edeni değil, kitabeyi koydurtan olduğu kitabesinden bilinmektedir.

Şehrin batısındaki bu derenin üstünde kurulan Hızmalı köprüden başlayıp doğuya doğru dereyi takip ettiğimizde; Hızmalı'dan hemen sonra aynı paralelde kurulmuş Millet köprüsü karşımıza çıkar. Ali Saib köprüsü olarak üzerinde kitabesi bulunan bu köprünün kitabesinde sadece isim ve tarih bulunmaktadır. “Ali Saib Köprüsü 1341 Hicri, Miladi 1923” Her ne kadar bu köprünün üzerinde Ali Saip Köprüsü yazılmakta ise de, halk arasında Millet Köprüsü olarak öteden beri bilinmektedir. Çok eski bir köprü olup, yapılış tarihi ile ilgili herhangi bir kitabeye rastlanılmamıştır. Köprünün güneyindeki girişinde yapılan kapı görünümünü veren kemerde bulunan kitabede, Urfa Kurtuluş Savaşı kahramanlarından Yüzbaşı Ali Saib Bey'in hatırasına binaen bu kemerin yapıldığı ve bu kitabenin buraya konulduğu anlaşılmaktadır. Yine bu köprünün paralelinde bulunan köprülerden daha yüksek bir durumda olan, köprü şeklinde inşa edilmiş, su kemeri bulunmakta. Bu su kemeri, şehrin suyunu sağlamak için yapılmış bir Bizans eseridir.

Karakoyun deresinin üzerindeki köprülerden biri de; bir zamanlar şehri çevreleyen surları dış dünyaya açan Samsat kapısının dereye baktığı tarafı üzerinde bulunan ve adını bu kapıdan alan Samsat köprüsüdür. Bu köprü bu gün vasiya yolu olarak kullanıldığı için çevreden görülmemekte.

Derenin en basık yerinde kurulmuş olan en eski köprü olsa gerek.

Derenin yanından biraz daha aşağıya inince son dönemlerde yapılmış biri taş kemerli, diğeri beton örme iki köprüye rastlanır. Yine eski sayılan ve diğeri köprüler örnek alınarak taştan yapılmış olan Hacı Kamil Köprüsü, hemen bu beton örme köprülerin bitişiğindedir. Burası bir köprüden ziyade artık bir çarşı görevini görmektedir. Dikkat çekilmesi gereken önemli bir hususu belirtmek istiyorum: İlimiz Urfa'nın mimari anlamda yakın tarihine baktığımızda, ilk imar hareketinin 1903 yıllarında mutasarrıflık yapan Ethem Bey zamanında başlatılmış olduğunu görürüz. Ethem Bey, Köprübaşı olarak, bugün halen bu isimle anılan Hacı Kamil köprüsünün, üzerindeki han ve dükkanları Hacı Yusuf Kamil Efendi'ye yaptırarak, kentin Karakoyun deresini aşıp dışa açılması, kuzeye doğru gelişmesi gerektiğini işaret etmiştir. O tarihten sonra şehir, etrafını çevreleyen surun dışına çıkmaya ve gelişmeye başlamıştır. Şehrin tüm ulaşım yükünü çeken diğeri köprü beton örme olanıdır. Bu köprü 1937-47 yıllarında Urfa valiliğine atanmış olan Atıf Ulusoğlu döneminde yapılmıştır.

Dere bir yay gibi şehrin etrafında kavis çizer, bir "orak" gibi şehri kucaklar. Bey kapısının olduğu en yayvan yerde geçiş sağlamak için Bey kapısı köprüsüne rastlanır. Ancak bu tarihi köprü yıllarca sel taşkınlarına göğüs germesine rağmen, Karakoyun deresi ıslah projesi uygulamasında her taşı bir tarih olan köprü, tarihe saygısız insanlar tarafından yok edildi. Yine taştan bir köprü olan Demirkapı Köprüsü olarak adlandırılan taş köprü de bu projeden nasibini aldı. Tarihi değerlerini bilmediğimiz nice tarihi yerler gibi, köprüler de güle oynaya yok edilirken bizler de maalesef hep seyirci kaldık.

Köprüler insanı dış dünyaya bağlayan kapıların ayakla-

rı gibidir. İnsanı yaşama bağlayan, bir yaşam yolu olan köprüler, en hayırlı işler arasında sayılmaktadır. Onun için tarihin derinliklerine indiğimizde hanlar, kervansaraylar kadar köprülerin de büyük değeri olduğunu anlarız. Görkem ve coşkusunu kaybeden Daysan/Dayşan, Karakoyun'un hep sesini arıyorum. Çağlamasıyla, akışıyla, seslenişleriyle, yankısıyla. Suya inen göçmen kuş sürüleriyle, kurbağaların viyaklaması, kaplumbağaların hışirtısıyla, börtü böcek sesleriyle, arıların vızıltısıyla... Kulaklarımın pasını silen tarihten günlere kadar gelen sesi, kırık gönülleri buluşturan, sevdalılarının hasretini gideren, kara yelin yardığı bağırlara dinlendiren sestir bu ses. Her bahar mevsiminde "sel" derken felakete dönüşen derenin geride bıraktığı ağıtlara lal dillerin, buruk gönüllerin, amansız acıların, hüznün kederine artık tahammülü yok anaların. Herkes daha mutlu bir yaşam için çocuklarını mutlu bir geleceğe hazırlama çabasının uğraşını vermektedir.

Bölüm notları:

* *Daysan, Dayşan, Daişan: Süryanice'de "zıplayan sıçrayan" anlamına gelir. Deredeki balıklar veya gürül gürül akan sudan dolayı bu isim verilmiş olabilir.*

Kaynaklar:

- Mahmut Karakaş, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi c. 8, beşinci bölüm, Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, s. 230
- A.Cihat Kürkcüoğlu, *Ruha'dan Urfa'ya*, Urfa Belediyesi Yayınları 1990

MAĞARA NUMARANI SÖYLE

İnsanoğlu tarihinin canlı izlerini, bizlere mağara resimlerindeki örnekleriyle (tarihi yaşatma gayreti içinde yaptıkları gibi) bu güne kadar gelmesini sağlamışlardır. Mağara duvarlarına çizilmiş şekiller, kabartmalar, mozaik süslemeleri, resimler, yazılar, işaretler bize mağaralardaki tarihin gizem dolu' insan yaşantısını yansıtır. Hala o gizemli dünyanın sırrını çözmek için, bilim adamları uğraşmaktadır. Yapılan kazılarda verilen emek ve uğraş neticesinde, insanoğlunun meraklı bakışları ile buluşan tarihi eserler, bulgular, her gün mağaraların önemini biraz daha artırmaktadır.

Düşünen beyinlerin tarihi geçmişine baktığımızda, hayvanları izleyerek mağaralara sığındıklarını, bu nedenle hayvanları yerlerinden ettiklerini, yaşamlarının büyük kısmını inlerde, ağaç kovuklarında geçirdikleri bilinen bir gerçektir. Taşlardan kesici, kırıcı aletler, doğal silahlar yaparak tehlikeli hayvanlardan korunmuşlar; ateşi keşfedip yaşamı renklendirmesini bilmişler. Yaşamlarının güzelliklerini, acılarını mağaraların duvarlarına nakşederek, bize kadar gelmesini sağlamış, yaşamlarından ipucu vermişlerdir.

İnsanoğlu yer boşluklarından faydalanmanın yanı sıra birçok olanaksızlığın üstesinden gelebilme, kimi zaman yer altında, kimi zaman yer üstünde zorluklara direnerek yaşamayı başarmışlardır. İnsanlar günün koşullarına göre yörelerinde bulunan, taş, toprak ağaç, sazlık gibi çevrenin olanaklarını katkı yaparak kendilerini korumuşlardır.

İklim ve bölge şartlarına göre, önce konik kerpiç evler, ardından bu gün dahi, kırsal alanda yaşayan köylüler ve “gezgin” olarak adlandırılan insanların yaşadığı gibi, çadırda yaşamlarını sürdürmüşler. Zamanla elde ettikleri aletlerle kayaları oyarak, taşları keserek; barınaklarda yaşamaya başlamışlar. Elleriyle yaptıkları barınma yerlerini, doğal olaylardan ve yabani hayvanlardan korumak için ellerinden geldiği kadar (daha güzel yaşamak adına) çeşitli değişimlere uğratarak bu gün yaşamakta olduğumuz modern evlere ulaşmışlardır.

İnsanlar toplum halinde yaşamaya başlayınca, zamanla işgal ve talanlar baş göstermiş. Dolayısıyla kendilerini zulüm, yağma ve çapulculardan korumak için, kimileri bu gün höyük dediğimiz hakim tepeleri seçmişler. Kimileri de yaşadıkları mağaralardan taş kesip mağaralara bu gün denildiği gibi “taş ocağı” adını verip bu madenden farksız mekanlardan faydalanmışlar. Taşları kesip çıkarmışlar, yontmuşlar; kaleler, surlar, manastırlar, mabetler, saraylar, köşkler, kasırlar yapmışlar. Kimileri; camiler, hanlar, hammamlar, kervansaraylar, köprüler imar edip insanlığın hizmetine sunmuşlar. Asırlardır tarihe, yaşama, tanıklık etmiş, sırlarını gizlemiş, oya gibi işlenen güzelliklerin nakşedildiği, sevginin, erdemin, acıların ve ağıtların bölüşüldüğü, mutlu halaylarla şenlenen, kına gecelerinin keyfinin yaşadığı taş evler...

Bunları niçin yazdım dersiniz? Hz. Nuh tufanından sonra oğlu Yasef tarafından kurulduğuna inanılan, bağrında

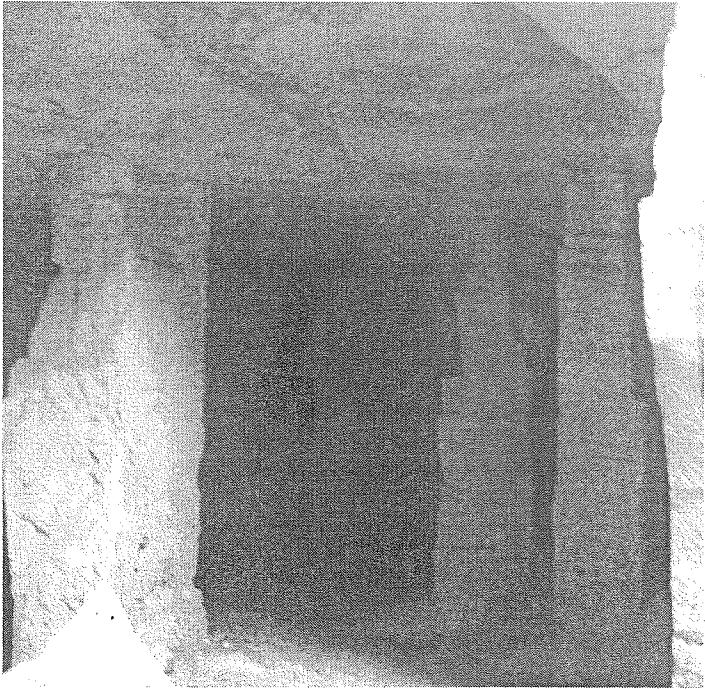
nice medeniyetler yaşatan bu diyarda, mağaralar gizemini hep korumuşlar. Tarihin gelişmesiyle mağaradaki yaşamı günümüze dek, kimileri mecburi kimileri keyfi olarak sürdürmüşler. Paleolitik çağ dediğimiz insanlığın ilk gelişiminde mağaralar insanlığa nasıl sahiplik etmişse; milattan sonra da, mağaralardaki mozaiklerden yapılmış figürler, insan betimleri av ve tuzak sahnelerinden yine ev sahipliği yaptığını anlıyoruz.

Gerek inanç turizmine, gerek kültür turizmine mağaraların büyük katkıları olduğu inkar edilemez. İnsanlar o ortamı seviyor, oradan kendine bir şeyler katarak mutlu oluyor. Mağaraların varlığı, geçmişimizin, insanlığın sesi, tarihin adıdır. Eğer bu mağaralar olmasaydı; Hz. İbrahim'in yaşam efsanesi nasıl güzelliğini bulurdu. Hz. Eyyüp'ün çektiği çilelere karşı edindiği sabır onu nasıl abideleştirir, günümüze kadar nasıl yansır? Mağaralar olmasaydı Kırkmağara semtindeki kaya mezarlarda bulunan mozaikler, mağara duvarlarındaki mektuplar, Soğmatar'daki Paganizm, ay ve yıldızlara tapanlar hakkında nasıl bilgimiz olurdu? Mağaralar olmasaydı, putperestler döneminde bir tanrıya inandıklarını söyleyen Ashabı kehf'in hikayesi nasıl yaşanırdı. Ya şu çocukluğumuzdan beri hep dinlemeye, okumaya doyamadığımız, Alibaba ve Kırkharamiler'in "açıl susam açıl" sözüyle açılan mağara kapısı ve hazinelerine nasıl ulaşırdık.

Hele şu Bazda mağaralarını kim görmek istemez ki? Bu mağara diğer mağaralar gibi ne ev olarak kullanılmış ne ibadet için açılmış. Bu mağara taş çıkartılarak oluşturulmuş belki de dünyanın en büyük mağaralarından biri olma özelliğini taşımaktadır. Taş ustaları kendilerine göre yöntemler geliştirerek büyük bir titizlikle, bin yıllardır burayı bir taş madeni gibi kullanmışlardır. Taş çıkartırken bilmeden dünyanın en uzun, belki en geniş ve belki de en yük-

sek mağarasını meydana getirmişlerdir. İhtişamı karşısında heyecanlanmamak mümkün değil.

Urfa'nın etrafındaki dağlarda olduğu gibi, şehrin yerleşim yeri olarak kullanılan yerlerin, evlerin, binaların, altında da birçok mağaraya rastlanır. Şehir çevresinde birçok mağara toprak doldurularak park, bahçe olarak düzenlendi; üzerine ev, bina inşa edildi. Bu mağaraların bir çoğunda, çağlar öncesinden medeniyeti alıp bizlere ulaştırmayı başarmış nice insanlar yaşamış, derin izler bırakıp gitmişler. Bizler de onlara sahiplik etmemiz gerekirken, günlük menfaatler uğruna kendi geçmişimizi bilinçsizce silip attığımızın farkında bile değiliz.

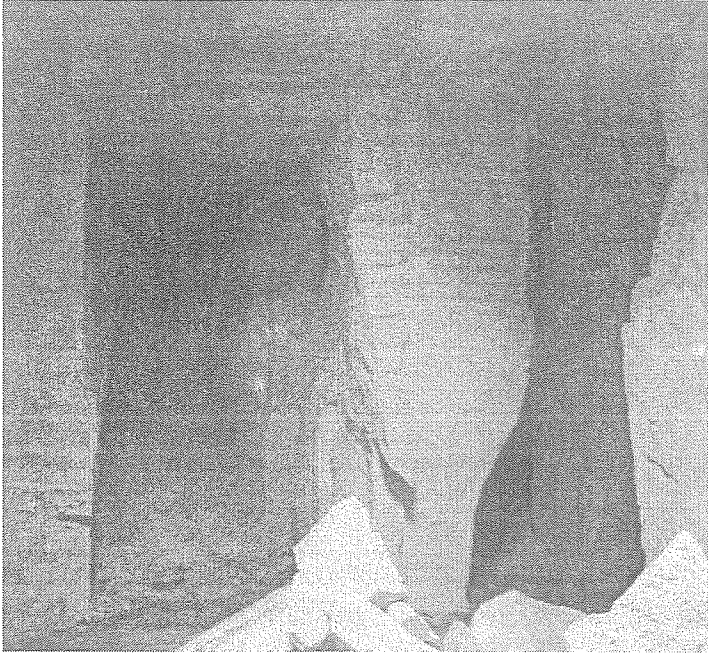

Mağara evler

Mağaralar; çağlar öncesinden bu güne kadar gördüğü işlevi devam ettirmek istemektedirler. Keyif ve eğlence yeri olarak mağaralara güzellik katarak, yaşanır bir hale getirmelerine gıpta edilir. Oysa bu gün ahır ve ağıl olarak kullanılan mağaralar, tarihin sesini yaşatanların anılarına ve emeklerine ne kadar saygısızlık edildiğini gözler önüne sermişlerdir. Tarihi yaralama ve kötüye kullanmaktan başka bir şey değildir.

Yıllar öncesinde kentimizin etrafındaki mağaralarda hep insanlara rastlardık. Yoksul, baskı ve talanlara maruz kalmış çeşitli nedenlerle yurdundan, toprağından kopan insanlar arsa alacak, ev yapacak gücü kendinde bulamayınca mağarayı kendine barınak olarak seçmişlerdi. “Nasıl olsa binlerce yıl atalarımız mağaralarda yaşamışlar, bu bizim için bir ayıp değil.” deyip, mağara yaşamını seçmekte zorunda kalmışlar. Bu tür mağaradaki yaşamı tüm bölgeye ya da bir şehrin bütün insanlarına mal edilmez. İlimizden ve hatta bölgemizden, ülkemizin doğusundan, batısına giden insanlara “mağara numaran kaç?” diye alay edilmesi, dahası insanların görgüsüz, cahil, kaba-saba olduğunu vurgulamak için “mağarada mı büyüdün?” gibi hakaret edici laflar karanlığa gözlerini alıştırmaktan başka bir şey değildir.

Mağara evler

Her ne kadar mağara aslında zor koşulların, bilgisizliğin, cahilliğin simgesi olarak kullanılmakta ise de; medeniyetleri bugüne kadar taşıyan, bizi geçmişimizle yüzleştiren birer tarihi mekan olması açısından büyük önem arz etmektedirler. Hatta mağaradan isim alan ve tarihte ünlenen milletlere hep rastlanılmıştır. Huriler ismi Sümerce'de "dağlılar", Babilce'de "mağaralılar" anlamına gelmektedir. Bu milletlerin bölgemizdeki mağaraları barınak olarak kullandıklarına göre "mağara" kelimesinden ya da "dağlı" olmaktan dolayı üzülmememiz gerektiğine inanıyorum.

Ayrıca bugün ülkenin çeşitli yerlerinde çeşitli amaçlarla kullanılan mağaralar var. Urfa'da da mağaralar öteden beri kullanıldığı gibi, hala kullanılmaya devam edilmekte. İlimizde sıra gecelerinin yaşatılmasında mağaraların büyük

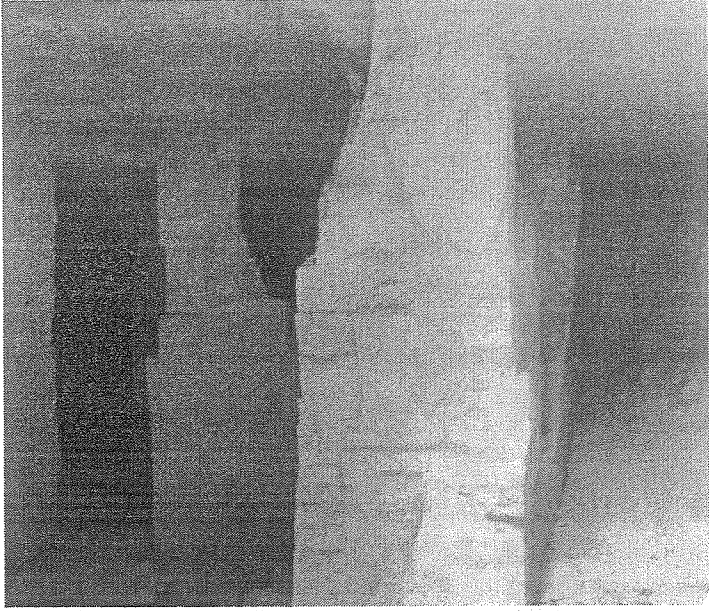
katkısı olmuştur. Yine “yatı” dediğimiz Urfa’nın folklorik yapısında, sosyal yaşantısında, müzikli eğlencesinde yer almış bir yaşam tarzıyla insanlar hayli ilgi duymaktadırlar. Bir hafta boyunca çalışıp yorulan Urfalı esnaf, Urfa çevresindeki mağaralara hafta sonu gider, sazlı, sözlü bir iki gece eğlenir, sohbet eder, şakalaşır, oyunlar oynanır. Haftanın yorgunluğunu stresini üzerlerinden atar, dinlenmiş bir beden, sakin bir kafayla işlerine dönerler.

Hatta “ehli keyf” dediğimiz varlıklı kimseler, “kafa dengi” tabir edilen kimselerin bazen haftalarca mağara keyfi sürdürdükleri, sadece yemek ihtiyaçlarını karşılamak için birkaç günde bir şehre alış veriş için içlerinden birisini görevlendirdikleri “kısa ayrılıklar uzun mutluluklar getirir.” düşüncesiyle hareket ettikleri, “bu bir peygamber geleneğidir, peygamberimiz Mekke’den Medine’ye göç ederken düşmanları onları görmesin diye, Sevr dağındaki bir mağaraya sığındı. Yanında da ‘mağara dostu’ olarak anılan Hz. Ebu Bekir vardı. Onun için mağara dostluklarının daha candan ve samimi olduklarına inanıyoruz.” Bu inançla mağarada yaşadıklarını söylerler.

Mağarada “sıra gecesi” yapmanın, orada toplanmanın bir amacı da, evlerde yapılan müzikli sıra gecelerinde komşularını rahatsız etmemek, dahası aile ortamından uzaklaşıp duygularıyla baş başa kalma, beste ve güfte çalışmalarını sürdürme, türküleri en güzel şekilde icra etmek için böyle sakin ve sessiz yerler tercih edilir.

Urfa’nın etrafındaki dumanlı dağlarda bir çok mağara var. Her mağaranın ismi gibi onların sahipleri de vardır. Urfa’mızın güneyinden başlayıp, Eyyubiye semtinin kırıçlarına çıkıp, Şih Mes’ud, Topdağı, Kalaboynu, Kırkmağara, Yakubiye ve Mancı deresine doğru gidildikçe sayısız kayaya mezara, mağaraya rastlarsınız. Yine Büyükyol, Tıfındır Tepesi, Hastane ve şehitlik mevkiinde de, bir çok mağara

olduğunu, bir zamanlar toplumsal döngüye hız kazandırırken bu gün yok olmuşlardır.

Mağara evler

Her biri birer anıt niteliğinde olan bu mağaraların bu gün izini bulmak mümkün değil. Bunların bir çoğu evlerin altında kalmış, bir kısmı halen zerbembe (kiler) olarak kullanılmakta ise de, çoğu bir zamanlar şehrin kanalizasyon şebekesi olmadığı için fosseptik çukuru olarak kullanılmış. İlimizde bu kadar çok mağaranın oluşunun nedeni: “Burada insanlık tarihinin ne kadar eski olduğunun belgesidir.” Tarihin izlerini taşıyan mağaralar olduğu gibi efsanevi özellikleri ile de ünlü bir çok mağara vardır. Bunlardan en önemlisi Hz. İbrahim’in doğduğu, Hz. Eyyub’un çile çektiği mağaralardır.

Kanlı mağara, Berkafe (Berkefe mağarası), Delikli ma-

ğara, Sarı mağara, Savuğ mağara, Damlaca (Damlacalı mağara) ismiyle anılanların yanında, sahibinin ismiyle de anılan taş ocağı olarak açılmış mağaralarda vardır. Her mağaranın kendine has bir öyküsü bir efsanesi anlatılır. “Damlaca” dediğimiz mağaralar, dağın üst kısmında bir kaya boşluğunda biriken suyun, mağaranın tavanında bulduğu bir çatlaktan mağaranın tabanına damlamasından dolayı bu ismi alır. Bu damlacıkların düştüğü yerin altında küçük bir “*curun*” bulunur. Dağlara çıkmanın yorgunluğundan mağaraya inince, mağaranın tatlı esintisinden serinleşen sudan bir avuç nasıl da iyi gelir. Dağdaki yabani hayvanlar, kurttan kuşa kadar bir çok canlı, gecenin sessizliğinden faydalanıp varlıklarını kimseye sezdirmeden bu sudan nasibini aldıkları çok olur.

Öteden beri hayvan besleme yeri olarak da kullanılan, şehrin dışındaki bu mağaralar arasında “sıra geceleri ve yatı” için kullanılan yerler olduğunu da söyledik. Ancak bu gün öyle bir hal almış ki çevredeki gecekondu sakinlerinin beslediği hayvanların gübresinin yaydığı koku ve kirlilik mağaralarda yapılması gereken yatı ve sıra gecelerini büyük bir zora sokmuş. İlacını bulamadığımız, yüzümüzde bir insanlık ayıbı olarak duran “*güzellik*” adını verdiğimiz şark çıbanı yarasını yaygınlaştıran tatarcık sineğinin kaynağı, barınağı olan bu yerler ıslah edilmeyi bekliyor. Kışın yağın kar ve yağmur sularına karışan hayvan gübreleri, Urfa’nın tek dinlenme yeri, aynı zamanda turistik ve kutsal bir mekân olan Balıklı göle aktığı zamanlar, bir çok balığın ölümüne neden olmuştur.

Yaptığım alan çalışmasında mağaraları görüp “karlıkları” görmezlikten gelmek mümkün değildi. Karlıklar mağaradan bir parçadır çünkü. Hemen her mağaranın bir karlığı vardır. Yazları çok sıcak geçen Urfa’da, kışın yağın karlar toplanır, mağaranın zeminde kazılmış kocaman bir hu-

niyi andıran çukurlara basılır. Etrafına saman koyularak içine kar doldurulan karlıkları karla doldurmak için adamlar çalıştırılır. Hatta karın çok sıkı olması için, davul çaldırılıp üzerinde halay çektirilirmiş. Sıcak Urfa yazında bu karların çıkarılıp kilo ile meydanlarda satıldığı günleri hatırlarım. Suya konularak içilen kar serinliği yazın yankıcı sıcaklığından insanlar bir nebze olsun uzaklaşır. Tanınan ve bilinen; Zahter'in Karlığı, Kel Bedo karlığı, Dip karlık, Savuğ mağara, Sinek yaylası, Develik, Ehber, Top dağı ve Molla Ömer Karkıkları kullanılan en iyi karlıklardır.

Tüm mağaraların önünde veya yanlarında bir sarnıç, yanında taştan oyulmuş ya da betondan yapılmış küçük su havuzları bulunurdu. Kışın yağın yağmurlar kayalardan kazılan ince oluklarla sarnıçlara suyun akmasına vesile olurdu. Bu sular hayvanların içeceği için kullanıldığı gibi, oraya giden insanların da ihtiyaçlarını karşılardı. Bugün mağaraların hayvan barınağı haline gelmesi nedeniyle, oralarda toplanan yağmur suları artık kullanılmamaktadır. Şimdilerde gelişen teknik ve araç gereç yaygınlığı sayesinde mağaraların yanında yapılmış havuzlara tankerlerle çok kolay bir şekilde su taşınmaktadır.

Her mağaranın tavanında havalandırma deliği bulunur. Çoğu mağaraların tabanı taş olmasına rağmen toprak olan veya sonradan toprakla doldurulmuş bir çok mağara da vardır. Mağaralar kışın sıcak, yazın serindir. Bu nedenle bir çok mağara yiyecek saklamak için kullanılır. Buzdolabı olmadığı dönemlerde bu mağaralar soğuk hava deposu işlevini görürdü. Bu gün her mağaranın artık birer avlusu, avlusunda sekisi, birkaç ağaç ve bahçesinde sarmaşıklar, Muhammediye gülleri olduğu gibi; hiçbiri susuz değildir artık. Mağaranın odaları yazlık evlerde olduğu gibi, duvarları lambri ile döşenmiş, elektriği çekilmiş yerlerde halılar serili her türlü konfora haizdir. Mağaralarda yatıya kalan ve

“takım” olarak adlandırılan kimi arkadaş gruplarının bir zamanlar çektikleri sıkıntılar bu gün çoktan aşılmış durumda.

Artık “mağaradan mı geldin?” veya “mağara numaran kaç?” gibi insanları hakir gören, küçülten, insanların onurunu rencide edici, soru ve deyimlerin çoktan aşıldığına inanıyorum. Urfalılar mağara turizmini yaşatmak, eski dost sohbetlerini, sazlı, sözlü güzellikleri ile mağaranın otantik yapısıyla buluşturmak ve bu mutluluklarını bölüşme çabası içinde olmaları gerekir. Mağaralar tamamıyla döşenip yerli veya yabancı insanların hizmetine sunulduğu an, önemli bir çevre olayı bitirilmiş olacak. İnsanlar buraları mekan seçerek ruhlarını dinlendirecek, eskiden olduğu gibi tüm yorgunluklarını atacağı huzurlu bir ortamı bulmuş olacaklardır.

Bölüm notları:

Gezinci: *Çadırda göçebe yaşayanlara denir.*

Sevr Dağı: *Hz. Muhamed'in Mekke'den Medine'ye hicreti sırasında Ebubekir'le birlikte sığındığı mağara.*

Curun: *Taştan oyulmuş kurna.*

Güzellik: *Şark çıbanma Urfa'da verilen isim.*

KOLCU-KAÇAKÇI OYUNU

Siyah beyaz bir film şeridi gibi geçti gözlerimin önünden, bir an geçmişe daldım. Daldım uçsuz bucaksız zaman tünelinin derinliğine. Ömrümün en doyumsuz, hasretlerle dolu günlerine gittim. Yaşıtım ve benden on, on beş yaş büyüklerin sicillerini bir yoklayın, kütüklerinde saklı birer kaçakçılık dosyası göreceğiniz muhakkak. Onlar da anılarında sizlere kaçakçılık günlerini anlatacak bir şeyler bulurlar. Gözleri dolar, uzaklara dalarlar. Kimi zaman çakmak çakmak şahin bakışlar birden dumanlanır, yüzlerdeki çizgiler gerilir birer birer. Bazen bir tebessüm hissedilir, aklaşmış bıyıkların altında titreyen dudaklarında. Sonraları gergin ve korku yüklü gözler açılır, kederli bakışlar uzar gider eskilere.

Çoğu şimdi iş adamıdır. Dokunsan "ah neydi o günler?" deyip acısıyla tatlısıyla; sevinçlerinin yanında kederlerini dile getirirler. Mayın tarlasında fal taşı gibi açılan gözleri, ardından korkusunu avuçlarında küllenen bir cıgarayla bastırıp, kimi zaman nasıl para kazanıp eşinin ve çocuklarının yüzünü güldürdükleri zamanları anlatırlar doyumsuz bir sevdıyla.

Çayın, tütünün, cıgaranın ve cıgara kağıdının yasaklı olduğu dönemler... Doyasıya demli bir çay içememenin, ci-

ğer dolusu bir cıgara dumanını çekememenin üzüntüsünü sıkıştırırlardı sözün arasına, üzüntülerini belirterek. Ve ardından başlarlar seranamları anlatmaya, bir efsane sanır-sın, mitoloji diyarından heyecanla dinleyerek.

Hele bu insanlar şehir merkezinde Eyyubiye mahallesi ve çevresinde oturuyorsa; dahası Suruç, Akçakale, Ceylanpınar'ın ilçe ve köylerinin sınırları Suriye ile bitişik yerlerden ise... Bu yörelerde kaçakçılık yapmayana zor rastlanır zaten. Hiçbir şey yapmayan kaçakçının yükünü evinde saklamıştır. Çünkü hayat şartları çok ağır, toprak yok, gelir getirecek bir işi de olmayınca tek geçim kaynağı kalıyordu, o da: "Kaçakçılık".

Kaçakçılık yapan kişiler, halk arasında saygı görür, sevgiyle karşılanırlardı. Güvenilir, itimat edilir kişilerdi. Onlar için "Mayın üstünde yürüyen, her an jandarmanın, hudut devriyesinin kurşununa hedef olacak kişi, kefeni boyunda adam" denirdi. Nüfus kağıdı yerine ölümü taşırlar ceplerinde. Çoğunun kimliği yoktur zaten.

Söz namustur onlarda. Bir Allah'a, bir de nikahına yemin ederler. Verilen görev harfiyen yapılır. İhanetin bedeli ölümdü. Onlar için kutsal, vazgeçilmez bir değerdi vaat etmek, verdiği sözden dönmemek.

Bir gün bir kaçakçı Suriye'ye geçerken tüm malı yakalır, arkadaşlarının bir kısmı ölür, bir kısmıyla birlikte kendisi canını zor kurtarır. Tekrar Halep'e geri döner; gezer, durur. Parası pulu olmadığı için kendi vatanına, akrabalarının, dostlarının arasına dönecek yüzü de yoktur. Beceriksizlikle, korkaklıkla suçlanacak. Bu kara lekeyi alınına sürmek de istemez. Anlatacaklarına kim inanır, kime ne söyleyecek, kimi inandırır. Biz nice böyle yaşamlardan kimi zaman ihanet; kimi zaman yiğitlik dolu kaçakçılık öyküleri dinledik.

Ermeni asıllı bir tüccara gider ve derdini anlatır. Kendisinin aslında güvenilir bir kişi olduğunu tüm malının yakalandığını söyler. Adam ona acır, samimiyetine inanır ve güvenir. “Peki” der. “Sana mal verirsem ne rehin bırakacaksın?” Onun emanet olarak bırakacak hiçbir şeyi yoktur. Tek bırakacağı, simasına olgunluk veren, yiğitliğinin timsali, değer verdiği, gözü gibi koruduğu, namus bildiği bir tel bıyığıdır. Halepli Ermeni tüccar bunu kabul eder. Urfalı olduğu söylenen kaçakçı bir tel bıyığını çekmek için çok zorlanır, sıkıntıdan buram buram terler, ama çekmeye mecburdur. Bıyık namustur, bıyık dürüstlüktür, bıyık erkekliktir, o onu öyle bilmiş öyle büyümüştür. Bıyığını çekerken sicim gibi gözyaşları süzülür. Çektiği bir tel bıyığını, cebinde sevgiyle, hasretle gezdirdiği, bir yastığa baş koyduğu, yavuklusu iken işlediği nakışlı bir mendile sarar ve rehin bırakır. Borç ettiği malları alır ve Urfa’ya geri döner. Onun malının yakalandığını, arkadaşlarının öldüğünü herkes bilmektedir. Zamanla meraklı biri onu sıkıştırır, bu malı nasıl elde ettiğini, kimin ona borç verdiğini öğrenmek ister. Aslında bıyığını rehin bıraktığını söylemek istemez; çünkü halkın, aşiretin, kaçakçıların arasında değeri kalmaz diye. Ama başından geçen hikayeyi olduğu gibi anlatmaya mecbur olur, sır olarak saklanması istegiyle.

Aradan bir müddet geçtikten sonra olayı duyan bir kaçakçı hemen Halep’e gider; gezer dolanır ve o Ermeni tüccarı bulur. Bir hikâye uydurarak malının yakalandığını anlatır, kendini acındırır. Adam da rehin olarak ne bırakacağını söyler o da tereddütsüz “bıyığımı” deyip birkaç tel birden çeker. Ermeni tüccar uyanıktır. “Git arkadaş git. Bana bir tel bıyığını rehin bırakan adam ağlayıp nerde ise iki gözden olacaktı. Ortada hiçbir şey yokken sen bir deste bıyığını kökten kopardın.” deyip onu azarlar. “Bıyık kedide de var, demek bu bıyıkların senin için önemi yokmuş.” deyip adamın hilekâr olduğunu söyler ve kovar. Biz nice böy-

le; kimi zaman ihanet, kimi zaman yiğitlik dolu ve bazen dağları yıkan yeri göğü inleten şivanlar sonrası ölümlü, parçalanmış bedenlerin kan kokan öykülerini dinlerdik

Gün geçmezdi ki bir kaçakçının mayın tarlasından paralanmış kanlı elbiseleri gelmesin. Ya şu sokak aralarındaki kaçakçı polis, jandarma kovalamacaları... Kaçakçılık devlet nazarında suç olmasına rağmen halkın tek geçim kaynağıydı. Üstelik övülen, saygı duyulan bir meslekti. Getirdikleri de; çay, eski ceket, palto sigara kağıdı ve zaman zaman dokumacılıkta kullanılan ipekti. Götürdükleri de canlı koyundu. Geçim derdi bu insanlara neler yaptır-mıyordu ki...

Kaçakçılık öyle yaşamımıza girmişti ki, çocuklar arasında geceleri oynadığımız tek oyun kolcu-kaçakçı oyunuydu. Kolcular kovalar, biz kaçardık. Zaten bu oyunun gerçeğini her sabah evimizin önünden gelip geçen köylülerde de görürdük. Suriye'den kaçak yollarla gelen gavur eskisi dediğimiz ceket, paltoların bir şekilde şehre sokulması gerekirdi. İşte bunun hamallığını yapanlar, bu giyecekleri; çuvallara sıkıştırır, üzerlerini saman, kesmuk, tezekle doldururlardı. Kolcular köyden gelen bu insanların yollarlarını köşelerde gizlice beklerlerdi. Bir köşeden aniden çıkar elindeki şişle çuvallarını şişlerlerdi. Ucu tığ gibi kancalı olan şişi geri çekince ve şiş bir şeye takıldı mı yük sahibi hemen tutuklanırdı. Bazen çuval şişlenmeye başlayınca yük sahibi fırsatını bulduğunda yükünü bırakır kaçardı. Mahallenin o daracık sokaklarında kaybolurdu. Bazen bu iş bir kovalamacaya dönerdi. Kaçakçı yakalanmayınca, kolcular da kaçak yüklü hayvanları çuvalları ile birlikte karakolların önüne götürürlerdi. Kimi zaman silahlı çatışmalar bile yaşanırdı.

Kolcu dediğimiz kişiler sivil kıyafetliydi. Yolda sıradan insanlar gibi yürür, aniden bir köşede, bir sokak arasında, elinde cıgarası olan adama yanaşır, kolundan sıkıca

yakalardı. İlk önce bir üst araması yapar, ardından da tütün tabakasını açar, kontrol ederlerdi. İçtiği cıgaranın kaçak tütün olup olmadığına baktıkları yetmez, sararmış bıyıklarına parmaklarına kadar koklardı. Bazı tütün tiryakileri tabakayı atar kaçar, bazen araya mahallenin saygın kişileri girer, bir yolunu bulup salıverirlerdi. Kimi zaman sokak aralarında gördüğümüz kolcuları yük getirenlere veya sigara içenlere söylerdik. Onlar da yollarını değiştirip oradan geçmezlerdi. Ceza ödeyenler çoğunluktaydı. Ceza vermekte direnenler, parası olmadığını söyleyenler alınıp götürülürdü. Kaçak tütün içmenin cezası işte bu serencamı çekmeyi gerektiriyordu.

Tüm bunlardan sonra kovalamaca ve yakalamayı içeren kolcu kaçakçı oyununu oynardık. Üstümüz başımız zamana göre çamura toza bulanır, elbiselerimiz paralanır, ter içinde boğulurduk. Oyunun başlangıcı; yönetici seçilen biri, karşı ile kolcu, kaçakçı deyip kolları ölçer, kimimiz kolcu kimimiz kaçakçı olup iki taraf olurduk. Kaçakçılar kaçar, kolcular onları kovalarlardı. Ne zaman ki kaçakçılar yakalandı, oyun biterdi. Bazen saatlerce süren bu oyun bitmeden dağılırdık. Renkli hayal bulutlarında uçtuğumuz, yıldızı, ayı göğsümüze doldurduğumuz gecelerdeki kolcu kaçakçı oyunu hiç unutulamaz ki..!

“Ne zaman bir çocuk oyunu görsem
kolcu, kaçakçı düşer hatırıma
hep kaçakçı olmayı isterdim.
Kolculuk dokunurdu arıma.” *

Devletin resmi işlevi dışındaki bütün işler kaçakçılığa girer. Kaçakçılık olarak adlandırılan meslek; devletler tarafından çizilmiş sınırları, yasalara aykırı yollardan aşır, yabancı bir ülkenin hudutlarından geçen ve yine oradan yasal olmayan yollardan mal getiren, bu malı gizli bir şekilde, ülke içinde satılmasıyla uğraşan, ya da bu işlerin yürü-

tülmesi için yardımcı olan kimselere denirdi ki; bu insanların çoğu pasaport kullanmadan hudutları geçip gelirlerdi. Kaçakçılık atla veya yayan yapıldı. Pasaportlu geçişler yitliklikten, kaçaklıktan sayılmazdı. Zaten kaçakçılık yapan kimselerin yüreği ısınmazdı pasaporta. Kimileri silah taşırlardı. Kolluk kuvvetleri ile karşı karşıya kalınca canını kurtarmak için kullanmak zorunda kalırlardı.

Bugün ithal edilen çay, bir zaman kaçak yollardan getirilirdi. Şimdi ithal edildiği halde bizler ona önceden “kaçak çay” dediğimiz için halen ismi öyle söylenir. “Gavur eskisi” dediğimiz palto ve takım elbiseler uğruna nice canlar verildi mayın tarlalarında. Telef olan koyun sürülerine ne demeli. O çay, o koyun, o eski elbiseler, dahası neçeklik, tülbentli ipekler için nice canlar gitti, evler viran oldu. Yetim çocukların, dul kalan gelinlerin hasretleri nasıl anlatılır ki... Yürek yangını annelerin gözleri hayli zaman yollarda kaldı. Cenazesine sahip çıkmakta tereddüt eden babaların ıstırabını kim nasıl anlayabilirdi ki.

“Urfalı kızı gördüm
Hudut boyunu gözlüyordu.
Giden babaydı kardeşti yardı
Suruç’da yankılarken kurşun sesleri
O akşamdan sabaha ağlardı.”**

Tüm onca acı ve ıstıraptan sonra şimdi sınırlar açıldı. Dünya küçüldü, ülke sınırları birbiriyle delindi. İthal adı altında, konteynır (kontenlerle), tırlarla Ortadoğu, Uzakdoğu, Arap Yarımadası’ndan neler gelmiyor ki... Artık İran, Pakistan, Hindistan burası. Kuveyt, Suudi Arabistan, Dubai, Katar, Ebu Dabi, Yemen bir adımlık yer şimdi.

Kaçakçı olur da ihbarcı olmaz mı? Mezopotamya’nın bereketli topraklarından sakın gökyüzüne uzanan bakışlarımız arasında Harran ovasının boşluğuna kayan bir yıldız herkes hayra yorumlardı. Doğanın kanunu, zalim mazlum,

kötülük iyilik, kaçakçı ihbarcı, katil maktul hep var oldu ve bir şekilde var olmaya devam edecektir. Çoğu kaçakçı; kimin ihbarcı olduğunu, duyumları ve başına gelen olaylardan yola çıkarak tespit ederlerdi.

Ihbarcılar halk arasından seçilmiş, gayri resmi görev yapan güvenlik güçlerine yardımda bulunan kimselerdi. Böyle kimseler toplumda sevilmeyen, ilgi görmezlerdi. Selamı Allah'ın hatırına, saygısına binaen alınır. Kimse onlara merhaba için durmazdı. Onlarla konuşan her kimse lekelendirirdi. İlimizde yaygın bir söz vardır: "Ev yıkanın evi olmaz." İşte bu ihbarcıların da doğru dürüst bir yerde evi olmadığı gibi kiracı olarak çoğu kimse onlara ev bile vermezdi. Onu tanıyan bilen çocuklarının onun çocuklarıyla oynamasına müsaade etmezlerdi. Kimse onun evine gitmez, onun eşine iyi gözle bakmazlardı.

Kaçakçılar nasıl lakabıyla halk arasında biliniyor idi ise, ihbarcılar da halk arasında "ihbarcı" lakabı ile tanınırlardı. Kaçakçının hudut boyunda can verdiği gibi, ihbarcılarda şehir içinde bir sokak ortasında kimi zaman bir pazar yerinde çekilen tabancadan tetiğe ısınan bir parmağın basılmasıyla kurşunların hedefi olur, er, geç cezalarını buluyorlardı. Aslında ihbarcıların da bu işi öyle keyfi yaptıkları söylenemez. Yolunu şaşırılmış, aldatılmış insanlardı. Çoğu beceriksiz, yeteneksiz, çalışmaz, aç sefil, işsiz, aylak aylak geçen çok çabuk kullanılan kişilerdi. Onlar da bir şekilde çoluk çocuğunun rızkını temin ediyorlardı. Ama evleri viran ederek, haneleri sahipsiz bırakarak.

Bölüm notları

*Ne Zaman şiirinden M. Hicri.

***Urfalı Kızı Gördüm* şiirinden M. Hicri.

YOLLARIN DİNMEYEN SESİ: KERVANSARAYLAR

I.Kanatsız Kuş Misali İnsan

Yollar ve insanlar birbirini tamamlayıcı iki unsurdur. İkisinin de uğradıkları ortak mekan kervansaraylardır. Tüm doğa ve iklim zorluklarına, yollarda vuku bulacak tehlikelere rağmen, yolların yürümeyle biteceğini söylesele de; bu kavuşmaktan öte bir şey değildir. Dağlar aşılır, dereler geçilir, toprak renkten renge dönüşür. İklimler değişir, insanlar kanatsız kuş misali başka bir diyarda başka bir mekanda, yorgun-argın, indirir başını derin düşüncelere dalarak. Yolların bitmeyeceğini, ona insan ömrünün yetmeyeceğini ve bir gün yolu bitirmeden acı gerçeğe yüzleşeceğinin iadesidir bu söz: "Ömür biter yol bitmez."

Gurbet ele açılan, ayrılık getiren, sinemize bir darbe gibi hüznle dolan yollar... Dağların araya girmesine rağmen tez elden hasretlileri kavuşturan... Müjdeli haberlerle gönlümüzü rahatlatan yollar. Yollardır uzadıkça gelmez dediğin karahaber, nasıl da kolay varır, gözü yollardaki yavukluya, anaya, babaya... İşte bu yolların ve insanların beraber uğradıkları ve insanlar gibi yolların da onsuz olama-

dığı kervansaraylar, mecburi keser yolları. Bir bakarsın çölün sessizliğinde bir vaha, bir bakarsın ekmek olur, aş olur, gecenin karanlığında umut olur sana, yaşam adına.

Kervansaraylar nice zaman kervanlara mihmandarlık etmiş, onlara bağrını açmış onları korumuş yorgunluklarını gidermiş, yedirmiş, içirmiş. Çölün ortasında seraplar gerçeğe dönüşür, kervansaraylar çıkınca karşına. Korkular dağılır, sevinç ve heyecan başarının sırrı olmaya devam eder. Diyarbakır'a, Mardin'e, Fırat'ın öte yakasına, şimdiki devlet sınırlarının ötesi Musul, Kerkük üzerinden Bağdat'a kadar uzanan yolların üstünde hep vardılar. Diğer yanda Halep'i Şam'ı birbirine bağlayan kıraçların, kurak ovaların yalnızlıkları ile süsleyen, efsanelerin, masalların gerçeğe dönüştüğü kervansaraylar... O şahane mimariden geriye, şimdi yürek cızlatan; yıkık, virane, bilinçsiz insanlarca istila edilerek ahır, samanlık olmuş bu eserler, vurur insanı en derin yerinden. Şimdi başlarını mezardan kaldırıp; "Yazık onca heba olan emeğe." diyeceklerini duyar gibi oluyorum.

Her medeniyet kendine has bir şekilde, kendi coğrafyasında, ticaret yollarının üstünde bu yapıları yapmışlardır. Onların olduğu yerde mutlaka yol geçiyor insanların güvenlikleri sağlanıyor demektir. İnsanlar "bir konak" yoldan geldiğini bu şekilde ifade eder. Bir konak yolun yaklaşık kırk km. olduğunu yaşlılar söylerken bir konak yolun bazen bitmeyen bir ömrün o arada yitip gittiğini söylerler. Kervansarayların gölgesine sığınan insanlar yazın sarı sicağından, kışın yağmurdan, çamurdan kurtulmanın mutluluğunu kervansaraya ulaşmakla yaşar. Hele o boranlı, tipili geçitlere ne dersin. Sıcak bir yatak bulmanın güzelliğini dağ başında ya da çölün ortasında yaşamak.

Hayvanlar dinlenir, onlara su ve yemleri verilir, onlar dinlenirken kervancılar da boş durmaz; önceden konaklamış ya da onlardan sonra gelen kervanların yüklerini öğre-

nir, en iyi pazar yerlerini birbirlerinden öğrenmeye çalışırlar. Yüklerine göre yön değiştirirler, kimi zaman. Yalnız ürün pazarlaması yetmez, kervancılar ve beraberinde gidenlerin bilgi, beceri, yetenekleri o kervanlarla birlikte başka dünyalara akardı. Bir su gibi geçmişten geleceğe, iklimden iklime.. Dilden dile, kulaktan kulağa... Bir gecenin şafağa inmesiyle başlar yeniden yolculuk.

Diğer yanda; gecesini gündüzüne katıp yol alan, Çişokvanlar (hikayeciler), tarihten gelen efsaneleri dilleri ve yürekleri ile renklendiren olaylarla, insanı rüya alemine götürüp getirirken uykunun hazzı bir başka oluyor. Dengbêjler (türkücüler), sazbandler (saz çalanlar) ki aşkın en güzel

sözleri onlardadır. Verdikleri müzik ziyafetlerine diyecek olmaz. Ellerini kulaklarına atıp ayrılıkların en acısı, kavuşmanın en mutlusu onlarda öykülenir. Geceler onlarla aydınlanır, ufkumuz, hayallerimiz onlarla renklenir. Sevgiler onların dilinde mutlu, aşıklar onların sözleri ile yol bulur dağlarda. Kavalcılar kervanlardan geriye kalmazlar. Onlar kervansız, kervanlar onlarsız olmaz. Gezip gördüklerini dinleyicilerin gözlerine bakarak, yüreklerine, beyinlerine sindirerek anlatırlar. Nice unutulmak üzere olan yaşamları gün yüzüne çıkarırlar. Mem ile Zin'i mi dersin, Leyla ile Mecnun'u mu? Anlatırlar; Ferhat ile Şirin'i, Siyabend ü Xecê'yi, Ya Yusuf ile Züleyha hiç unutulur mu? Ya Tahir ile Zühre, daha neler neler anlatılmazdı ki yaşanılırcasına... İbrahim'in Nemrut'a karşı baş kaldırışı, ateşe atılması ve daha nice efsane anlatırlardı. Dahası: "Ali'nin üstüne yiğit, Zülfikar'ın üstüne kılıç yoktur."**** şeklindeki peygamberin övgüsüne mahzar olmuş Hz. Ali'nin cenkleri yürekleri hoplatırdı. Bir başına kalelere saldırması, Allah'ın aslanı ünvanına layık olması, kılıcı Zülfakar hep zulmün ortasına düşerdi. Kulaklar açılmış ayrıntıların son kelimesine kadar inilirdi. Tüm seslere aşınaydı kulaklar. Türkencesi, Arapçası, Kürtçesi, Ermenicesi ile kelimelerle iç içe işlenmiş, bir sevgi yumağıydı muhabbet.

Her taraf yemyeşil olduğu bir bahar gününde Han al Ba'rur' a doğru yol aldık. Tektek dağlarının basık tepelere dönüştüğü kıraçlar, serili yeşil bir halıyı andırırmaktaydı. Tek tük kuşlara rastlıyoruz. Yeşile bürünmüş ovanın güzelliğine renk veren tarihi abide Han el Ba'rur Kervansarayı bu ıssız platoda yüz yıllar boyu nice yaşama kaynaklık ettiği her halinden belliydi.

Hanın etrafındaki yapılar bozulmuş, kuzey kapısının sağ tarafındaki mescit sol tarafındaki nöbetçi kulübesi restorasyon sonucu ayakta durabilmiş. Kervansarayın ön tara-

finda, kışın suların göl edilerek yaz günlerinde hayvanların suvarılması için dere ağzında yapılan su havuzundan ancak yerde kaldırılması mümkün olmayan büyük taşlar kalmış. Zemin kayalık olduğu için diğer hanlardan farklı olarak; kuyu yerine sarnıç kazılmış, içme suyu için buraya kışın yağın yağmurların dolması için önlemler alınmış. Çevrede bir ağaç gölgesine hasret kalıyor insan. Sadece bu tarihi kalıntıyı yok etmek, oraya kerpiç evlerle çeviren köylüler, geç de olsa tarihin önemini biraz da olsa kavramaya çalışmaktadır.

Dört dönüm üzerine inşa edilmiş olan kervansaray, Ey-yubiler döneminde yapılmış bir yapı. Bir restorasyon geçir-mesine rağmen kervansarayın doğusu, güneybatısı çökmüş durumda. Harran-Bağdat yolu güzergahında bulunan bu yapı kuzey cephesinde kapının girişindeki kitabesinden anlaşılacağı üzere; 622 (1228) yıllarında el Hac Hüsamed-din Ali Bey tarafından yaptırılmış. Kervansarayın dört tara-rafı tonoz kemerle birbirine bağlı, mescidi, kışlık ve yazlık bölümleri olduğu gibi, payende ve köşe kuleleri ile o ıssız Tektek dağlarının kıraçlarında hala tüm görkemiyle “ben varım” diyebilecek güçte.

Han al-Ba'rur

Mescidin hemen önünden, duvarın içinden, hanın üstüne; yirmi ayaklı bir taş merdivenle çıkmak mümkün. Kapının sol tarafında ise muhafız odası mevcut. Köylülerin bize gelin odası dediği ve bir zamanlar gelinlerin ağırlandığı oda, şimdi samanla doldurulmuş, diğer yerlere hayvanlarını dolduran köylüler, yıkımı için ne gerekiyorsa yaptıklarını görüyoruz. Bu tarihin bu kadar yağmalanması ve sahiplenilmemesi adına üzüntü duyuyorum.

Kapının batı tarafında bulunan kitabede ise “*melun ibni melun ibni melun ibni melun men zehere ala beni hazal-han el mübarek.*” yazılıdır. Kitabede ; kim bu mübarek hanın banisine sırt çevirirse melun oğlu melundur anlamı ifade edilmekte. Doğrusu biz bunu okurken inanmadık. Hana uğramayanlara beddua ve lanetleme vardı. Orada bulunan yaşlı bir köylü sorumuz üzerine “evet” dedi “buradan geçip de hana uğramayanlar lanetlenmiştir.”⁽¹⁾

Kervansarayaya verilen Ba'rur ismi; "keçi, koyun, deve dışkısı" anlamındadır. Yerel olarak "kığ", "bışkul" denilmekte. Bu ismin verilmesinin bir de öyküsü var. Bu hanı yapan kişi; "Ben bu hanı kuru üzümle doldurdum, siz keçi gübresiyle dolduracaksınız." dediğini söyleyenler olduğu gibi, kimileri; "Siz bu hanı keçi gübresiyle dahi dolduramazsınız." demesi ondan sonra gelecek insanların ne kadar basiretsiz, yeteneksiz olduğunu vurgulamak amacıyla söylemiştir. Yapıldığı dönemde hanın etrafının bağlarla çevrili olduğu anlaşılmaktadır. Şimdi ise hanın etrafında bir tek bağ tiyeğine dahi rastlamak mümkün değil. Bu gün bir ahır olarak kullanılan kervansarayın içler acısı hali, tarihi varlıklar adına utanç verici. Dolayısıyla vasiyet sahibinin ne kadar haklı olduğunu görüyoruz. Tarihî viraneye döndüğü mekânı kendi kaderine terk ederken; çölün sessizliğinde Eyyubilerin at kişnemelerini, at nallarının seslerini duyuyorum. Savaşlardan, talanlardan, yorgun düşmüş, kan gölünden çıkıp gelmişler; afetlerden, belalardan korunma uğruna, aç yolcuyu, hastayı, yoksulu, kimsesizi barındırma uğruna, korunması için hanlar kervansaraylar ihya etmişlerdir. Kıraçlara at nalları kadar taşlarla barınaklarla şenlik getirmişler. Kurda, çakala, tilkiye yem olmama uğruna insanları sahiplenmişler. Bir umut olmuş, kurtarıcı olmuşlar yol güzergahlarında.

O seslerden kurtulmak istemesem de boş kıraçların sessizliğinde tünemiş baykuşları, aç perişan gezen tilkiler bizlere çok şeyler anlatıyor.

II. İsimsiz Beyler: Çarmelik (dörtbey)

İpek yolunun iz düşümlerini bir başka gün görmek üzere yine yollara düşmüşüz. Gaziantep karayolu üzerinde seyir halindeyiz. Asfalt yolda vızır vızır geçen arabaları, ağır yük vasıtalarını, sefer halinde bırakıp, Urfa'nın Suruç ilçe-

sine varmadan yoldan sağa sapıyoruz. Bozova ilçesine doğru güzellikleri yüreğimize serpen yeşillikleri, rengarenk etrafımızda cıvıldaşan kuşlarla bakışarak yol alıyoruz. Fıstık ağaçları ile çevrili yolların arasında bir köy ve kervansaray karşımıza çıkıyor. Her ne kadar Suruç ilçesine yakın mesafede ise de Çarmelik hanı adıyla bilinen kervansaray Bozova ilçesinin coğrafi sınırları içinde yer almaktadır.

İsminden de anlaşılacağı gibi Çarmelik (dört bey) tarafından yaptırıldığı ve bu dört kişinin de kardeş olduğu muhakkak. Kıraç tepeler üzerinde kurulu bu kervansaray. Gezgincilerin tespitine göre Birecik'ten Urfa'ya gitmek üzere yola çıkan kervanların konakladığı ilk yerlerden biri. Kervanlar gibi gezgincileri de ağırlayan bu kervansaray için Evliya Çelebi; Suruç'tan kalkıp iki saatte vardığı Çarmelik hanını anlatırken o günle bu gün arasındaki farkı gözler önünü sermekte.

Dört bin metre kare üzerinde kurulu kervansaray, beyaz kesme taşlardan yapılmış, tüm kervansarayların ortak özelliği olan tonozlarla birbirine bağlı olan, kervansarayın bu gün bir tek köşesi ayakta. O kısım da çökecek günü hüzünlü ve kederli bir şekilde, gözyaşları içinde beklediğini kabul ediyorum. Geniş bir avlusu, ortasında kuyusu ile tamamen harap bir vaziyette. Hanı çevreleyen, şimdi büyük bir kısmı çökmüş duvarlardan, taşlardan develeri *hıyan* ettirmek (çöktürmek) isteyenlerin sesleri, eşeklere, katırlara, beygirlere yöneltilen “çüş, huş” bağırışları, “*tae, hemiş*” sesleri ile atları okşayanların seslerini duyar gibi olurken bize yaklaşan köylülerin selam kelimeleri ve muhabbeti ile uyanıyorum.

Çarmelik hanı

Kervansarayın etrafına gelip yerleşen köylüler önceleri bir ev yapma uğruna, bu handan taşları söküp götürmüşler. Bu taş götürenlerden biri gece rüya görür. “Dört kişinin saldırısına uğradığını ev yapmak için getirdiği taşları tekrar vakıf olan Çarmelik kervansarayına bırakmasını söyler. Taşları tekrar yerine bırakmadığı takdirde gözlerini oyacaklarının tehdidini savururlar.” Bu kötü rüya ve kabuslarla uyanan adam, ilk işi taşları hemen eski yerine götürüp bırakmak olur. Köylülerin bu olaya inanmalarından sonra kimse bir tek taş dahi almadığını söylerler.

Bir müddet sonra köye okul yapmak için gelen müteahhit hanın taşlarından okulun temelini doldurmuş. Köylülerin tüm ısrarlarına rağmen o köylüleri dinlememiş. Tarih düşmanı olan bu müteahhidin bir trafik kazasında öldüğünü söylen köylüler “biz ona birkaç köylünün rüya gördüğü-

nü hanın taşlarını kullanmamasını söylememize rağmen kullandı. Burası vakıftır bir taş dahi alınmamalı.”

Kervansaray baştan sona çökmüş durumda. Kitabesi olmamakla birlikte tarihin derinliğinden ses geliyor duvarlarından. Burada dört kardeş hükümdarın yaşadığı ve bu isimle anıldığı, kervansarayın 17. yüzyıla kadar işlevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. “İskender tepesi” olarak anılan yerde İskender’in konaklandığının söylenmesi buranın tarihini M.Ö 4. yy’a kadar götürmektedir. İskender o dönemlerde buralara kadar gelip fetihlerle uğraşmış.

Çarmelik hanı olarak bilinen bu tarihi yapının mimarları Çar Melik’lerin kimler ve isimlerinin ne olduğu bilinmemekte. Kalesi, höyüğü, su değirmeni, çarşısıyla, hamamıyla bir kasaba olduğunu kulaktan kulağa bu güne kadar gelmesinin ötesinde Evliya Çelebi seyahatnamesinde bu kervansaraydan bahsetmekte olması onun önemli bir merkez olduğunun işaretidir. Bazı kervansaraylardan farklı olarak kervansarayın dışı özellikleri ile İslami bir yapı olan camisiyle önemli bir merkez olduğunu göstermektedir. Kimileri burada bir kilisenin varlığından bahsetmekte iseler de; bugün bunun izlerine rastlanılmamaktadır. Çarmelik Kervansarayı’nın bulunduğu çevrede farklı din ve ırklardan insanların yaşadığı bilinmektedir.* Taşlara son kez el sallarken bu gün gördüğüm bu yıkıntıların insanların çektığı acılarının göstergesi olsa gerek.

Ağaların, beylerin kahırlarını çeken, padişahların zulmüne maruz kalan, yoksulların kimsesizlerin dertleri ile dertlenen, bu taşlara duyulan saygının artık kalmadığı meydanda. Kuşkulu yolculara “Hızır” gibi yetişen, insanların çektikleri tedirginliklere derman olan, korkulara sığınak olan kervansarayların bu gün bu halleri bizleri fazlasıyla kedere boğmaktadır.

III. Tüketilen Geçmiş, Sahiplenilmeyen Gelecek

Titrişe yol alıyoruz. Yüzyıllar önce dağ taş, gece-gündüz, soğuk sıcak demeyip yollara düşen ve günlerce yol giden insanların halini düşündüm. Arabada asfalt yolda giderken suyun hayat olduğunu, yol kenarındaki ağaçlık ve yeşilliklerden anlamak mümkün. Derken Titriş adıyla anılan köye geliyoruz. Titriş köyünün eski bir yerleşim yeri olduğu ve burada yapılan kazılarda bir hayli işlenmiş demir parçalarına rastlanıldığını, bu buluntuların Urfa müzesine taşınmış olduğunu öğreniyoruz.

1981-82 yıllarında yapılan kazılarda Titriş Höyükte İlk Tunç Çağı (M.Ö. 2600-2400) yıllarına ait gümüş yüzükler, midye kabuğundan yapılmış kolye ve küpeler, pişmiş topraktan yapılmış keman biçiminde idoller ve geometrik desenli, boyalı vazolar, kaseler, bardaklar biberon ayaklı kaplar bulunmuş. Bu eserlerin tamamı listelenmiş, Urfa müzesinin teşhir salonunda ve kataloglardaki yerini almış durumda.

Nekropoldeki kazılarda 38 mezar ortaya çıkarılmış. Dolayısıyla gömü arayan köylülerin bazı gerçeklerin farkına varmalarına vesile olmuş. Titriş mezarlığında; mühürlerdeki figür ve sembollerden hareketle III. Erken Hanedanları devrine ait olduğu söylenen kalkerden yapılmış silindirik mühürler bulunmuş. ⁽²⁾

Mezarların yönleri doğudan batıya yapılışı ve ölünün başının doğuya getirilmiş olması Güneydoğu Anadolu'da ilk Tunç çağı ölü gömme adetleri hakkında, bize çok önemli bilgiler sunan kazibilimciler iyi ki vardılar diyorum.

Diğer kervansaraylar gibi Titriş hanı da kare biçiminde, fakat onlardan hayli küçük. Kervansarayın kitabesi de yok. Ancak köye yerleşmiş olan aile büyüğü Hacı Karakeçili; bu

kervansarayda da öteden beri kervanların konakladığını, eski halinin daha görkemli ve otantik olduğunu, bilahare yapılan eklemelerin, babası dedesi (Hec Reşit'in babası Hec Sino, onun babası Hıno) tarafından yapıldığını söyledi.

Bu han bir kervansaraydan ziyade daha çok yakın çevrelere giden kervanların konakladığı bir mekan işlevini görmüştür. Hanın güney cephesine bakan kemerli kapıdan hana girilir. Diğer hanlar kervanın tamamını kervansarayın içinde ağırlarken, bu hanın kapısının basık oluşu nedeniyle, at ve deve yüklerinin dışarıda çözülüp daha sonra içeriye taşındığı anlaşılmaktadır. Girişte solda bir kuyu mevcut. Kervan sarayın üstüne sonradan eklenen kerpiçten evlerin yıkılmış olduğunu görüyoruz. Bazı tonozlar yıktırılıp odaların üzerleri direklerle kapatılmış olması, hanın eski otantik yapısı kısmen de olsa yok olmasına neden olmuş.

Hanın kuzey cephesi yıktırılarak beton örme ambarlar yapılmış. Orijinalliğini koruyan diğer üç cephesi de harap bir vaziyette. Titriş ismi hakkında hiç kimsenin yeterli bilgisi yok. İsmi kimden, hangi millet ve devirden kaldığı da bilinmemekte.

Hanın içini gezerken insan başını kaldırıp etrafa bakınca, duvarlara, revaklara, direklere sinmiş ağıtlar, sıkıntılar kadar; coşkuyu, gülüşleri, sevinçler, görmekteyiz. Han odaları kötü ve acılı günlerde hüznü ve yıkılacakmış gibi dar gelir, zindan olur. Yıllarca bu taş duvarlar arasında yaşanan mutluluklardan şimdi bir eser yok. Yıkık virane haliyle bana acı çeken, ölümü bekleyen, direncini yitirmiş biri gibi geliyor. Taş duvarların derin hüznüne dalıyorum. Tarihin merdivenlerinden inip hanın serancamlarını düşünüyorum. Burada yemek yeniliyor, burada günün yorgunluğunu atmak için sırtlarını yüklerine verip rahatlarlar. Saklı

bir hazine gibi saklı duran, kahveler, çaylar zuladan çıkarılıp demleniyor. Yakılan ateşler, tüten ocaklar, şenliğin habercisi duman uzakları selamlayarak kaybolur gökyüzünde. Düşler, hayaller, anılar, hikayeler efsanedir bu taşlar arasında. Ateşe tutulmuş kar gibi eriyip gitmiş. Samsat'tan Fırat'ı geçip gelen yolcuları ağırlayan hanlardan ilki sayılan Titriş hanı Urfa'ya varmak isteyen yolcuları ağırlar. Uzun bir müddet harap duran şimdi restore edilmiş olan Tülmen köyündeki "Hayrat" denilen "Hayırhanı'na" uğrar, molasını verir, oradan da şehre ulaşmanın sevincini yaşarlar.

IV. Gün Batışına Selam

Mevsimler değişmiş, yaz derken güzün tüm soğukluğu vuruyor insanın bağına. Zemheri yağmurları ve ardından her yanı örten beyazlar içinde bir kışı düşünüyorum. Yüzyıllar geçti böylece. Kaç nesil doğup büyüdü, yok oldu. Ama onların nice nesillere tanıklık etmenin varlığıyla halen ayakta olmaları ne kadar sevindirici. Yeni nesillerin onların bağına hançer vurur gibi bedeninden çektiği her taş, bu kültürel mirasın tarihi varlıkların yok olmasına yeter ve artar bile. İnsanlardan çektikleri doğal afetlerden çekmedikleri yapıların her halinden belli...

Günler sonra sıcak bir yazın son gününde yüzümüzü yeni bir kervansaraya çevirip yollara düşüyoruz. Ekinler biçilmiş, kimi tarlalarda anız yakma çalışmaları yasak olmasına rağmen yapılıyor. İnsanların gözünü bürüyen servet hırsı yasakları bile dinlemiyor. Kimi tarlalarda yeni filizlenmiş pamuk şitillerine kadın erkek genç kızlar çapa sallamakta, hasret dolu türküler eşliğinde. Yeni bir kervansarayı görmenin heyecanı ile yollardayız. Dünya dönmeye devam ediyor. Biz her gün yok edilen insanlığın izdüşümlerinin korunması, gelecek nesillere bırakılması adına karınca ka-

rarınca bir şeyler yapma ve konuşma uğraşındayız. Yollar uzadıkça uzuyor. Bir an önce merakımızı gidermek için tahammül ve sabır içiyoruz arabanın dönen tekerlerinin hışıltısından.

Asfalttan çıkıp köy yoluna sapıyor. Yol kenarındaki yeşil ağaçlarının dalları arasında, kırmızı kırmızı fıstık salkımlarını seyrederken kuş cıvıltıları sevinç veriyor yüreğimize. Mırbi eski adı, yeni adıyla “İlgar” olan köyüne sora sora varıyoruz. Jipten iner inmez soğuk bir su ile serinlemeye çalışıyoruz. Suları yudumladıktan sonra bir köylüyü de yanımıza alarak Mirbi kervansarayı’na konuk oluyoruz. Kervansaray iki katlı. İkinci katının sonra yapıldığı her halden belli.. Kendileri de bunu inkar etmiyorlar. Dedeleri tarafından yapıldığını övünerek anlatıyorlar. Çünkü o günün şartlarında böyle bir yerin sahibi olmak önemli olduğu kadar üstüne böyle bir ev yapmanın bedeli de hayli ağır...

Kervansarayın üzerindeki yapının büyük babaları Har-tavizade Emin tarafından 1902 yılında yapıldığını, kendi işlevi dışında, “ağa konağı” olarak hizmet veren han tarihten gelen sesini, görkemini ve işlevini kaybetmiş olmasının hüznüne katılmamak mümkün mü? Bu kervansarayın “Dayan” adlı bir Yahudi ailesi tarafından yıllarca çalıştırıldığı ve terkedildiğini öğreniyoruz. İsmnin nereden geldiğini öğrenmeye çalışıyoruz. Hanın isminin batı anlamına gelen “Mıgrıbi”*** kelimesinden “Mırbi” olarak telaffuz edildiği gerçeğini kabul ediyoruz.

Tüm kervansaraylarla aynı yapıya sahip. Mırbi kervansarayı da dikdörtgen planlı, güneye açılan kapısından misafirlerini ağırladığı, kuzeyli güneyli olarak yapılmış çapraz tonozla örtülü dehlizleri insanın ruhuna bir serinlik veriyor. Dehlizlerin sağ ve sol tarafındaki salonlar birbirine bakarken o günün şartlarında insanların birbirine ne kadar

yakın olmak istediğini ve o güzelliği anlattığı her halinden belli. Basık tonozlu bu salonlar günlük, saatlik de olsa, su içme, bir sigara molası veren nice yolcuyu ağırlamış, dost sohbetlerini yaşatmış bağrında. Taşlar arasına sinmiş sesler gülüşler hanın gizemine gizem katıyor. Nice talanlara, kavgalara, göçlere, başkaldırılara mutluklara tanıklık etmiş.

Birecik'ten doğuya giden kervanların kavşak noktasında bulunan Mırbi, Urfa'ya kervanları uğurladığı gibi Diyarbakır'a gidecek kervanlara uzun zaman kapılarını açık tutardı. Birkaç kervanın birleşip uzun bir katar oluşturduktan sonra kuzeydoğuya ayrılan Sisan, Dunali, Kurdik Hüvek (Bozova)-Çarmelik- Titriş kervansarayında konaklar ya da Karacurun (Hilvan) üzerinden Siverek'e varırlardı. Havanın durumuna, yolun şartlarına göre Diyarbakır'a devam eden yolculuk Karabağçe üzerinden kimi zaman korunarak, kimi zaman kavgalı, bazen Karacadağ'ın eşkıyalarına "yol pacı" ödeyerek gözlenen kervan Diyarbakır'a yüküyle varma uğraşı verirdi.

Mezopotamya'nın tarih kokan, kanla sulanmış, medeniyet ve uygarlıkların can bulduğu toprakları, ağıt, ezgi ve *hawarları**** yanında güzelliğini, görkemini kadim sevdasını anlatıyordu güneşin son ışıkları. Dağların ardından bizleri selamlarken yeni bir azimle yarını müjdeliyordu. Bu tarihi yapıları hep gizemli buldum. Dünün sırlarını bu güne taşircasına ama büyük bir saklılık içinde. Tarihi eser diye her tarafları köstebek yuvası gibi kazılmış bu kalıntıları gördükçe insan ürperiyor. Tarihi eser, heykel, altın gümüş sikkeler uğruna gözü dönmüşlerin harabe ettikleri yerler.

Kim bilir; bu tarihi mekanlarda zamanında neler yaşanmış, neler saklanmış, neler konuşulmuş. Ama inandığım tek bir şey var, hepsi, her şey insanın mutluluğu için olduğu. Efsanelerle süslenen, Tevrat'la masallaşan, İncil'le kut-sallaşan, İslamiyet'le ruh bulan Mezopotamya'nın kadim

sevdasını taşıyan eşsiz varlıklarının yıkılışı beni hep düşündürmektedir. Deprem mi? Savaş mı? Bana göre tüm doğal afetlerden daha tehlikelisi tarihe saygısı olmayan, geçmişini hiçe sayan insandır.

Bölüm notları:

* *Halep salnamesi*

(1) *Şanlıurfa ve ilçelerinde kitabeler*, Mahmut Karakaş.

(2) *Şanlı Urfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, A.Cihat Kürkçüoğlu.

** *Dayan ailesinin Urfa merkezine yerleştiği uzun yıllar burada yaşadığı ve daha sonra göç ettikleri söylenmekte. Hatta Moşe Dayan'ın bu aileden olduğu söylenmektedir.*

*** *Mıgrib: Güneşin battığı taraf batı anlamı yüklendiği gibi akşam vakti de denilmekte.*

*** *Hawar: Aman dileme.*

**** *La fetta illa ali la seyf e illa zülfikar.*

Her kentin kendine has bir kimliği var. Bazıları doğal gzelliğleri, tabiat varlıklarıyla kimileri de yetiştirdiği ünlü değerleriyle bilinir, tanınırlar. Urfa ise tarihsel varlıklarla, taş yapının mimariye, sanata dönüştüğü, otantik yapılarıyla tanındığı gibi, medeniyetlerin uygarlıkların ve dinlerin harmanlandığı bir kent merkezi olarak da bu kimliğini elinde dünden bu güne taşımaktadır.

Gözümüzü açtığımız zaman, taşı, toprağı, mimari yapısı, sarısağı ile kucaklaştığımız, bize onur ve şahsiyet kazandıran, özel bir sevgi, özgün bir bakışla sahiplendiğimiz Urfa... Geçmişi ile övündüğümüz, bu gününe sahip çıktığımız, gelecekte de bu kimliği ile yaşaması için verilecek çabaların layığı Urfa... Bir tutkuyla bağlandığımız, gerçek kimliğini kazandırmak için uğras verdiğimiz Urfa...

...
Aşağı arşı ya da Haşimiye denilince, hemen Urfa'nın en eski yapıları ile tarihi ve mimarisinin tüm gzelliğlerinin sergilendiği otantik çarşılar akla gelir. Haşimiye Meydanı'ndan çarşıya dalınca, girift sokaklar birbirine bağlı olarak, her köşe büyülü bir çarşıya açılır. Bedesten, Kazaz Pazarı, Sipahi Pazarı, Isotu, Kınacı, Kürkçü, Kazancı, Eskici, Kalaycı arşılar yan yana, sıra sıra uzanır; göğüs göğüse bakışırlar...

ISBN 9944-360-88-0

